

Bokor Pál

SZEGEDORSZÁGTÓL MAGYARORSZÁIG

VISSZAEMLEKEZÉS A SZEGEDI ELLENFORRADALMI NAPOKRA

A kötet az 1939-ben megjelent
első kiadás alapján,
magyarázó jegyzetekkel került
újra kiadásra.

A kiadvány megrendelhető
a szerkesztőség címén:

BELVEDERE MERIDIONALE
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.
Telefon: 06 62/544-759
E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

2005/XVII. 3-4. BELVEDERE

Fiatal Szegedi Írók Köre

KIADÓI CÍM: 6725 SZEGED, BOLDOGASSZONY SGT. 6.
TELEFON/FAX: 06 62/544-759

Legfrissebb kötetek (megrendelhetők a kiadó címén):

LUKÁCSI PÉTER: 100 öles mélység
GÁBOR LÁSZLÓ: Placebo
TÓTH F. PÉTER: With new fishes of new times
WEMHE-KÉSCSISZAÁR JÁNOS: Vizesnyolcas
DÖBÖR ANDRÁS: Elhervadt rét
MÁRTON IMRE: Mondd! Hideg van idebenn?

Fosszília irodalom, művészet, bölcsélet

www.fossilia.hu

BELVEDERE

SZEGEDI TÖRTÉNETSZHALLGATÓK LAPJA XVII. évfolyam 3-4. szám

PÉTER ÁGNES ÍRÁSA A DIPLOMA LEOPOLDINUM KELETKEZÉSÉRŐL LAPUNK 3-17. OLDALÁN OLVASHATÓ

Á P R I L I S - M Á J U S M M V

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC
A szerkesztőbizottság elnöke: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ
Szerkesztőbizottság: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ, DR. RÁCZ LAJOS, DR. ZAKAR PÉTER
Szerkesztők: ALÁCS ATTILA, FAZEKAS ANETT, KERTÉSZ PÉTER, PÉTER ÁGNES, SALLAI ILDIKÓ, TERJÉK MIKLÓS
Munkatárs: HORVÁTH VIKTOR

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Számunk az EMKE Kft., Oktatási Minisztérium, Magyar Országgyűlés Oktatási Bizottság, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szegedi Tudományegyetem, SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat, Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja támogatásával készül.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
EGYETEMI HALLGATÓI ÖNKORMÁNYZAT

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből. Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ. A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu. Honlap: www.belvedere.meridionale.hu. Telefon: 06 62/544-759. Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT. Megjelenik 1000 példányban. Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

XVII. ÉVFOLYAM 3–4. SZÁM

Referátumok

- Péter Ágnes: *A Diploma Leopoldinum keletkezésének története, 1. rész* 3
Antal Judit: *A török elleni felszabadító háború magyarországi vonatkozásai az angol sajtóban, 1. rész* 18
Nótári Tamás: *A Salzburgi Érsekség és Metód konfliktusa a Conversio Bagoariorum et Carantanorum tükrében* 37

Hajdani vármegyéink

- Bereg vármegye a XX. század elejéig (Horváth Viktor) 63

Hadak útján

- Illés András: *Az Izraeli Haditengerészet fejlődése és története (1967–1973)* 67

Parthiscum

- Pusztai János: *Fejezetek a szentesi repülés történetéből XI. rész (1957–1959)* 87

„...még a régi öregöktű’ hallottam...”

- Kertész Péter: *Adatok az Iszakszentgyörgy környéki szőlőművelés történetéből* 102

Messzelátó

- Bíró Teofil: *Skót gyarmatosítás Írországbán* 110

Téka

- Döbör András: *Adalékok Arad sajtótörténetéhez (UJJ JÁNOS: Aradi irodalmi lapok)* 122
Boóc Ádám: *Tíz antik jogtörténeti tanulmány (NÓTÁRI TAMÁS: Iuridicophilologica)* 124

Pihenő

- Fazekas Anett: *„Vésd ki a gonoszt közül!” Boszorkányüldözés világszerte és megdöbbentő esetek Békés megyéből* 127

Háztáji

- Személyes beszámoló a harmadéves tanulmányútról
Szöveg: Goda Gabriella, fotók: Zakar Péter
A mi Balkánunk (Bíró Csaba cikke a szabadkai Belvedere-kirándulásról) 141

In memoriam...

- Fejér Dénes: *Ki volt nekiünk Pongrátz Gergely?* 142

SZÁMUNK SZERZŐI

Antal Judit tanár (Szeged); **Boóc Ádám** PhD-hallgató (Római Jogi Tanszék, ELTE); **Bíró Csaba** tanár (Szeged); **Bíró Teofil** középiskolai tanár (Szombathely); **Döbör András** főiskolai tanársegéd (SZTE JGYTFK); **Fazekas Anett** hallgató (SZTE JGYTFK); **Fejér Dénes** alelnök (Magyar Politikai Foglyok Országos Szövetsége); **Goda Gabriella** hallgató (SZTE JGYTFK); **Horváth Viktor** hallgató (SZTE JGYTFK); **Illés András** hallgató (SZTEBTK); **Kertész Péter** hallgató (SZTE JGYTFK); **dr. Nótári Tamás** egyetemi adjunktus (KRE ÁJK); **Pusztai János** (Szeged); **Péter Ágnes** hallgató (SZTE JGYTFK).

PÉTER ÁGNES

A Diploma Leopoldinum keletkezésének története

1. rész

I. Bevezetés

Az Erdélyt és a Habsburg birodalmat összekapcsoló Diploma Leopoldinum keletkezésének története, ugyanúgy ahogy az előzményei, kevésbé ismertek. A Diplomát beiktatták az 1790. évi II. törvénycikkelybe, és már korábban is kiadta OKOLICSÁNYI PÁL 1710-ban a *Historia Diplomatica de statu religionis Evangelicae in Hungaria* című könyv toldalékaként, de egyik sem ír kielégítően a hitlevél keletkezésének körülményeiről, és az ahhoz kapcsolódó oklevelekről. Már 1697-ben panaszkodtak a hitlevél és a resolútiók összegyűjtetlenségére és a publikálás hiányára.¹ Bár SZÁSZ KÁROLY (1798–1853) összegyűjtötte a Diploma Leopoldinumhoz kapcsolódó okleveleket és iratokat a *Sylloge tractatum aliorumque actorum publicorum et argumenta b. Diplomatis Leopoldini illustrantium* című, 1833-ban megjelent – saját bevallása szerint sem teljes – kötetében, történeti áttekintést és jegyzeteket nem készített hozzá, feldolgozásukat ezzel az utókorra hagyva. 1833 előtt csak tizenhárom oklevelet publikáltak a hatvanból, tehát negyvenhét darabot Szász hozott nyilvánosságra először. Szász ezeknek az okleveleknek a lelőhelyét nem nevezte meg, hanem ő maga írja, hogy ezt bizonyos okok miatt nem tehette meg, mert olyan helyeken is kutatott, ahol kevés embernek volt joga. Tehát publikálhatta az okleveleket, azonban a források lelőhelyét nem nevezhette meg.

SZÁSZ KÁROLY fia, az ifjabb Szász Károly barátja volt a híres történésznek, SZILÁGYI SÁNDORNak, akinek a nevéhez fűződik többek között az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* megszerkesztése és jegyzetekkel való kiegészítése. Szilágyi ebben a művében foglalkozott a Szász-féle oklevélgyűjteménnyel, azonban csak kis mértékben.

A korszakról írt újabb szakirodalom sem nyújt túl nagy segítséget, ugyanis felületesen beszélnek a hitlevél körülményeiről. Kivétel ez alól TRÓCSÁNYI ZSOLT összefoglaló munkája „*A Habsburg politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*” címmel, melyben összegzi levéltári kutatásait. Ez a munka nagyban segíti a további kutatásokat a Diploma Leopoldinum tárgykörében, ugyanis olyan jegyzőkönyvek tartalmát közli, melyek eddig nem lettek feldolgozva. Ezzel helyesbíti ezen fontos okirat keletkezéseinek körülményeit.

Ebben a dolgozatomban azt tűztem ki célul, hogy áttekintsem a Habsburgok és Erdély közötti szerződések és szerződéstervezetek, valamint a Diploma Leopoldinum keletkezésének körülményeit, amelyek alapján később Erdélyt beolvasztották a Habsburg birodalomba.

II. Alkudozások a töröktől való elszakadásról. A Szent Liga létrejötte, és ennek hatása Erdélyre

Az 1683. évi Bécs elleni hadjárat és Teleki titkos üzenete Lipótnak

1683-ban a török újabb hadjáratba kezdett, hogy régi célját, Bécsét elfoglalja. *III. Szulejmán* szultán (1687–1691) fermánjában megparancsolta *Apafi Mihály* erdélyi fejedelemnek (1661–1690), hogy seregeivel vegyen részt a hadjáratban. Apafi megpróbált kibújni a kötelessége alól, mivel az eddigi hadjáratok sem hoztak nagy sikert, viszont rengeteg pénzt emésztettek fel, végül azonban kénytelen volt részt venni az 1683. évi táborozásban.²

Kara Musztafa nagyvezír 1683 tavaszán 250 ezer főnyi haddal indult Bécs elfoglalására, ahová szinte akadálytalanul jutott el. A várost parancsnoka, gróf *Ernest Rüdiger Starhemberg* hősieken védte, amíg *Károly lotharingiai főherceg* birodalmi hada, valamint *Sobieski János* lengyel király seregei szeptemberben fel nem mentették. A herceg a visszavonuló török csapatok felett Párkánynál nagy győzelmet aratott, és Esztergom várát is visszavette.³

Még a hadjárat megkezdése előtt, a táborba szállásról szóló fermán hatására Apafi titokban felvette a kapcsolatot I. Lipót császárral, mert ki szeretett volna kerülni az oszmán függés alól. *Teleki Mihály* főkancellár 1683 tavaszán *Vajda Lászlót*, a fejedelem bizalmas emberét elküldte I. Lipóthoz egy titkos üzenettel, hogy Apafi bizonyos feltételek mellett hajlandó urának elismerni a császárt. Emellett felajánlotta közvetítését a Porta és a Habsburg-hatalom között.⁴ Ezalatt *Kolozsvári Istvánt*⁵ a protestáns fejedelmekhez küldte, hogy megbizonyosodjon róla, számíthat-e a támogatásukra. Sokáig nem érkezett hír Vajda Lászlóról, ezért Teleki a nagyvezírhez küldte *Sárosi Jánost*, hogy meg tudjon valamit a török ügyekről.⁶ A fejedelem már Bécs alatt járt, de még nem tudott semmit Vajda követségéről. Vajda a kerülőutak és a háborús állapotok miatt késlekedett, ám a lengyel király, Sobieski sokat segített neki követésében. Apafi Bécs alatt találkozott a nagyvezírral, aki örömmel vette Apafi közbenjárását a békében. Ezek után a fejedelem üzent Vajdának a közvetítő szerep ügyében még egyszer. A török végül vereséggel vonult vissza Bécs alól, Apafi pedig csak november elején érkezett csak haza.

1684 elején, IX. *Ince* pápa védnöksége alatt megalakult a *Szent Liga*, vagyis a Habsburg-birodalom, Velence és Lengyelország törökellenes szövetsége. 1684 elején levél érkezett a császártól, melyben utalt a szeptemberi török kudarcra és felszólította az erdélyieket, hogy csatlakozzanak a keresztényekhez. A fejedelem által felajánlott békeközvetítést sem utasította vissza, viszont csak azzal a feltétellel, hogy török részről kárpótlást és elégtételt kap. Lipót azonban még azelőtt írta ezt a levelet, hogy békét kötött volna a franciákkal (*augusztus*

15.), ezért nem utasította vissza a törökkel kötendő békét sem. Ám Apafi félt, hogy ha csatlakozik a szövetséghez, az Erdély megszállását vonná maga után. Apafit főpostamestere, *Inczédi Mihály* által Sobieski János lengyel király is felszólította a csatlakozásra. A fejedelem tudta, milyen veszéllyel jár a nyílt elszakadás, de meg akarta őrizni a jó lengyel viszonyt, így elküldték a lengyel királynak Vajda Lászlót, akivel megüzenték, hogy ne kívánják Erdélytől az idő előtti elszakadást.

Erdélynek Magyarországhoz való viszonya nem volt felhőtlen, Apafi ugyanis *Thököly Imrén*ben, Felső-Magyarország fejedelmében vetélytársat látott. Korábban Thököly Imre az erdélyi fejedelem beleegyezésével állt a bujdosók élére, miután kiderült, hogy Teleki Mihály⁷ nem alkalmas a feladatra. Apafi azért döntött így, mert így biztosítottak vélte a Magyarországgal fenntartott kapcsolatot. Thököly 1679-ben Apafinak még ígéretet is tett, hogy erdélyi jószágainak elvesztésre ítéltetik, ha hűtlen lesz a „magyar ügönhöz”. A Felvidék viszont külön fejedelemséggé kezdett szerveződni, élén a bujdosók vezérével, és egyre csak romlott a viszony Apafival. Mikor a török számára egyértelművé vált, hogy Erdély nem alkalmas vezérszerepre, figyelme egyre inkább Thököly felé kezdett fordulni. Amit Apafi elért hűséggel, azt most Thököly használta ki a szultánnál, és Erdély trónjára is pályázott. Apafinak egyre kisebb befolyása lett a Portán 1681 után, mikor a kuruc csapatok mozgalmait Erdélynek kellett volna segíteni, még Teleki irányítása alatt. Thököly 1682-ben megkapta a magyar királyi címről való athnámját, mert azt az ígéretet tette a török császárnak, hogy behódoltatja az egész országot. Ebben az évben Apafinak Thököly seregeihez kellett csatlakoznia, de Hatvan vidékére érve értesült arról, hogy Thökölyt elismerték Felső-Magyarország urának. Apafi a legszívesebben visszafordult volna, azonban nem kapta meg az engedélyt, seregei pedig a hadjáratban kis szerepet játszottak.⁸ Ráadásul végig kellett néznie vetélytársa fejedelemségre kiáltását.⁹ Nem csoda, hogy ezek után a némethez kezdett közeledni Vajda László követsége által. Thököly – és minden erdélyi, aki Thököly pártjára állt – innentől kezdve ellenségnek számított.

Ezidőtájt többször felmerült Erdély Lengyelországhoz csatlakozásának terve. A szorult helyzetből való kilábalás legjobb lehetőségének a Lengyelország védnöksége alá helyezkedést látták, ha már a keresztényekhez kell csatlakozniuk, hiszen így talán jobban megőrizhetik politikai függetlenségüket. Az erdélyi szorult helyzet pedig jól jött Sobieskinek. Már 1684-ben kidolgozott egy olyan tervet, amelynek lényege, hogy Erdélyt és Havasalföldet elfoglalja. Erdély és a román vajdaság elfoglalásáról csak akkor mondott le, amikor tudomást szerzett Lipót azon szándékáról, hogy nem akarja elfoglalni a két tartományt, hanem megőrzi azt saját fejedelmük uralma alatt.

DUNOD KÖVETSÉGE ÉS A KERCSESORAI SZERZŐDÉS

1685. január 20-án az erdélyiek újabb követet küldtek Bécsbe, név szerint Inczédi Mihályt, hogy nyomatékosítsa a felajánlott közvetítő szerepet a bécsi udvar és a Porta között. Ám Inczédinek nem csak Bécsben volt intéznie. Elment Sobieski Jánoshoz is, hogy ott oltalmát, és béke esetén Erdélynek a békeszerződésbe belefoglalását kérje. Vajda László, valamint Inczédi Mihály követségének eredményeként, az udvar 1685 tavaszán egy *Dunod Antidius* nevű francia jezsuita diplomatát küldte Erdélybe. Dunod három szerződéstervezetet hozott magával. I. Lipót azzal bízta meg, hogy hozzon létre szövetséget a fejedelemmel,

hogy aztán nyíltan felléphessenek a török ellen. Február 5-én kiállított megbízólevele teljhatalommal ruházta fel. Telekivel, akinek egyre nagyobb hatalma lett a fejedelem mellett, hosszú tárgyalásokat folytatott. Kész tervei új alapokra fektették volna Erdély és a Habsburg birodalom viszonyát. A tervezetek elrendelték volna, hogy Erdély számolja fel a török hűbért, és nyissa meg területeit a német hadak előtt. Tartalmazta Erdély és a román vajdaságok közötti szövetség pontjait is. Az első szerződéstervezet 24 pontból állt: ez a török idők előtti állapotokat akarta visszaállítani, Apafi a császár „vajdája” lett volna, Erdély pedig csatlakozott volna a Habsburg-lengyel szövetséghez. A tervezet elismeri I. Apafi Mihályt fejedelemnek, és fiát is, de ha az idősebb Apafi, fiának 25. életéve előtt meghal, azt addig nem iktatják be, míg be nem tölti azt a kort. Ezen pontok értelmében a fejedelem mindenben a magyar királynak lett volna kiszolgáltatva. Adóját neki fizetné, nem létesíthetne külpolitikai kapcsolatokat, csak Lipóton keresztül. Háború esetén a német hadvezérektől függene, téli szállással és zsolddal kellene ellátnia a sereget. A német császár cserébe vállalta, hogy megvédi Erdélyt minden idegen támadás ellen. Az utolsó pont kimondta a katolikusok és nem katolikusok szabad vallásgyakorlatát. Jóllehet a tervezet kiváltotta az erdélyiek ellenkezését, mégis a február 22-i országgyűlésen *delegációt*¹⁰ állítottak fel a tárgyalások folytatására.

A delegáció harminc pontban foglalta össze feltételeit, amelyek ellentétesek voltak a császáréval. Bécsben tudták, hogy már a tárgyalások megkezdése is nagy eredmény.¹¹ A delegáció pontjait Vajda Lászlóval küldték Bécsbe. Vajdának Dunod-val kellett volna mennie, viszont a páter nem akart üres kézzel visszatérni az udvarba. Ezért elindult Telekihez, hogy elintézzé azt, amit a delegációval nem lehetett. Két titkos szerződés született, amelyekbe belefoglalták, hogy Erdély a Szent Liga tagja lenne, s kötelezné magát, hogy elismeri Lipótot urának, lemond az önálló külpolitikáról, a császári hadsereg egyhatodának téli szállást biztosít, cserébe viszont vallásszabadságot kap, megtarthatja privilégiumait. Teleki a szerződés egyik részében saját érdekeit rögzítette, vagyis teljes bűnbocsánatot nyer a kuruckodásáért, a török, lengyel és francia barátságért, biztosítja neki és családjának összes erdélyi és magyarországi birtokát. Ez volt az úgynevezett *Dunod-féle diploma*. Ezeket Teleki az 1685. április 14-én aláírt *kercsesorai szerződésben* rögzítette. Dunod Lengyelországba folytatta útját, Vajda László így elmaradt tőle, ezért Teleki visszahívatta, melynek oka – most még titokban – a kercsesorai szerződés volt. Teleki e szerződés aláírásakor ellentétbe helyezte magát a fejedelem és a delegáció döntésével. De vajon miért is tette ezt Teleki? Lehet-e ezért hazaárulónak nevezni? Nem szabad csak a személyes érdekeit nézni döntésének hátterében. Valószínűleg érezte, hogy meg kell ragadnia az alkalmat, mivel már láthatta, hogy nem sokat várhatnak a töröktől 1683 után. Dunod távozását követően, május 25-én újabb delegációt hívtak össze, melynek témája az a török levél volt, melyben újra közvetítést kérnek a béke ügyében. Eközben Havasalföldről teljhatalommal felruházott követek érkeztek, és megkötötték Erdellyel a véd és dacsövetséget.

A HALLER-FÉLE KÖVETSÉG, CARAFFA ÉS VETERANI TÁBORNOKOK ERDÉLYBEN

Annak ellenére, hogy az országgyűlés nem fogadta el a Dunod-féle pontokat, Bécsbe küldték *Balogh Lászlót*, hogy menlevelet kérjen a császártól, és előkészítse a hozzá küldendő ünnepélyes követséget. Balogh Lászlónak is Lengyelországon keresztül kellett mennie.

Nemrég Bécsben még azzal bíztatták Inczédit, hogy Lipót bármit megad, amit Erdély kér. Ennek jegyében állították össze pontjaikat Apafiék, de a németek – sikereik miatt – később mégsem tartották be ezt a bécsi ígéretet. Inczédi a lengyel királytól is hozott híreket, aki még mindig nem tett le arról a tervéről, hogy Havasalföldet és Erdélyt egyesítve, saját fennhatósága alatt bevonja saját szövetségébe. Nem csoda, hogy nem is olyan sokkal később Lipót megtiltotta Erdély számára a kapcsolattartást Sobieskivel. Ugyanakkor a lengyel király levelezett Thökölyvel is, akit úgyszintén be akart vonni a szövetségbe, erre azonban Thököly 1685. évben bekövetkezett vereségei miatt nem került sor.

Október 24-ére Apafi országgyűlést hirdetett Gyulafehérvárra. Dunod is megjelent az országgyűlésen, és sürgette az elpártolást a Portától, valamint azt kérte, hogy ne fizessek be a portai adót. Bízott a sikerben, mert úgy gondolta, ha Telekit meggyőzte, akkor a császárhoz való csatlakozást már könnyű lesz elérni. Pontjaiban a páter kérte a lengyelektől való távolságtartást, a töröktől szakadjanak el, szakítsák meg vele a kapcsolatot, jelöljenek ki Várad környékén alkalmas kvártélyt, valamint juttassanak oda élelmet a német hadaknak. Végül nem jutottak egyezségre, mert az erdélyiek kockázatosnak tartották a nyílt elszakadást. Az urak szinte egyöntetűen a javaslatok ellen szavaztak.

Közben Balogh Lászlónak sikeres volt a menlevélkérő követsége, így annak megérkezése után ünnepélyes követséget küldtek a császárhoz. A követség tagjai *Haller János*,¹² *Perneszy Zsigmond*, *Miles Mátyás* és Inczédi Mihály lettek. Utasításuk még november 4-én elkészült, amelyek értelmében ragaszkodtak ahhoz, hogy ne történjék végleges szakítás a Portával, a fejedelemség maradjon meg a mostani állapotában, ne használja Lipót a fejedelmi címet, az erődökbe ne rakjon hadakat téli szállásra, főkegyúri jogát ne gyakorolja, szekularizált jószágokat ne vegyen vissza, valamint Erdélyt is foglalja bele a törökkel kötendő békébe.¹³

Dunod, miután áprilisban nem fogadták el feltételeit, azt mondta az erdélyieknek: „*Akár akarjátok, akár nem, Öfelsége mégis pártol titeket!*”¹⁴ Ez beigazolódni látszott, amikor 1685 őszén üzenet érkezett Bécsből, melyet *Marchisio* főstrázsamester hozott. E szerint *Johann Veterani* titkos tanácsos és tábornagy négy-négy gyalogos és lovas ezreddel Máramarosban fog telelni. *Caprara* generális háromnapi ostrommal elfoglalta Szentjóbót, Várad elővárát, ahova bekvártélyozott, majd a fejedelemségtől élelmiszert kért. Közben *Antonio Caraffa*, a felső magyarországi főkapitány parancsára császári katonaság vonult Kővár vidékére. Caraffa zaklatta a magyarokat, és tudomásukra hozta, hogy nem érdekeli, hány követet küldenek

I. APAFI MIHÁLY ERDÉLYI FEJEDELEM (1661–1690)

Bécsbe sérelmeik miatt, Bécs úgyis olyan messze van, hogy nem tudják időben orvosolni sérelmeiket.¹⁵ Caraffa és Veterani azzal az indokkal érkezett Erdélybe, hogy biztosítsa az országot az oszmán támadástól, ám az igazi ok Erdély katonai megszállása volt. Innen akarták fedezni a téli beszállásolás költségeit. A helyzet súlyosbodása miatt Apafi – Dunod közvetítésével – 1685. november 27-én *Ebesfalván* szerződést kötött Lipóttal, melyben megállapodtak, hogy Kővár vidéke, Máramaros és Debrecen kivételével Erdély mentesül az ezredek telettete alól. Ezért Apafi öt hónapig 80 ezer tallért fizet a császári hadak fenntartásához.¹⁶ Még alá sem írták a szerződést, amikor hírt kaptak arról, hogy Csáky László¹⁷ Erdély felé közeledik. A hír hallatára Apafi Ebesfalváról Szebenbe menekült. Caraffa generális december 18-án közölte *Gyulay Ferenc*ccel, hogy az ebesfalvi szerződést nem tartja be, rá ez nem vonatkozik, mert hadi időben hadi emberekre szokták bízni az ilyen dolgokat, hogyan hihettek egy szerzetesnek.¹⁸ Erdély megszállása olyanná vált, mintha azt ellenséges had lepte volna el. Egymást érték a panaszok Caraffa pusztításairól, csak hogy a delegáció nem tudott mit tenni. Csak a Bécsbe felküldött követekben bízhattak, akikkel tudatni kellett, hogy mi történt, mióta elindultak Bécsbe. A követek is folyamatosan küldték a híreket. A delegáció, hogy értesítse Hallerékat a Dunoddal kötött ebesfalvi egyezségről, utánuk küldte Bálintith Zsigmondot és Nagy Pált. Az útjukat Sárosi készítette volna elő, ám végül később ért oda, mint Bálintithék. Hallerék pedig Szatmárról adtak hírt december 8-án, hogy az utánuk küldött követség megérkezett. Nagy Pál jött haza az üzenettel, Bálintith pedig Kassáig velük tartott. Értesítették a fejedelmet, hogy a már visszafelé térő Dunod csatlakozott hozzájuk, és Hallerékkal indult Bécsbe. Caraffát a hozzá küldött követség nem tudta meggyőzni arról, hogy álljon el Erdély katonai megszállásától, a kegyetlenkedésektől, fosztogatásoktól.¹⁹ Nem volt mit tenni, január 16-án felküldték a panaszokat Bécsbe a már ott lévő követekhez. Caraffa többször is kérte, hogy tárgyalhasson Telekivel, Apafival, csak hogy azok nem ültek le vele tárgyalni. Caraffa viselkedéséből, makacsságából nyilvánvalóvá vált, hogy Erdély a katonai megszállás alól nem fog megszabadulni. Segítségre nem számíhattak, mivel a lengyel kapcsolatot maga a császár zárja el, a török pedig békeajánlatával ostromolta a német császárt.²⁰ A Porta szívesen vette volna Apafi közvetítését a németekkel kötendő békében. Apafi ezzel magyarázhatta Sztambulban, miért olyan sűrű a követjárás Bécs és Erdély között. A fejedelem tájékoztatta a Portát, hogy a követség ellenére a német hadak bevonultak Erdélybe, ami olyan mértékű pusztítást vont maga után, hogy képtelen befizetni a portai adót. Balogh Lászlónak viszont azt kellett mondania *Ahmed szerdár*nak december 17-én, hogy a német csapatok a megszállott területek egy részéről már kivonultak. Ezzel az volt a céljuk, hogy a készülő tatár inváziót elfordítsák az országtól.²¹ 1686 januárjában végül beküldték a portai adót *Macskásy Boldizsár*val.

Caraffa megígérte, hogy kiüríti a már kiélt vármegyéket, ha újabb szerződést kötnek, ezért Telekiék február 22-én tárgyalni kezdtek vele. Caraffa a nagy pusztítást azzal magyarázta, hogy kénytelenek rabolni, mert a császár nem küldött zsoldot és élelmet. Közben Bécsben megkapták a híreket a Caraffa elleni panaszokról, ezért a badeni herceg intézkedéseket ígért, és vizsgálatot indított. Bár a vizsgálat megindult, ez csupán az erdélyiek megnyugtatóására szolgált.

Mikor Caraffa megszállta a Partiumot, a vele folytatott alkudozások során felajánlotta a tanácsuraknak, hogy amennyiben pénzt adnak, kivonja a német és horvát csapatokat az ország területéről, ám ha folytatják az üzengetést a sérelmekről, és az ellene folyó vizsgálatot, nem vonja ki hadait. Beigazolódni látszott az erdélyiek azon félelme, hogy míg a török uralom alatt legalább szabadságban éltek, „most a keresztény uralom alatt jobbágyságba hajtának

*fejünket*²². Miután úgy tűnt, hogy Erdély elveszti két éve tartó semlegességét, váratlanul új helyzet állt elő. Thököly Imre, Magyarország fejedelme, miután sikertelenül próbálkozott, hogy bekapcsolódjék a törökellenes nemzetközi koalícióba, Apafihoz fordult, hogy működjenek együtt. Ám Teleki közbenjárására 1685-ben eldöntötték a tanácsurak, hogy megszüntetik a kapcsolatot vele, és az összes erdélyi jószágának elvesztésére ítélték.²³ Ez az ítélet Thökölyt – hogy megingott pozícióját megtarthassa – véglegesen a török oldalára kényszerítette. Thököly egyre inkább magára maradt, régi hívei elhagyták. *Ibrahim budai pasa* a váradi pasával elfogatta, hátha így könnyebben ki tudják csikarni a békét Béccsel. Mivel a terv nem sikerült, visszanyerte szabadságát, de a Portával való jó viszonya soha nem állt helyre. Amikor 1686-ban át akart vonulni Erdélyen a török hadakkal, arra kérte Apafit, hogy egyesüljenek, és szükség esetén adjanak neki menedékhelyet. Arra hivatkozott, hogy mindketten a töröktől kapták fejedelemségüket. A delegáció tiltakozott az ellen, hogy Thököly mellé álljon. Mikor megkezdte az átvonulást az országon, a delegáció elhatározta, hogy útját állja. *Daczó János* azonban – aki Apafi első híveinek egyike volt – elárulta a tervet. Ezért Thököly el tudott vonulni, és bosszúból lerombolta Hunyadot. Daczót az árulásért jószágvesztésre ítélték, azonban később felmentették.

A HALLER-FÉLE DIPLOMA ÉS A BALÁZSFALVI SZERZŐDÉS

Lipót először 1686. január 16-án fogadta Haller Jánosék követségét, az érdemi tárgyalások pedig február közepén kezdődtek. Lipót kijelölt megbízottjai *Ferdinánd herceg*, *Bábeni Herman* és *Henrik Stratmann* voltak. Április 5-én már a második 20 pontból álló tervezetet küldték Erdélybe. Hosszú tárgyalások kezdődtek, mivel nem tudtak megegyezni a pontok ügyében. Nemsokára újabb nem várt esemény következett: május 10-én üzenet érkezett Szatmárba, hogy *Fridrich Sigmund Scherffenberg* császári tábornok hétezer fegyveressel bejött az országba. Lipót úgy jelentette be érkezését, mintha török és tatár benyomulástól védenék az országot, de az igazság nem ez. Hihetőbb ok, hogy Lengyelországtól féltették a fejedelemséget.²⁴ A rendek Scherffenberghez küldték *Dániel Mihályt* és Bálinthy Zsigmondot, hogy óva intsek Erdély megtámadásától. Május 20-án Scherffenberg már Kolozsvárott tartózkodott.²⁵ Scherffenberg az erdélyi tárgyalások alatt azt próbálta elérni, hogy szakadjanak el a töröktől, csak hogy májusban a rendek még hallani sem akartak erről. Scherffenberg Déva és Kolozsvár átadását kérte, hogy megbizonyosodjon Erdély hűségéről, de az erdélyiek arra kérték, hogy követeléseivel várjon, amíg megjön a Hallerékkal folytatott tárgyalások eredménye. A tárgyalások egész menetére a félelem nyomta rá bélyegét, mivel a tanácsurak félték a Porta haragjától és a teljes Habsburg függéstől is.

Mint már említettem, a Haller-féle követség április 5-én vette át a diplomatervezet szövegét. A szerződéstervezet tartalmazta, hogy Erdély császári fennhatóság alá kerül, Apafi marad a fejedelem, és Erdély a védelem költségeihez évi 100 ezer forinttal járul hozzá. Április 20-án az országgyűlés megtárgyalta a pontokat, ám nem cikkelyezte be azokat. Egy követet küldtek Sobieski János lengyel királyhoz, hogy segítséget kérjenek a diplomatervezet egyes pontjainak megváltoztatásában. Követ indult Bécsbe is, hogy a szerződést csak végső esetben írják alá.²⁶ Közben Déva és Kolozsvár követelését a császár magáévá tette, eddig ugyanis nem kérte e két vár az átadását. A császári tábornokkal hosszú tárgyalások folytak. *Bethlen Miklóst*²⁷ a császári csapatok további előrenyomulásának elkerülése érdekében összesen

négyszer küldték Scherffenberghez tárgyalni. Június elején a delegáció beleegyezett, hogy átadják Dévát és Kolozsvárt, ám ekkor már Scherffenbergnek több kellett: a várak mellett pénz és gabonát is követelt.

Június 28-án végül a császár és Apafi teljhatalmú követei aláírtak egy titkos szerződést, ami arról szólt, hogy Erdély sértetlen szuverén államként részt vesz a nemzetközi törökellenes szövetségben, Lipót császár elismerte és megerősítette a fejedelem jogait, halála után pedig szabad fejedelemsválasztást ígért. A négy bevett vallás megtarthatta a szabadságát és Erdély a külön államiságát. A császár szavolta, hogy beveszik Erdélyt és két román fejedelemséget a törökkel megkötendő békébe, és a fejedelem szövetségeket köthet. Erdély pedig a védelemért cserébe 25 ezer aranyat fizet. Dévára és Kolozsvárra kétharmad rész német őrseget ültetnek, szükség esetén pedig téli beszállásoltatást kérhetnek. A szerződés második pontjában leszögezik: „*Amit az egykor a Porta uralma alá tartozó területekből elfoglalnak, a fegyverjog alapján azé lesz, aki meghódítja, de minden olyan területet, amelyről kimutatják, hogy valaha Erdélyhez tartozott, átadnak és fenntartanak a fejedelemségnek.*” A szerződésben külön pontba volt foglalva, hogy: „... a császári felség soha nem követelheti magának sem a fejedelmi címet, sem a címert”.²⁸ Ez az ún. *Haller-féle diploma (Tractatus Viennensis sive Hallerianus)* sokkal előnyösebb volt a Dunod-féle pontoknál,²⁹ azonban csak úgy merték aláírni az erdélyi követek, hogy azt véglegesítés előtt jóváhagyja az országgyűlés.

A delegáció folyamatosan tárgyalt és alkudozott Scherffenberggel, és Csáky Lászlóval. Nehézségekbe ütközött Déva és Kolozsvár átadása, ezért még azt is felajánlotta a tábornok, hogy a diploma záradékában szereplő várakba úgy megy majd be, hogy ostromot színlel, nehogy a törökök megbosszulják ezek átadását. Végül augusztus 7-én a fejedelem megbízottai Apahidán megállapodtak Scherffenberggel, hogy teljesítik a várak átadását, ha a tábornok kivonja az idegen katonaságot. Apafi a kialakult helyzet miatt kérelemmel fordult a szerdárhoz, hogy segédcsapatokat hívjon, de csak azért, hogy ne tűnjenek hűtlennek. A Porta meg is ígérte a segélyhadak küldését, azonban a delegáció nem reménykedett ezek tényleges elindításában. A lengyel követ, *Konstantin Visnyiki* – aki a francia érdekek képviselőjeként lépett fel – azt tanácsolta, hogy az országgyűlés ne fogadja el a diplomát, mert Scherffenbergnek úgyszólamint távoznia kell az országból. A tervezetet végül nem fogadta el az országgyűlés, Scherffenberg pedig dolgvégézetlenül távozott.³⁰

Scherffenberg azért hagyta el az országot, mert Budát éppen ekkor foglalták vissza I. Lipót hadai. Erdély mindenáron biztosítani akarta önállóságát, és ebben minden német siker akadályozta. Amikor Bécs felszabadult az ostrom alól, a Dunod-féle diplomában foglaltak évtizedek el, most pedig Buda bevételekor a Haller-féle diploma elfogadásának lehetősége veszett el. Buda visszavétele egyes érzelmeket keltett Apafiékban. Örültek a hírnek, mégis rettegetek a németek téli beszállásoltatásától.

A Haller-féle diplomatervezet sérelmes pontjainak kiigazítása miatt sürgősen összehívták az országgyűlést Fogarasba, 1686. szeptember 27-ére.³¹ Gyulay Ferenc Bécsbe ment, hogy két sérelmes pontot kihagyjanak: Déva és Kolozsvár átadását és a téli beszállásoltatást. Buda elfoglalása után Lipótnak esze ágában sem volt elfogadni a Haller-féle pontokat. Levelet írt a fejedelmi udvarhoz, hogy hadseregét Erdélyben kívánja téli pihenőre elhelyezni. Veterani tábornok Máramaros vármegyét, Caraffa generális pedig a nyugati vármegyéket szállta meg. Közben a Körösök völgyeiben labanc-, török-, és német csapatok valamint Thököly katonái pusztítottak. Moldva felől és délnyugatról török betörések fenyegették az országot. A győzelem után Erdély jogai már nem érdekelték Bécset, és Lotharingiai Károlyt megbízták

a katonai megszállással. A *Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis*³² eközben Bécsben tanácskozott Lotharingiai Károly jelentéséről, melyben Scherffenberget ajánlja az erdélyi főparancsnoknak, és teljhatalmat kért az Erdéllyel történő tárgyalásokra, és a szerződés kötésre, és további utasításokat a felmerülő kérdésekkel kapcsolatban.³³ Lotharingiai Károly és a rendek között tárgyalások kezdődtek, amelyekből Bethlen Miklóst kizárták, mert nem bíztak meg benne. A tárgyalások eredménye az 1687. október 27-ei ún. *balázsfalvi szerződésben*³⁴ összegződött. Apafi az 1686. június 28-án kelt Haller-féle diploma alapján kívánt megegyezni, Lotharingiai Károly herceg elsősorban katonáinak élelmezését tartotta szem előtt. Még ha mérhetetlennek tűnő anyagi áldozatok árán is, de úgy látszott, hogy a fejedelemség biztosítani tudja önálló államiságát. Károly herceg szavatolta, hogy a császár elismeri a fejedelemség önállóságát, a fejedelem és utódjai „*kormányzásukba senki nem fog elegyedni, az országgyűlések, fejedelmi jövedelmek, várak, városok, harmincadok, sókikötő helyek, arany- és ezüstbányák és vámok jövedelmeihez semmi igény nem formáltatik*”.³⁵ A szerződésben foglaltak biztosították, hogy a fejedelemség megtartja vallási és kereskedelmi szabadságát, a katonaság pedig nem hatalmaskodik a lakosság felett. Apafi ezzel szemben vállalta, hogy készpénzben kifizet 700 ezer német forintot, és egész télen át ellátja a hadsereget élelemmel és takarmánnyal, valamint átad 12 várat. Az egyezmény többször hangsúlyozta, hogy az ország csakis a belső nyugalmat, rendet fenntartva képes a katonaság ellátására vállalt kötelezettségének eleget tenni.³⁶ A balázsfalvi szerződés 34 cikkelyből állt. A rendek ezt elfogadták, és egy bécsi követség útján megerősítését kérték. Ezután Erdély átadta Szebent, a lotharingiai herceg pedig érmet veretett „*Capta Transylvania*” felirattal a katonai megszállás emlékére.

Bethlen Miklós leírása szerint a főurak nagyon örültek a szerződésnek. Bethlen látta, hogy mennyivel tartósabb lenne egy diploma, mint ez a szerződés, ami jobb esetben is csak addig tart, amíg a téli beszállásoltatás. Ő ennél sokkal tartósabb megállapodást szeretett volna. Úgy jellemezte a szerződést, hogy annyiban különbözik a diplomától, mint jég az acéltól: míg a jég elillan, addig az acél tartós.³⁷

A FOGARASI NYILATKOZAT

Lipót császár azonban sokallta az engedményeket, és nem tartotta be a szerződést. 1688. januárjában újabb követséget indítottak Bécsbe, ezúttal Gyulay Ferenc, Inczédi Mihály és Donáth Mátyás személyében, hogy sürgessék a Haller-féle diploma megerősítését, azonban a császár nevében már olyan üzenetet kaptak, melyből világosan kiderült, hogy a helyzet már nem teszi lehetővé az ebbe foglaltak ratifikálását.³⁸ Bethlen Miklós azt írja, hogy 1688 elején az erdélyiek tudta nélkül egy diplomatervezetet küldött a császárhoz Scherffenberggel. Ebben kérte, hogy ne vádoljon senkit a Haller-féle diploma visszautasításáért, inkább adjon egy új lehetőséget, hogy aláírassák, de a már korábban sérelmezett pontok kiigazításával. Ezt a felterjesztést azonban nem vették komolyan.³⁹ Nem sokkal később a császár Caraffát erős haddal Erdély tényleges birtokbavételére küldte, hogy Erdély státuszát az 1687. évi pozsonyi országgyűlés szellemében rendezze. Követeléseit öt pontban összegezte, valamint név szerint kijelölte az Erdélyből hozzá küldendő követeket: *Teleki Mihályt, Bethlen Miklóst, Alvinczi Pétert, Bethlen Gergelyt és Eleket, Székely Lászlót és Valentin Frankot*, valamint *Christian Szabót, Apor Istvánt, Sárosi Jánost*, és a brassói bírót, *Michael Filstich-t*. Itt Caraffa a következő nyilatkozatot terjesztette a bizottság elé, amelyet *Absolon Dániel* fogalmazott meg:

„Erdély visszatér Magyarország királyához, melytől az irigy sors és némelyek nagyravágyása szakította el. Elfogadja Lipótnak és utódainak, mint örökös magyar királyoknak oltalmát s önkéntesen, keresztény buzgalomból lemond a török véduaságról. A törökkel nem fog érintkezni, nem küld neki adót, sem ajándékot. Az uralkodóház más ellenségeivel sem érintkezik. A még meg nem szállott Kővár, Huszt, Görgény és Brassó váraiba befogadják a német őrseget. Különben kéri Őfelségét jogaik, kiváltságaik s a vallásszabadság megerősítésére.”

Ezt a követtség – hiába kapott aláírási jogot – nem merte elfogadni, amíg a delegáció meg nem tárgyalja. Mivel nem volt mit tenni, a rendek 1688. május 9-én elfogadták a nyilatkozatot Szebenben, és május 10-én a fejedelem is letette a hűségekiüt Fogarasban.⁴⁰ A nyilatkozat Erdély közjogi viszonyait teljesen megváltoztatta. A törökkel való szakítást és a császárnak letett hűségnyilatkozatot úgy értelmezték, hogy a török pártfogást felváltja a német. Minderről egy diploma kiállítását akarták kérni a rendek, és kívánságaikat 13 pontban foglalták össze a fogarasi országgyűlésen 1688. június 1-jén. Többek között vallásszabadságot, Apafi és fia uralmának megerősítését, szabad fejedelemsválasztást, a Partium erdélyi voltának megmaradását, a fejedelem jogkörének meghagyását kérték.⁴¹ Még aznap kinevezték a bizottság tagjait Bethlen Elek, Macskásy Boldizsár, Frank Bálint és Alvinczi Péter személyében, akik felterjesztették a kérelmet Caraffához, hogy az eljuttassa az uralkodóhoz. Erre a diplomatervezetre a rendek azt a választ kapták, hogy a vallásszabadságot tiszteletben fogják tartani, a diplomában foglalt kívánságokra vonatkozóan azonban később, a háború befejezése után fognak felelni.⁴² Így húzódott a dolog egészen Apafi 1690-ben bekövetkezett haláláig.

III. A Diploma Leopoldinum kieszközlése

A DIPLOMA MEGSZERZÉSE ÉS TARTALMA

A Diploma előzményeiről részletesen értesülhetünk Bethlen Miklós emlékirataiból.⁴³ Mikor már látni lehetett, hogy Apafi beteg, Bethlen javaslatot tett Telekinek, miszerint íratni kellene egy „*Titkos testamentumot*”⁴⁴ Apafival, aki ebben vállalná, hogy halála után, a brandenburgi választó lesz fia gyámja. Emellett Bethlen azt is kérte Teleki Mihálytól, hogy írasson egy levelet a fejedelemmel, és kösse lelkére a vallás, és a császár előtti oltalom kérdését. Ezt viszont addig halogatták, amíg késő nem lett, a fejedelem meghalt 1690. április 15-én. A Portán azonnal kiállították az új fejedelem athnaméját, ám abba nem az annak idején Konstantinápolyban megerősített, Bécsben pedig jóváhagyott választott fejedelem, a 14 esztendő II. Apafi Mihály nevét írták bele, hanem Thökölyét.⁴⁵ Ezért a császárhoz kellett fordulniuk, hogy erősítse meg az ifjabb Apafit fejedelmi székében. Bethlen ismét azt javasolta, hogy amíg megjön Lipót megerősítő nyilatkozata, bocsássonak ki hódoló nyilatkozatot a gyermek számára. Ám ezt Teleki és a főtanácsosok nem tartották jó ötletnek. Bethlen Gergely is tett egy javaslatot, hogy Teleki legyen az ifjú Apafi tanácsosa és gyámja, de ahogy az előbbieket, ezt is elvetették. A bécsi Erdélyi Konferencia eközben újra tárgyalt, és az Apafi halálát követően előállt helyzettel foglalkozott. Heisler főparancsnoktól értesültek Apafi haláláról. Az ülésen értékelték a helyzetet, hogy az erdélyi császári katonaság gyenge, valamint dönteni próbáltak az ifjú Apafi sorsáról. Ezen kívül számba vették, hogy a rendek az ifjú Apafi megerősítését fogják kérni a fejedelemségben, vagy új fejedelmet akarnak választani. Heislernek majd egy hónap késéssel írtak vissza, hogy próbáljon Habsburg-barát csoportosulást

létrehozni, és ennek tagjait anyagi eszközökkel I. Lipót pártjára állítani. Bethlen Önéletírásában feljegyzi, hogy az erdélyiek őt akarták Bécsbe küldeni követnek, hogy intézkedjen a fejedelem megerősítésével kapcsolatban. El is fogadta a megbízást, ám Teleki egy bizalmas magánbeszélgetésben lebeszélte erről. Az indoka az volt, hogy bármit intéz, az csak rosszul venné ki magát: ha nem kapja meg a megerősítést, akkor ő lesz a hibás, ha megkapja, akkor nem a gyermek lesz a fejedelem, hanem Bánffy György és Bethlen Gergely uralkodnának, akik pedig mindkettőjük fejét leütnék. Ezért Bethlen ügyesen kibújt a megbízatás alól. A követnek ezután Nagy Pált választották. A megerősítési kérelem mellé adtak még neki egy törvénytervezetet, melyben kikötötték, hogy az ifjú fejedelem ne kormányozhasson addig, amíg be nem tölti a 20. életévét, és ne is adhassanak neki hódoló nyilatkozatot.

Ezen a tavaszon Thököly Erdély ellen készült, híveket toborzott, mert pályázott a fejedelmi trónra, és a török is mozgolódott. Így elő kellett készülniük mindkettőjük támadására. Bethlent felkérték, hogy legyen a sereg fővezére, ezt azonban visszautasította. Telekinek ezért megrendült benne a bizalma.⁴⁶ Azzal próbált magyarázkodni, hogy ha békében nem visel semmilyen tisztelet, háborúban sem teszi. Talán az volt a szerencséje Bethlennek, hogy nem fogadta el a fővezéri tisztséget, mert ha akkor ő hadba száll, lehet, hogy ő is úgy végzi, ahogy végül Teleki Mihály a zernyesti csatában, augusztus 21-én. A zernyesti csata zseniális hadvezéri teljesítmény volt Thököly részéről. Áttört a kietlen havasokon, és úgy ellensége hátába került a török, magyar, havasalföldi, tatár sereggel.⁴⁷ Több császári főtiszt a csatatéren maradt, a császári főparancsnok, gróf Donatus Heisler fogságba esett. Teleki lova megbotlott, a fejedelemség főgenerálisa pedig lezuhant. Összekaszabolt, kifosztott testét másnap találták meg Thököly hívei.⁴⁸

Miután meghozták a hírt a csata kimeneteléről, az erdélyi tanácsurak első dolga az volt, hogy menedéket keressenek az ifjú Apafi és a maguk számára: Kolozsvárra menekültek. A helyzet még kétségbe ejtőbbnek tűnt Teleki halála után, nem is beszélve arról, hogy Thököly a zernyesti csata után magának tudhatta Erdély déli felének nagy részét, és megválasztatta magát az országgyűlésen fejedelemmé. Félni kellett attól, hogy az egész ország mellé áll, mivel a nép Thökölyben a felszabadítót látta. Bethlen szerint az volt a vélekedés a tanácsurak között, hogy ha Thököly és vele a török bent marad az országban, a németek pedig győznek, a császár a győztes jogán jár majd el a vallási és a világi kérdésekben.⁴⁹ A törökök szeptemberben több sikert arattak: Vidinnél, Nišnél, Belgrádnál. Badeni Lajos Thököly ellen Erdélybe vonult, hogy onnan biztosítsa a hadszínteret, ezért Thököly októberben feladta az Erdélyben hatalma alá került területeket. Az erdélyieknek sürgősen lépniük kellett, hogy hazájuk megőrizhesse szuverenitását, hogy rendeződjön a helyzet a fejedelmi szék körül. Bethlen Miklós – ahogyan *Önéletírásában* megörökítette – Bécsbe akart menni, és felajánlotta a tanácsuraknak, hogy szívesen közbenjár az ügyükben. A tanácsurak először nem akarták, hogy Bethlen Bécsbe menjen, és megpróbálták szándékától eltéríteni azzal, hogy *Keszei Jánost* már elküldték a császárhoz. Nem értették, miért akar Bethlen Bécsbe menni, és megpróbálták lebeszélni róla. Minden erőfeszítésük ellenére Bethlen mégis úgy döntött, hogy elindul, így a tanácsurak jobbnak látták, ha hivatalos megszorításokkal, biztosítékok kikötésével indítják útnak.⁵⁰ Augusztus 31-én indult kelt útnak azzal az utasítással, hogy Thököly kiűzéséhez segítséget kérjen, illetve a fejedelmet megerősítse.⁵¹ Meg kellett esküdnie, hogy nem tesz semmit, ami az ország javát nem szolgálja. Bethlen is biztosítékot kért a rendektől, hogy vagyonát és családját megvédi, amíg ő távol van, és hogy nem pártolnak át Thökölyhez.

Bethlen Miklós szeptember 8-án érkezett meg Bécsbe, csaknem a zernyesti csata híré-

vel egy időben. Belgrád török ostroma miatt az udvar pánikban volt, ezért foglalkoztatta az erdélyi helyzetet. Rögtön tárgyalni kezdtek vele, tehát szeptember 16-án már elkezdődött a tárgyalássorozat a Ministerkonferenz-el. Először 5 pontot terjesztett fel: 1. A császár támogatását és Thököly kiűzését kérték. 2. Mivel I. Lipót azt kívánta, hogy Apafi Bécsben neveljék, a rendek kérték a Konferenciát, hogy hagyják Erdélyben az ifjú fejedelmet, és nagykorúságáig Erdély kormányzatát is. 3. I. Lipót adjon diplomát Erdélynek, az ifjú fejedelem megerősítését kérvényezték, a téli szállás és a portio alól kértek felszabadítást, és írásban adjanak biztosítékot afelől, hogy nem hoznak jezsuitákat Erdélybe, és nem fogják azt idegenek kormányozni. A 4. pontban konkrétan azt kérvényezték, hogy 1690-91 telén ne hozzanak be kvártélyra katonákat, és kérték II. Apafi Mihály megerősítését. Az 5. pontban Thököly birtokainak elkobzását kérték. Bethlen már ezzel eleget tett a küldetésének, de idő közben azt kérte tőle a császár, hogy javasoljon neki olyan eszközt, amellyel Erdélyt megtarthatná. Bethlen erre nem mert válaszolni, nehogy az udvar ezt ellene fordítsa, ugyanis az 1688-ban felterjesztett erősen Teleki ellenes titkos tervezetét is kiadták az erdélyieknek. Végül mégis írt egy diplomatervezetet, melyet szeptember 30-án terjesztett a Konferencia elé. Sokat segített Bethlennek a brandenburgi választó követe, *Nicolaus Gothefridus Dankelmann*. Neki mondta el a diploma tartalmát, minden írását és dolgát közölte vele. Mivel a tanácskozáson⁵² nem tudtak érdemben megegyezni a tervezettel kapcsolatban, október 2-án is foglalkoztak vele s alkudoztak a pontjairól. Október 10-én pedig már elkezdték felolvasni a Diploma Leopoldinum tervezetét, ám még október 17-én és 19-én is szóba kerültek bizonyos változtatások a Konferencia részéről.⁵³

Bethlen a diploma beadásának elején elkövetett egy nagy hibát, ami veszélybe sodorta a követéséget. A hiba az volt, hogy először Theodor Stratmann kancellárnak adta a memorialet, nem pedig *Ulrich Kinsky*nek, aki az Erdélyi Konferencia elnöke volt. A szokásoknak megfelelően ugyanis a Konferencia elnökének kellett volna átadni a diplomatervezetet. Mondani sem kell, hogy nagyon dühös lett Bethlenre, és megfenyegette, hogy nem segít neki. Bethlennek nem jutott más eszébe, azt hazudta, hogy Kinsky példánya nincs még kész, mert annak „szebbnek” kell lennie.⁵⁴ Kinsky megnyugodott, Bethlen elrohant Stratmannhoz azzal az indokkal, hogy javítani valója van még a tervezeten, így azt visszakapta. Másolatot adott Kinskynek, és így már mindkettőjüknek tudott adni egy példányt, így megoldódott a probléma. Caraffa is támogatta a diploma ügyét. Minden nap várta ebédre Bethlent, de hiába. Caraffa felajánlotta neki, hogy javasolni fogja a császárnak, hogy írja alá a diplomát. Így is lett, a császár elfogadta a pontokat. Bethlennek felajánlották a vajdaságot, grófi címet, jószágokat, ám ő mindezt visszautasította.⁵⁵ A Habsburg-kormányzat nem mondhatott le Erdélyről, hiszen az volt a háború éléstára, „Magyarország citadellája”. Bethlen leírása szerint Belgrád eleste után már nyolc nappal kézhez vehette a császári aláírással ellátott *Diploma Leopoldinumot*.⁵⁶ Bethlen így írta: „*Csuda dolog hogy az odafel in anno 1688. említett szebeni declarációt sem Caraffa, sem az udvarban senki, csak úgy nem hozta elé, mintha soha nem lett volna.*”⁵⁷

Bethlen emlékei szerint a diplomatervezet 1690. október 16-án⁵⁸ nem úgy került kiadásra, ahogy azt benyújtotta, mivel több helyen átírták. Az egyik ilyen pont, amelyben Bethlen azt kérte, hogy ne engedjék be a katolikus püspököket és jezsuitákat Erdélybe. Ehelyett azt írták, hogy más vallás, mint ami bent van, nem nyerhet bebocsátást. A kilencedik pont pedig azt rendeli el, hogy a tanácsban és a királyi táblán legalább három-három katolikus személy legyen a 12-ből. Bethlen azt kérte, hogy legfeljebb három-három katolikus legyen, tehát felső határt szeretett volna szabni.⁵⁹

Bethlen Miklós hazafelé vette az útját, kezében a császár által kiállított hitlevéllel. Ekkor esett el Belgrád, és ismét nyitva állt a török útja Bécs felé. A Porta tatár hadak küldését rendelte el Váradra és Erdélybe télire, ezért odaküldték Badeni Lajos herceget, aki a török elleni hadak új vezére lett. Az egyedül maradt Thököly nem mert nagyobb ütközetet vállalni, és Havasalföldnek vette az irányt.

Ilyen körülmények között kellett Bethlennek a Diplomát hazavinnie. A császár Lengyelországon keresztül javasolta az átkelést, és Badeni Lajosnak instrukciókat küldött. Bethlen Budáig kísérő nélkül utazott. Az útviszonyok, az időjárás, a garázdálkodó katonák, akiket Csáky László engedett útjukra, a törökök és a kurucok miatt lassú és nehéz útja volt. 1690. november 11-én érkezett Kolozsvárra családjához, egy nappal később pedig Enyedre, Badeni Lajoshoz. Bethlen a *Sudores et cruces* című latin nyelvű megemlékezésében leírta, hogy hazaérkezése nagy vihart kavart. Ellenségei azzal vádolták, hogy eladta hazáját, hogy ő maga úr lehessen. Bethlen tagadta ezt, bizonygatta, hogy a felajánlott címetek nem fogadta el, és a megszabott utasítást teljesítette. Mikor a rendek látták, hogy nincs szó az ifjabb Apafi megerősítéséről, dühöngve nekitámadtak. A badeni herceghez fordultak, aki viszont rendre utasította őket. Árulással vádolták Bethlent, azt hitték, hogy ő akadályozta meg a fejedelem megerősítését, ráadásul nem kérte senki, hogy diplomát hozzon.⁶⁰

A Diplomát minél hamarabb ki kellett hirdetni, ezért összehívták az országgyűlést. A császár kérte Bethlent, hogy tegye közzé a Diplomát magyar, német és latin nyelven, de nem ő akarta felolvasni, ezért a császár Falkenheim grófot, Absolon Dánielt és Veteranit jelölte ki. Badeni Lajos menlevelet adott az országgyűlésre igyekvőknek. Az országgyűlésen azt is meg kellett tárgyalni, hogy mit tesznek azokkal, akik átpártoltak Thökölyhez. A magyar fejedelem pátensekkel árasztotta el az országot, hogy ne higgyenek a németeknek, és a tatárokkal két irányból tört be az országba. A következő országgyűlést Fogarasba hívták össze. Thököly december 31-én és január 1-jén átkelt a havasokon, azonban Veterani január 2-án szétverte a kuruc hadat. A fogarasi országgyűlést ezért nem lehetett megtartani, a delegáció azonban ülésezett. Az országgyűlést végül január 10-én nyitották meg.⁶¹ Itt akarták kihirdetni a Diplomát, valamint bemutatták a császár levelét, melyben hűséget és adót kért.

JEGYZETEK

- ¹ Lásd: SZÁSZ KÁROLY: *Sylloge tractatum aliorumque actorum publicorum, historiam atque agrumenta benigni diplomatis Leopoldini, resolutionis item quae Alvincziana vocatur, illustrantium*, Kolozsvár, 1833. (A továbbiakban: Szász–Sylloge Tractatumum.) A szerző könyvismertetése.
- ² *Erdélyi országgyűlési emlékek, történeti bevezetésekkel = Monumenta comitalia regni Transylvaniae*. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. XVIII–XX. kötet. Budapest, 1876, MTA. (A továbbiakban EOE.] XVIII. 1.
- ³ EOE XVIII. 14.
- ⁴ EOE XVIII. 27.
- ⁵ Kolozsvári István gyulafehérvári professzor Németországba és Belgiumba ment Biblia nyomtatás ügyében. Nem volt diplomata, eddig nem képviselt politikai ügyet. Járt a brandenburgi

választófejedelemnél, aki nem sürgette cselekvésre az ország állapotával kapcsolatban, és biztosította közbenjárását a német császárnál, és a lengyel király barátságát ajánlotta.

⁶ EOE XVIII. 12. illetve 130.

⁷ 1677-ben, mikor még nem tiltotta a török a bujdosók támogatását, jelentős francia–lengyel támogatást élvezett a mozgalom. A szövetségek eleinte Teleki Mihály szánták a bujdosók vezérének, ám csakhamar kiderült, hogy nem alkalmas erre a szerepre.

⁸ A kivívt vár palánkkerítését kellett lebontaniuk.

⁹ Thököly nem akarta királlyá koronáztatni magát, csak fejedelemnek címezte személyét, ezzel Bocskai Istvánra utalva, aki a példaképe volt.

¹⁰ 1685-től rendkívüli esetben az országgyűlések között, és néha alatta is tanácskozó bizottság. Tagjait a 3 nemzetből (szász, székely, magyar) választják. A halasztást nem tűrő diplomáciai kérdésekben döntöttek, emellett határoztak közigazgatási, pénzügyi, illetve hadügyi kérdésekben is.

¹¹ EOE XVIII. 33.

¹² Haller János a fejedelmi tanács tagja, de nem kulcsembert. A követség vezetőjeként való megválasztása azért fontos, mert katolikus volt, és a Habsburg birodalomban uralkodó ellenreformációs irányzat miatt érthető a döntés Apafiék részéről. Lásd: TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben: 1690–1740*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó. (A továbbiakban: Trócsányi 1988.) 197–198.

¹³ EOE XVIII. 40.

¹⁴ „Nolentes volentes proteget vos Sua Majestas”. Lásd: CSEREI MIHÁLY: *Erdély históriája [1661–1711]*. S. a. r. BÁNKÚTI IMRE, Budapest, 1983, Európa Könyvkiadó. 179.

¹⁵ EOE XVIII. 38–46.

¹⁶ *Alvinczi Péter okmánytára*. Kiadja: SZILÁGYI SÁNDOR, GERGELY SAMU és PETTKÓ BÉLA. I–III. kötet, Budapest, 1887. (A továbbiakban: AOT.) 172.

¹⁷ Csáky László Erdély legrettegettebb ellenségének számított. A Béldi-összeesküvés részese, a Portára menekült, majd Bécsbe ment, és a császár szolgálatába állt. Erdély azt szeretne volna elérni, hogy Csákyt távolítsák el Erdély közeléből. Bepanaszolták a császárnál és a lengyel királlynál is, a Havasalfölddel kötött szerződésben pedig ellenségnek ismerik el. Még Csáky Lászlónét is száműzik az országból, mert férjének híreket küldött. Ő állt most Erdély határában.

¹⁸ Lásd bővebben: SZÁDECZKY BÉLA: *Erdély visszacsatolásának története*. Erdélyi Múzeum, 1901. (A továbbiakban Szádeczky 1901.) 505–506.

¹⁹ Lásd bővebben: Szádeczky 1901. 507.

²⁰ Lásd bővebben: Szádeczky 1901. 563–565.

²¹ EOE XVIII. 44.

²² EOE XVIII. 47.

²³ EOE XVIII. 29.

²⁴ Nem ok nélkül, hiszen titkos levelezés folyt a fejedelem és Sobieski között, Erdély ismét felajánlotta, hogy Lengyelország ortalma alá helyezkedne.

²⁵ *Bethlen Miklós levelei* I. kötet. S. a. r. JANKOVICS JÓZSEF. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó. (A továbbiakban: BML I.) 237. levél, 708.

²⁶ EOE XVIII. 55.

²⁷ 1642-ben született, Bethlen János kancellár fia. Első nevelője Keresztúri Pál, majd Apáczai Csere János. Németalföldön, Hollandiában, Párizsban tanult. Hazatérve Zrínyi Miklós mellett akarta katonai nevelését tökéletesíteni, de csak keveset lehetett a nagy hős környezetében annak halála miatt (melynek tanúja volt). Ezután Olaszországba utazott, olasz nyelvet és építészetet tanult. Kemény János és Apafi bizalmi embere volt. Meggondolatlanul belekeveredett Béldi Pál összeesküvésébe, 1676-ban Fogarason bebörtönözték, szabadulása után Kővár és Máramaros kapitánya lett. 1690-ben Bécsbe kerül, ahol közreműködik a Diploma

Leopoldinum megalkotásában. Nagy politikai ellenfele, Teleki Mihály halála után 1691-ben Erdély kancellárjává választják. (1691–1704 között volt ebben a funkcióban). Egy Hollandiában kiadott Erdély szomorú sorsáról szóló könyve miatt Rabutin élete végéig bécsi fogságban tartja. Rabságában alkotja élete főművét (*Önéletírásom*) amelyet tulajdonképpen gyermekeinek írta okulásul, magyar nyelven. 1716-ban Bécsben halt meg.

²⁸ *Erdély története három kötetben*. II. kötet. Szerk.: MAKKAI LÁSZLÓ, MOCsÁRY ANDRÁS. Budapest, 1986, Akadémiai Könyvkiadó. (A továbbiakban: Erdély története II.) 874.

²⁹ EOE XVIII. 53.

³⁰ Lásd bővebben Szádeczky 1901. 568–589.

³¹ EOE XVIII. 66.

³² A Bécsben ülésező Erdélyi Konferencia. A titkos konferencia, ami a külügyeket intézte, bizottságokra oszlott, amelyeket szintén konferenciáknak neveztek. Egy ilyen bizottság foglalkozott az erdélyi ügyekkel is. Első ismert tárgyalása 1687. augusztus 29-én folyt.

³³ Trócsányi 1988. 45–46.

³⁴ Szász–Sylloge Tractatum 24–36.

³⁵ AOT III. 185.

³⁶ Erdély története II. 877.

³⁷ BETHLEN MIKLÓS: *Sudores et cruces*. In BML. (A továbbiakban *Sudores et cruces*, BML) 1185.

³⁸ Trócsányi 1988. 198.

³⁹ *Sudores et cruces*, BML 1186.

⁴⁰ EOE XIX. 48–51.

⁴¹ Szász–Sylloge Tractatum 40–56.

⁴² EOE XIX. 53–54.

⁴³ A mű sajnos nem mindig pontos és hiteles, sokszor a szerző memóriája nem úgy őrizte meg az eseményeket, ahogyan azok valójában történtek. Lásd Trócsányi 1988. 201–203.

⁴⁴ BETHLEN MIKLÓS: *Bethlen Miklós önéletírása*. [I–II. kötet] S. a. r. V. Windisch Éva. Budapest, 1955, Szépirodalmi Könyvkiadó. [A továbbiakban: BMÖ] I. 396.

⁴⁵ EOE XX. 53.

⁴⁶ BMÖ I. 336.

⁴⁷ Cserei históriája 224–227.

⁴⁸ Erdély története, II. 883.

⁴⁹ BMÖ I. 402.

⁵⁰ *Sudores et cruces* In BML 1188.

⁵¹ EOE XX. 59.

⁵² Lásd bővebben Trócsányi 201–202.

⁵³ Trócsányi 49.

⁵⁴ BMÖ I. 403.

⁵⁵ BMÖ I. 404.

⁵⁶ Szász–Sylloge Tractatum 67–78.

⁵⁷ BMÖ II. 10.

⁵⁸ A keltezés nem helyes, mert hiába kezdik felolvasni a diplomatervezetet már október 10-én, Bethlen még korrekciót kér a szövegen, így a diploma datálása október 20–25. közé tehető. Lásd: Trócsányi 202.

⁵⁹ BMÖ I. 404., de a szeptember 30-i előterjesztés ezt nem hangsúlyozza, mivel természetesnek veszi, hogy minden bevett felekezetet három-három tanácsstag képvisel. Lásd Trócsányi 202.

⁶⁰ *Souders et cruces*, BML 1191.

⁶¹ Szász–Sylloge Tractatum 78–99.

ANTAL JUDIT

A török elleni felszabadító háború magyarországi vonatkozásai az angol sajtóban 1. rész

Bevezetés

A humanista közvélemény Magyarországot a „kereszténység védőbástyája” címmel illette, mert a törökkel ádáz harcot folytatva Közép- és Nyugat-Európát védte a hitetlenektől. A kortársak hite szerint a keresztény civilizációt védték az oszmán hatalommal szemben: a magyar végvárrendszer katonái számára a haza védelme összekapcsolódott a kereszténység védelmével. A török berendezkedésével a 16. század közepétől Magyarország amolyan elővéd szerepkörbe süllyedt, és a török elleni küzdelmek fő ereje a Habsburg Birodalom lett. A tizenöt éves háborúban, majd az 1663–64-es hadjárat során a „kereszténység védőbástyája” eszme ismét felelevenedett, de immár a védekezés helyett támadó háború formájában sürgeti a török kiűzését, amelyhez európai összefogásra van szükség.¹ Az erőfeszítések ellenére az 1680-as évek elején még úgy tűnt, hogy az ország felszabadítására még jó ideig nincs lehetőség, 1683-ban azonban kitört az a háború, amely az 1699-es karlócai békével zárult, és amelynek során sikerült a törököt visszaszorítani a Balkánra.

A láncreakciót több konfliktus is elindíthatta, úgy, mint az 1645–69-ig tartó velencei–török háború, vagy II. Rákóczi György az 1657-es lengyelországi hadjárata, illetve az azt követő erdélyi–török összetűzés, az 1663–4-es események már főpróbának tekinthetők az 1683–1699. évi oszmánok elleni háborúhoz.² E két háború közötti időszakban tűnt fel Thököly Imre

THÖKÖLY IMRE FIKTÍV ARCKÉPE CROMWELL VONÁSAIVAL
A FELSZABADÍTÓ HÁBORÚK JELENTŐS SZEMÉLYISégeit ÁBRÁZOLÓ CSOPORTKÉPÉN (OSZK, APPONYI HUNGARICA-
GYŰJTEMÉNY)

(1657–1705), akinek az élete átfogja ezeket az esztendőket. Ha az ő sorsát végigkövetjük, képet kaphatunk azokról a magyarországi küzdelmekről, a nemzetközi viszonyokról, amelyek az említett korszakot – azaz az 1677-től, Thököly színre lépésétől 1699-ig, a karlócai békéig – meghatározzák.

A felszabadító háború és az azt megelőző fél évszázad során Magyarország az európai érdeklődés középpontjába került. Ezt igazolja a korabeli, hazánkra vonatkozó publikációs tevékenység intenzitása. Nagy mennyiségű újság, folyóirat, periodika, röplap, röpirat, napló, históriás ének, gúnyvers látott napvilágot és a történeti, földrajzi, illetve szépirodalomban is megbecsült szerepet kaptak a magyarok. Csak „Bécs második török ostroma idején 535 röplap jelent meg 12 különböző nyelven, fele németül, Buda visszafoglalásakor pedig 9 nyelven 439 röplap íródott, ezek fele olaszul.”³ Mivel mindet megvizsgálni képtelenség, a sajtótermékek kavalkádjából az angol nyelvű kiadványokat igyekeztem összegyűjteni. Mielőtt hozzálátnék a felszabadító háború angol visszhangjának áttekintéséhez, érdemes néhány szót szólni általánosan a közvéleményről, a propagandáról és a sajtóról mint új jelenségről, amely a XVI. század második felében született, illetve a XVII. században virágzott fel.

A XVII. századi közvélemény-formálás és propaganda

A XVII. századi Európában megnőtt a politikai tájékozottság iránti igény, a társadalom minden rétegében elterjedt a közügyekről való gondolkodás, már nemcsak a hozzáértők, hivatalnokok és államférfiak privilégiumának tartották. Kiformálódott a közvélemény, amit úgy definiálhatunk: nagyobb közösségekben elterjedt felfogás, nézet, ítélet a közügyekről.⁴

Mi lehetett a kor embere számára közügy? G. Etényi Nóra szerint meg kell vizsgálni, milyen információk jutottak el egy adott közösséghez. A török kérdés bizonyára közügy volt, mivel nemcsak a katonailag érintett területeken, de szerte Európában a sajtó fő témája volt. Az Oszmán Birodalom jelenléte a kontinensen a nemzetközi gazdasági és politikai életben meghatározó tényező volt, így az érdeklődés középpontjában állt.

A kiadványok nagy száma és jól informáltsága már hivatásos információszerző és terjesztő hálózatot sejtet. A könyvnyomtatás feltalálása után már megjelentek híreket tartalmazó levelek („Neue Zeitungen”, azaz „Új hírek”), amelyeket kinyomtattak és terjesztettek. Ezeket a leveleket tudósok, papok, kancellárok, tábori írnokok írták. A könyvnyomtató, -kiadó és terjesztő helyek a korabeli közélet nyilvános fórumai lettek, mintha kávéházak lettek volna, úgy sereglettek ide a friss hírre éhes emberek. A nyomtatványokat mozgó újságárusok vitték és árulták a városon belül és kívül. A postai és közlekedési utak kiépítése illetve a rendszeres postaszolgálatra épülve a XVII. századra már kialakult a hírek beszerzésének gyakorlata.⁵

A Magyarországról jövő hírek Bécsen keresztül jutottak el Nyugat-Európába. A császárvárosba befutott információkat továbbküldték a birodalmi területeken lévő nyomdakba: Frankfurt, Augsburg és Nürnberg voltak a legfejlettebb technikájú nyomdaközpontok. Ezekből került vissza a kiadott anyag Bécsbe. A hitelesség iránti igényt és a jólinformáltságot támasztja alá az, hogy Bécsből hivatalos jelentéseket, eredeti katonai beszámolókat, az ott tartózkodó diplomaták helyzetjelentéseit továbbították a hivatalos udvari postával.⁶

A hivatalossággal azonban együtt járt a szigorú cenzúra is, ami kezdetben a jezsuiták kezében volt, majd 1646-tól már világi tanácsosokat neveztek ki ezekbe a hivatalokba. A cenzúrárt próbálták megkerülni kézzel írt újságokkal, de ezek száma elenyésző. Sokkal

jellemzőbb, hogy a nyomtatványokban az eseményeket nem kommentálták. A tudósítások célja a lakosság érdeklődésének a kielégítése: a hírek összegyűjtése, megfogalmazása és kinyomtatása volt.⁷ A korabeli közvélemény-formálásban és tájékoztatásban a rölapoknak kulcsszerepe volt. A mindössze egyoldalas kiadvány lényege az események illusztrálására szolgáló metszet volt, alatta 2-4 hasámban pedig magát az eseményt írták le. A másik oldala üres volt, mivel a rölapot a város egy-egy forgalmas pontjára rakták ki, hogy ott minél több embert tájékoztasson. A képek révén az írni-olvasni nem tudó rétegek is megérthették. A metszetek a hiteles ábrázolásra törekedtek, például az ostromrajzok esetében, a legfontosabb képi információt nyújtották, gyakran hadmérnökök rajzolták. Azoknál a lapoknál, amelyeknek célja az érdekességek megjelentetése és az érzelmi ráhatás, az illusztrációk pontatlanok és a szövegek sem törekednek a hitelességre. Az összegző rölapok egy-egy történetet, esemény-sorozatot mondanak el, több rajz segítségével, kommentárokkal fűszerezve, a politikailag lényeges mozzanatok kiemelésével. A képi információ azonban nehezen szállítható, ez a magyarázata annak, hogy a távoli Angliában csak ritkán jelennek meg rajzos mellékletek, amik vannak, azok is fiktívek.⁸

A rölapokkal szemben a röpiratok már kép nélküli kiadványok. Ezek a kis alakú, 4-10 oldalas sajtótermékek rendszertelenül jelennek meg, több nap és helyszín eseményeit foglalják össze. Mivel metszetet nem tartalmaznak, gyorsan kiszedhetők és rövid időn belül távolabbi vidékekre is eljutnak. Ebbe a kategóriába tartoznak az egy-egy vár ostromáról írt naplók is.⁹ A rölap és a röpirat mellett megjelentek a hetilapok is, hetente egyszer, a hét adott napján. Léteztek évente kétszer, a tavaszi és téli vásárokra kiadott, előző félév eseményeit összefoglaló munkák. Hírforrásként szolgáltak még mindezek mellett a históriás énekek és az egyházi prédikációk, amelyek szintén a széles néptömegek tájékoztatását szolgálták.¹⁰ Magyarországra irányította a figyelmet tehát a nagyszámú pamflet, politikai röpirat, elemezve a török elleni harcok eredményét, következményeit. A Habsburg Birodalom országaiban a hatalom érdeke volt a háborúval kapcsolatos hírek áramoltatása.

I. Lipót császár a törökök elleni háborúhoz akart pénzt és katonai segítséget szerezni, illetve leplezhette békepolitikáját is. A hírverés segíthette Zrínyi, Wesselényi törökellenes tevékenységét, illetve a nemzetközi törökellenes összefogás létrejöttét könnyíthette. Azokban az országokban, amelyek nem voltak a küzdelemben érintve, a hatalom a külpolitika iránti érdeklődés fenntartásával el tudta terelni a figyelmet a belpolitikai feszültségekről. Az újság-kiadás üzleti vállalkozás volt, a kiadók a nagyobb haszon érdekében tudatosan építettek az olvasók véleményére. Anglia is a harcokban nem érintett csoportba sorolható.

Londonban a vizsgált korszakban már működtek hetilapok, amelyek az angol belpolitika hírei mellett a világ minden tájáról közöltek értesítéseket. Az információkat a fontos európai hírközpontoktól szerezték: Frankfurt, Hamburg, Nürnberg, Regensburg, Párizs és Bécs, de a szigetországba a nagy távolság miatt később érkeztek a hírek. G. Etényi Nóra továbbá rávilágít az angol híradás kettősségére is: a cikkek első fele kedvező helyzetet sugall, jó ellátásról, megfelelő felszereltségről, bátor védelemről ír, míg a lezárásban segítségnyújtást sürget. Arról azonban nem szabad megfeledkezni, hogy Anglia sem semleges szemlélője a harcoknak.¹¹ A szigetország érdekei, érdekeltségei hamar megmutatkoznak, ha megvizsgáljuk a nemzetközi gazdasági és politikai életet, amelynek Magyarország szerves része, és amelyben a török jelenlét meghatározó.

Anglia szerepe a XVII. századi Európa gazdasági és politikai életében

A XVII. század második felében a harmincéves háború lezárása, a török kiűzése, majd a nemzetközi hatalmi átrendeződés hosszú folyamatának végső momentuma, a spanyol örökösödési háború olyan egész Európát érintő fejlemények voltak, magukba foglalták Magyarország történetét is. 1648-ban a vesztfáliai béke megkötésének az volt a célja, hogy erőegyensúlyt teremtsen Európa két nagyhatalma, a Habsburg Birodalom és Franciaország között. Az is nyilvánvaló volt, hogy a közép-európai térség nyugalma nélkül ez az egyensúly nem állhat fenn.

A béketárgyalások alapelve volt, hogy a keresztény országok megegyezzenek, és ne fogjanak többé fegyvert egymás ellen. Így belső viszálykodás nem lehet akadály a törökök kiűzésére irányuló európai összefogásnak. A sikeres küzdelemhez ugyanis a megfogyott királyi Magyarország, de még a Habsburg Birodalom hadserege is kevés lett volna, ráadásul a szárazföldi hadműveletekkel egyszerre tengeri támadás is szükséges volt. De vajon miért szorgalmazták a török kiűzését azok az országok, többek között Anglia, amelyek messze estek a harcoktól?¹²

A XVI. század második felét jellemző rohamos áremelkedést, az „árforradalmat” a gazdasági depresszió és válság váltották fel. A nemzetközi gazdasági helyzet változása Közép-Kelet-Európára is kihatott: a nyugat felé irányuló mezőgazdasági kivitel lanyhult, a gabonakereskedelemre és marhakivitelre szakosodott nemesek visszavonultak az üzleti élettől. Az export csökkent, és vele egyenesen arányosan az importfelvevő képesség, a vásárlóerő is. Anglia nagymennyiségű textíliát importált a térségbe, keresletbővülést itt már nem remélhetett, így más fogyasztók után kellett néznie. Dél-Európa (a Földközi-tengeren át a Levante irányába) és az amerikai spanyol és portugál gyarmatok felé puhatolózott. Így került hát a törökök uralma alatt álló Kelet a figyelme középpontjába.

A XVI. század elejétől az angol Levant Company, később az Egyesült Tartományok (azaz a hollandok) kereskedői megállapodtak a törökkel, hogy szabadon tevékenykedhetnek a térségben. Ami a franciáké illeti, I. Ferenc király 1535-ben magával a Nagy Szulejmán szultánnal egyezett meg, hogy hajói szabadon mozoghassanak, és ezt a kereskedelmi szerződést újították fel 1673-ban, így nyomultak be Levantebe. Velence számára, aki korábban a Levantet uralta, területi és kereskedelmi pozícióvesztést okozott az angolok, hollandok, franciák térnyerése illetve a velencei-török háborúk (az 1645–1669-es konfliktusban elvesztette Kréta szigetét, ami egy fontos kereskedelmi támaszpontja volt). Míg az angolok és a franciák egymást féltékenyen figyelve igyekeztek minél jobb kereskedelmi helyzetbe kerülni, addig Velence elvesztett levantei pozíciójának a visszaszerzését várta a török-ellenes hadjáratról.

A gazdasági-kereskedelmi érdekeltségek vizsgálatából nem hagyhatjuk ki a Habsburgokat sem. A bécsi udvari arisztokrácia is érdeklődött az iránt, hogy hogyan lehetne előnyös feltételekkel kereskedni a birodalomban. 1665-ben a török és a Habsburg császár kereskedelmi egyezményt kötött, hogy Bécsből kiindulva a török területeken át folyami-szárazföldi úton épüljön ki Ausztria levantei kereskedelme. A század elején még a magyarországi kereskedők vették meg az árut, hajón török területre szállították, majd eladták. Odalenn török árukat vettek és azt Bécsbe hozták. 1667–68-ban már az osztrák Keleti Társaság Bécsből egyenesen Konstantinápolyba küldött rakományokat, így próbált betörni szárazföldi úton a levantei piacra.

Meg kell még említeni a lengyelek és az oroszok a dunai fejedelemségek irányában táplált

hatalmi és gazdasági aspirációit, és máris kirajzolódik a Velence–Bécs–Varsó-tengely, amely az 1684-ben létrejött Szent Liga alapja lesz.

Persze a török kiűzését nemcsak azok az országok szorgalmazták, akiknek gazdasági érdeke fűződött hozzá. Ne feledkezzünk meg azokról, akiknek területeit elfoglalta a török: Magyarország, Oroszország, a román fejedelemségek, a déli szlávok, bolgárok, görögök.¹³

Anglia tehát régóta kereskedelmi kapcsolatban állt Törökországgal, ahol egyre nagyobb teret nyert. A harcotól távol esett, így a török kiűzésében annyira nem volt érdekelt, mégis az angol sajtóban első helyen állt a háború népszerűsítése. Ennek belpolitikai okai voltak; az angol királyság a XVII. század végére már túl volt egy forradalmon, egy polgárháborún, egy királygyilkosságon (1649-ben lefejezték I. Károlyt.), egy köztársaságon, végül egy 1660-as restauráción, amikor II. Károlyt visszahelyezték a trónra. (Az 1640-től 1660-ig terjedő időszakot Cromwell neve fémjelezte.) Az új király, a lefejezett I. Károly fia, a nehéz időket Franciaországban vészelte át. A tényleges hatalmat azonban a parlament birtokolta, amelyben pártok működtek: a toryk, a földbirtokosokat, a whigek a polgárságot képviselték. II. Károly igyekezett visszaállítani a parlamentet megkerülő abszolutizmust és erősíteni a katolicizmust a zömében protestáns Angliában, mivel ebben látta az egyetlen eszközt a hatalom megragadására. Ehhez elnyerte XIV. Lajos francia király bizalmát és anyagi támogatását, a parlamenttel viszont összetűzésbe került. 1685-ben II. Jakab követte a trónon, aki katolikus volt ugyan, de kijelentette, hogy tiszteletben tartja az anglikán egyház jogait, de a fontosabb tisztségekre a katolikusokat nevezték ki.¹⁴

Végigfutva a belpolitikát szembevetünk a növekvő francia befolyás elleni küzdelem, ami a parlamenti pártokban és a vallási kérdésekben ütközik ki. Mivel a konfliktusok a magyar eseményekről szóló sajtóirodalomban is tükröződnek, ezekről később még bővebben írok. Előljáróban annyit, hogy Anglia legveszedelmesebb ellensége a XVII. században Franciaország volt, amely egyre nagyobb teret nyert magának az európai politikában.

Milyen események vonták magukra a világ és azon belül Anglia figyelmét? Ki és kik voltak azok a magyar személyek, akik messze földön híressé-hírhedtté váltak? Miért vált halaszthatatlanná a török kiűzése és milyen út vezetett a háború megindításához? 1678-tól Thököly Imre személye egyre meghatározóbbá vált a kuruc mozgalmon belül Magyarországon, pályafutásának vége pedig egybeesett a felszabadító háború megindulásával.

A felszabadító háborút megelőző évtizedek Magyarországon és Thököly Imre pályafutása 1648-ban a fiatal Zrínyi Miklós Batthyány Ádámnak írott levelében kifejtette, hogy eljött az ideje annak, hogy háborút kezdjenek a török ellen. A körülmények kedvezőek, Magyarországnak pedig már nincs sok ideje: a török hódoltatások, az elhanyagolt végvárrendszer, a belső viszályok, a vallási harcok a végső pusztulás szélére sodorták az országot.¹⁵ Zrínyi a kedvező körülmények alatt az Oszmán Birodalom gyengülését értette.

Ugyanakkor az oszmán birodalomban a válság jelei már a XVI. század végén, közvetlenül Nagy Szulejmán halála után megmutatkoztak. Kifelé továbbra is világhatalomnak tűnt, de ebben az időben véget ért a terjeszkedés szakasza. A törökök gazdaságukat a hódításra és az abból befolyó jövedelemre alapozták, a nagy katonatömegeket pedig békeidőben nem tudták foglalkoztatni. A társadalmi-gazdasági romlás következménye infláció és az adók megemelése lett. A századfordulón már általánosak voltak a felkelések, amelyek közül a leg súlyosabb az anatóliai dzseláli felkelések voltak. A XVII. században a helyzet tovább romlott. A gyengekezű szultánok alatt a hárem befolyása egyre növekedett: a szultán és legmagasabb állami méltóságok függtek a háremhölgyektől, „nőuralom” jellemezte a kormányzást. A

nagyvezírek hatalma csökkent, a janicsároké pedig megnőtt: pénzügyigazgatásban és a kancelláriában foglaltak el pozíciókat. Fegyelmetlenek, állandóan elégedetlenek voltak a katonák és nyilvánvalóvá vált a technikai és taktikai elmaradottsága az európai hadsereggel szemben. A Habsburg-fronton viszonylag nyugodt volt a helyzet az 1606-os szitvatoroki békének köszönhetően egészen 1657-ig.

1657-ben II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) látva az Oszmán Birodalom gyengeségét, megkísérelte megszerezni a lengyel koronát. A hadjárat nem járt sikerrel: a Lengyelországgal szövetséges krími tatárok fogságba hurcolták seregét. Rákóczi nem vette figyelembe, hogy az Oszmán Birodalom belpolitikai helyzete megváltozott. 1656-ban Köprülü Mehmed lett a nagyvezír, aki csak úgy vállalta el a tisztséget, ha teljhatalmat kap. Kemény politikával sikerült konszolidálnia a helyzetet. 1658-ban személyesen vonult Erdélybe, és dülta fel azt, és a dunai fejedelemségekhez hasonló függésbe hozta. 1661-ben fia, Köprülü Ahmed váltotta fel, és 1676-ig tartó nagyvezírsége idején sikerült a Török Birodalmat a válságból kivezetnie.¹⁶

Az 1650-es évek végén, 1660-as évek elején számos röplap látott napvilágot, amelyek törökellenes koalícióra és támadó háborúra ösztönöztek. 1658-ban a német választófejedelmek megalapították a Rajnai Szövetséget János Fülöp vezetésével. Ez vált a török elleni háború szervező központjává. Magyarországon pedig Zrínyi Miklós horvát bán áll az ügy élére, az 1663-ban kiadott *Az török áfium ellen való orvosság* című munkájában kifejtette, hogy a béke lassú pusztulást hoz, és egyedül a támadó háború segít, amelynek eljött az ideje. 1663-ban Zrínyit kinevezték Magyarország főparancsnokává, és a Rajnai Szövetséggel hivatalosan is felvette a kapcsolatot. 1663-ban Köprülü Ahmed hadjáratot indított Magyarországra, hogy Bécsset elfoglalja, és Magyarországot hódolásra bírja. Köprülü Ahmed ugyan elfoglalta Érsekújvárt, de Szentgotthárdnál 1664. augusztus 1-jén császári, francia, német és magyar seregek legyőzték a török hadat. A győzelem hírére Európából megindultak a szövetséges csapatok Magyarország felé, de a Habsburgok gyorsan megkötötték a vaskécs békét a törökkel. Pedig 1663-64-ben minden feltétel együtt volt az oszmánok kiűzésére: a koalíció, a szárazföldi háború, a tengeri háború (török–velencei háború) és tehetséges hadvezérek, mint Zrínyi. Zrínyi Miklós azonban még 1664-ben meghalt.¹⁷

Wesselényi Ferenc nádor, aki Zrínyi politikáját próbálta folytatni, külső szövetséges után nézett. Először a francia királynak ajánlotta fel a magyar koronát, majd a töröknek, de mindkét helyen elutasították (XIV. Lajos uruk elleni lázadónak tekintette a magyarokat, a töröknek pedig érdekében állt a vaskécs béke betartása). Belső bázisként Wesselényi a vármegyei nemességet célozta meg. 1667-ben Wesselényi meghalt, a mozgalomnak nem volt vezetője: Nádasdy Ferenc országbíró, Thököly István, Széchy Mária, Frangepán Ferenc és Zrínyi Péter állt az élen, majd 1669-től I. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem. Azt tervezték, hogy felkelést robbantanak ki. A Habsburgok a vaskécs béke miatt forrongásra számítottak, így nagyszámú hadsereg volt jelen az országban, a lázongást könnyen leverték. Nádasdy és Zrínyi önként feladták magukat Bécsben, majd 1671-ben Frangepánnal együtt kivégezték őket. Az összeesküvés leleplezése jó ürügy volt az udvar számára, hogy Magyarországot örökös tartománnyá tegye, és abszolutisztikus eszközökkel kormányozza. I. Lipót Guberniumot állított fel, nagyszámú katonaságot állomásoztatott a magyar végvárakban. Magyarországot rákényszerítette, hogy nagyobb összeget vállaljon az összbirodalmi terhekből az újfajta adózáson keresztül. A repartíciót jobbagyportánként fizették, az accisa a hús és szeszesitalok után fizetett fogyasztási adó, a nemesek pedig fejadót fizettek. A lakosságot az országban

állomásozó teljes Habsburg-hadsereg ellátására kötelezte. Megkezdtek a protestánsok üldözését, és 1672-ben elbocsátották a magyar végvári katonaságot. Az üldözöttek Erdélybe menekültek, ahol Apafi Mihály fejedelem nagy barátsággal fogadta őket. 1672-ben Erdélyből kiindulva támadták Felső-Magyarországon a császáriakat, kiáltványukban az újonnan bevezetett adók eltörlését követelve a török katonai segítségnyújtást és nemesi köztársaság eszményét népszerűsítve. A mozgalom élére Apafi Teleki Mihály kővári kapitányt állította. Az 1672. szeptember 14-i enyicki győzelem után, szeptember 20-án a szatmári helyőrségtől vereséget szenvedtek és visszavonultak. Erdély nem vállalta a felelősséget a kurucok tetteiért. A kurucok nem nélkülözhatték a fejedelem gyámkodását, de nem viselték el maguk felett a központi irányítást sem. Állandó volt a feszültség a kuruc vezetők és az erdélyi vezetés között. A felkelők jelenléte felértékelte külpolitikailag a fejedelemséget: 1674-ben a francia udvar felvette a kapcsolatot Apafival Lengyelországon keresztül.¹⁸

Thököly Imre is Erdélybe menekült bujdosó volt. 1657. szeptember 25-én született (amikor II. Rákóczi György Lengyelországba vezetett hadjáratot), apja Thököly István 1654-ben nyert grófi rangot, Felső-Magyarországon voltak hatalmas birtokai, anyja, Gyulaffy Mária (aki Bethlen István unokahúga volt) jelentős erdélyi javadalmakat hozott a házasságba. Thököly István az evangélikus vármegyei nemesség vezetőjeként részt vett a Wesselényi-összeesküvésben. 1671-ben meghalt, mikor a császáriak megostromolták a várát, de fiát, Imrét Erdélybe menekítette, Apafi Mihály védőszárnyai alá.¹⁹

1677-ben létrejött a varsói szerződés a kurucok, az erdélyiek, a lengyelek és franciák között, mely pénzbeli és katonai segítséget biztosított a kurucoknak. Amikor a lengyel és francia segélycsapatok Magyarországra érkeztek, akkor lépett Thököly Imre a kurucseregek élére. Az 1678. évi hadjáratban elfoglalták a bányavárosokat. Az ifjú vezér célja az volt, hogy a török által meg nem szállt területeken Habsburgoktól független országot teremtsen, a saját vezetése alatt. 1680-ban a kurucok hajdúszoboszlói gyűlésén főgenerálissá választották, így teljesen irányítása alá került az egyetlen ütőképes magyarországi hadsereg.²⁰

A Porta viszonya Thökölyvel nem volt valami barátságos 1680 előtt, le akarták váltani. Ekkor még a kuruc vezér is jobban hajlott a Béccsel való megegyezésre (a mozgalmat ugyanis francia–lengyel szövetségi kapcsolatok határozták meg, és 1679-ben a nymwegeni béke megkötése után a Habsburgok és a franciák között enyhült a feszültség). 1680 után a török felismerte Thököly személyének fontosságát, és Thököly is a török segítséggel látta megvalósulni a kurucok győzelmét és Magyarország behódolását. 1681-ben I. Lipót hiába állította vissza az alkotmányt, hívta össze a soproni országgyűlést, ahol nádort is választottak Esterházy Pál (Thököly sógora) személyében, a kurucok folytatták a császár elleni harcot, immár török támogatással.²¹

1682 a sikerek éve volt Thököly Imre számára. Bécs igyekezett vele jó viszonyt ápolni, tekintettel XIV. Lajos reuniós politikájára, hogy a francia király ellen összpontosíthassa erőit nyugaton. Ennek jegyében engedélyezte Zrínyi Ilonával való házasságát. Zrínyi Ilona, Zrínyi Péter leánya és I. Rákóczi Ferenc özvegye volt, s hatalmas birtokokkal rendelkezett. Ebben az évben foglalta el Kassát, amely Felső-Magyarország központja volt, a várossal együtt kezére jutottak a bányavárosok (és a körmöcbányai pénzverde), így teremtette meg a gazdasági alapját a felkelésnek. Végül 1682-ben a Porta felső-magyarországi fejedelemmé nevezte ki. A Felső-Magyarországi Fejedelemség létrehozásával Thököly tulajdonképpen 4 részre szakította az országot. 1683-ig a kuruc vezér pályája gyorsan ívelt felfelé, de a török Bécs alatti veresége megpecsételte az ő sorsát is. Thököly Bécs török általi ostroma kapcsán

a Magyarország egésze feletti uralmat akarta megszerezni, amit csak a Habsburgok legyőzése árán, vagyis Bécs bevételével érhetett volna el. Így állíthatta volna vissza az ország egységét a szultán protektorátusa alatt. Amikor 1683. június 10-én Eszéknél találkozott a császárváros alá vonuló Kara Musztafával, az neki ígérte a „bécsi királyságot”. A kuruc fejedelem végül nem vett részt az ostromban, helyette Pozsony és Nagyszombat elfoglalásával próbálkozott, ahonnan Lotaringiai Károly seregei verik ki. Kara Musztafa augusztusban Bécs alá rendeli, de ő ellenszegült, távolmaradását azzal indokolva, hogy Észak-Magyarország veszélybe kerül, ha ő elmegy.²²

A bécsi fordulat után sorra veszítette el fejedelemsége kulcsfontosságú területeit. Serege vagy átállt a császáriakhoz, vagy az ellenség szórta szét. Kétségbeesett leveleket intézett a pápához, a francia királyhoz, a protestáns fejedelmekhez és a szomszédos országokhoz; felajánlkozott a törökellenes küzdelemre, de Bécs ezt elutasított, és egész Európa a kereszténység árulójának kiáltotta ki.

„En a törököt nem disgustálhatom, ellenségemet nem tehetem, nem bízhatván semmiképpen az német gratiájához” – írja Thököly. 1684-től elkötelezi magát a törökök ellen harcoló erővel szembeni ellenállásra. Ezek az erők az erdélyi fejedelemséget is felszámolták volna. A Habsburgok tervét 7000 fős seregével Schultz hajtotta végre, és Thököly Imrét kiszorította Felső-Magyarországról. A Porta őt állította be minden baj okozójának, és 1685. októberben Nagyváradon elfogta. Foglyul ejtésének hírére 17000 kuruc átállt a császáriakhoz. Végül a törökök elengedik, uradalma azonban már csak Munkács várára korlátozott, ahol Zrínyi Ilona állta a császáriak ostromát, Thököly legfőbb célja a vár felszabadítása volt. Munkács azonban többévi ostrom után a Habsburgoké lett.²³

Thököly Imre az erdélyi fejedelmi címre is aspirált. Thököly szövetséget ajánlott, Apaffy azonban azt gyanította, a fejedelemség kell neki, ezért Hunyad váránál szétverte Thököly csapatait.²⁴ 1690-ben meghalt a fejedelem, és felmerült a lehetőség, hogy Thököly lépjen a helyébe. Tatár és török hadakkal Zernyestnél betört Erdélybe, és legyőzve Heissler és Teleki hadait országgyűlést hívott össze, s fejedelemmé választotta magát. Végül azonban Bádeni Lajos kiszorította a térségből. Ezután haláláig a Török Birodalom balkáni területein húzta meg magát.

A következőkben a Thököly Imre személyéhez és a felkeléshez kötődő angol publikációkat elemzem. A külföldi megítélésben három szakaszt különböztethetünk meg, amely Thököly életének három fordulópontjához köthető. 1677–1683-ig „bátor magyar hősként” mutatják be, 1683–1685-ig áruló és keresztényellenes jelzővel illetik, majd 1685 után inkább szerencsétlen, nevetséges alak lesz, tulajdonképpen a felszabadító háborúról szóló röpiratokban, röplapokban már nem említik.²⁵

Thököly Imre megítélése az angol sajtóban

Természetesen nemcsak Thököly Imre és a felszabadító háború kapcsán hallhattak a szigetországban híreket a magyarok felől: a XVI–XVIII. században az angolok három forrásból értesülhettek Magyarországról:

1. A külföldről beszivárgó hírek alapján, illetve meglepően jó tájékozott volt az angol királyi kancellária. Sir Thomas More 1534-ben kiadott *Dialogue of Comfort against Tribulation* (*Párbeszéd a balsorsban való vígasztalásról*) művében kifejti, hogy Magyarország a

kereszténység „kulcsa”, és hogyha a török elfoglalja, út nyílik számra az egész keresztény világba. 1547-ben, hat évvel Magyarország három részre szakadása után Andrew Boorde mester már felveti, hogy más népeknek is segíteniük kellene és sikerülne kiűzni a törököket. Fontolóra veszi, hogy önkéntes csapatokat küldjenek az országba. Ha katonákat nem is küldtek, a canterburyi érsek misét celebrál az országért: „azoknak a keresztényeknek a megmaradásáért, akiknek az országait a török most megtámadta Magyarországon vagy másutt” (1566). Ezekben az évtizedekben főleg katonai szempontból érdekes az ország, a magyar tárgyú newsletterök (hírújság) csatákról, várostromokról szólnak.

2. Híreket hallhatnak Angliába utazó magyaroktól, legfőképp azért, hogy összekoldulják a török fogságban sínylődők váltságdíját. Mivel angolul nemigen tudnak, egy táblára írják történetüket. 1620-ban Thomas Dekker így ír róluk: „A könyvek olyanok, mint a magyarok a Szent Pál-templomban, akiknek megengedték, hogy mutogassák török történetüket, amit bárki elolvashat. Ők maguk nem kéregetnek, a tábla szövege mindent elmond helyettük.”

3. Információt szolgáltatnak a Magyarországon átutazó angolok (John Barclay, John Lithgow, Edward Browne, Jeremiah Miesles). Minden leírás megegyezik abban, hogy az ország termékeny, marhában, gabonában bő, bora kitűnő, nyersanyagokban gazdag. A magyarokat műveletlennek tartják, akik „jobban hódolnak Marsnak, mint Minervának”, bár Edward Browne utal rá, hogy a török idők előtt virágzott itt a szellemi élet (megemlíti Mátyás könyvtárát is). A kulturáltság hiányát Jeremiah Milles azzal magyarázza, hogy az országot túl sok háború pusztította és az idegen király sem viseli szívén az ország sorsát.²⁶

Európa és benne az angolok magyarságképét meghatározzák azok a sztereotípiák, amelyek a humanista szerzők hatására születtek. Ezek alapja a régi Pannónia leírások, illetve egyéb középkori krónikák. Általában a magyarok szkíta vagy hun eredetéről szólnak, ami Nyugat-Európában a barbárságot idézi. Bár az országban a természet minden jótéteménye megtalálható, az itt élők vadak, lázadók, hadakozásban tűnnek ki, nem értenek mesterségekhez és a kereskedelemhez és nem szívesen élnek városban. A katolikus európaiak ezenfelül elítélik a sokféle vallást, ebben látják az ország bukását.

1674-ben²⁷ Morieri Nagy Történeti Szótárában a magyarok címszó alatt ez áll: „A magyaroknak nagyobb hajlandósága van a háborúra, mint a kereskedelemre és a művészetekre. Kegyetlenek, fennhéjázók, bosszúállók és annyira egyenetlenkednek egymással, hogy csodálkozni lehet, ha nem lettek a barbárok prédájává. Különböző nyelveket beszélnek, de különösen a latint, amely elterjedt a körükben. A legtöbb magyar katolikus vagy protestáns, de különleges szekták is vannak közöttük. A nemesek pompaszeretők és szenvedélyesen szeretik a lovakat, a vadászatot és a jó ételt és italt. Bár a magyarok nem szeretik a németeket, a nemesség mégis látszólag az Ausztriai Házhoz ragaszkodik, azért, hogy védje magát a törökök elnyomásától, akik egyformán ítélnék meg parasztot és nemeset.”

Meg kell még említeni azt a diplomáciai kapcsolatot, amit az angol udvar a magyar királyi, majd az erdélyi fejedelmi udvarral tartott fenn. Bécs és Konstantinápolyt leszámítva a franciák és az angolok ösztönzései, támogatásai voltak döntő hatással a történésekre. Nagy általánosságban e két utóbbi állam az Erdélyi Fejedelemséget és az esetleg hozzá csatlakozó Királyi Magyarországot a Habsburgok hatalmának megtörésére kívánta használni. A párizsi udvar befolyása döntő ebben a kérdésben. Az angolok az európai hatalmi egyensúlyt akarták fenntartani, amelyhez Erdélyre illetve Magyarországra is szükség volt, de a Habsburgok kellett a növekvő francia hatalom kiegyenlítésére. 1526-ban VIII. Henrik Wallopot küldte Szapolyai János és Ferdinánd udvarába, illetve ők is menesztettek követet az angol udvarba.

(János küldöttei 1527-ben Hieronim Łaski, 1528-ban Statileo János, 1532-ben Verancsics Antal voltak). VIII. Henrik elismerte János királyi címét, támogatta politikájában, amivel emelte János tekintélyét hívei és szövetségesei előtt. 1579-től az angolok kereskedelmi szövetségben álltak a törökökkel, ezzel együtt járt egy angol követ jelenléte Konstantinápolyban. A konstantinápolyi angol követek mindig azt az utasítást kapták, hogy támogassák az erdélyi fejedelmeket. Így volt ez, amikor Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem meg akarta szerezni a lengyel trónt: Edward Barton konstantinápolyi angol követnek közben kellett járnia, hogy a török segítséget megkapja. A fejedelmet Erzsébet angol királyné, akihez Zsigmond Kakas Jánost küldte, pártfogásába vette, mikor a török neheztelt rá, amiért nem vett részt az 1593-as Magyarország elleni hadjáratban. A harmincéves háború idején Thomas Roe konstantinápolyi angol követ tett sokat azért, hogy Bethlen Gábor az angol–dán–holland szövetségbe kerüljön, pénzt és katonai támogatást kapjon. Ez ügyben küldte Quadt Mátyást is Londonba Bethlen. II. Rákóczi György idején Johannes Amos Comenius, aki Sárospatakon tanított, közvetített a fejedelem és Oliver Cromwell között. Apafy Mihály idején a kapcsolat Angliával semlegessé vált, hiába panaszkodott az angol udvarban a török hódítása ellen az 1660-as évek elején.²⁸ Bár ezek a diplomáciai érintkezések ugyan az angol sajtóban nem hagytak nyomot, de ebből is kitűnik, hogy Anglia igenis érdekelt volt a térségben, és nemcsak a felszabadító háború, illetve az azt megelőző izgalmas események fordították Közép-Kelet-Európára a figyelmét.

A hatalmi egyensúly biztosítása mellett Anglia számára Magyarország a vallási rokonszenv miatt is érdekes. Nagy visszhangot kapott a Wesselényi-féle összeesküvést követő protestánsüldözés, amely a Thököly felkelés közvetlen előzményének tekinthető. 1674 végén jelent meg Londonban a *„Németország és Magyarország egyes részein üldözött és elnyomott protestánsok esete”* (The case of the persecuted and oppressed protestants in some parts of Germany and Hungary)²⁹ című munka, amely állást foglal az üldözöttek mellett, akik jó alattvalók és egyetlen bűnük, hogy ragaszkodnak a vallásukhoz. A pamflet válasz arra a kegyetlen protestánsüldözésre, amelybe I. Lipót kezdett 1674-ben, miután Magyarországon guberniumot állított fel. 1674. április 4-én Pozsonyban a rendkívüli bíróság a protestáns prédikátorokat és tanítókat felségsértés és hazaárulás vádjával fej- és jószágvesztésre ítélte. (Az egyházi szolgálatról írásban tett lemondással meg lehetett váltani a szabadulást, de 67 prédikátor nem volt hajlandó aláírni.) Az európai felháborodás hatására a prédikátorok ítéletét gályarabságra módosították 1675-ben.

1676-ban újabb kiadvány lát napvilágot, az *„Egy rövid emlékezés a magyarországi protestáns egyházak szolgáinak legszomorúbb szenvedéseiről”* (A short Memorial of the most Grievous sufferings of the ministers of the protesting Churches in Hungary),³⁰ azzal az alcímmel, hogy „Mindazoknak, akik igazán szeretik a protestáns vallást” (To all they truely love the Protestant Religion in England).³¹ Ebben azt hangoztatták, hogy a római katolikus egyház a protestánsok kiirtására tört, ezzel utat nyitott a közös ellenségnek, a töröknek (aki nagyobb szabadságban hagyta élni a protestánsokat, mint saját uralkodójuk) és növelték a lázadást. A Wesselényi-féle összeesküvést, amit katolikus vallású urak vezettek, a jezsuiták arra használták, hogy megkezdjék a vallási üldözést. Az írás örömmel közli, hogy Ruyter admirális a gályarabok közül 26-ot kiszabadított, illetve II. János György szász választófejedelem kiváltotta őket. A magyar protestánsok ügyét a *„Rövid elbeszélés a magyarországi protestánsok állapotáról”* (A brief Narration of the State of the Portestants in Hungary)³² foglalja össze, leszögezve, hogy a prédikátorok ártatlanok, bűnük nem az uralkodó elleni lázadás, hanem a vallás. Az 1681-es soproni országgyűlés vallási tárgyalásairól ugyanebben az évben kiadnak egy ösz-

szegzést „*A császár engedményei Magyarország protestánsainak tárgyalásában*” (The Emperors Concessions of his Protestant subject of Hungary)³³ címmel. Ebben 14 pontban ismertetik a protestánsoknak tett engedményeket. A lap szerint ha a vallás ügye rendeződik, a többi probléma már könnyen megoldódik. A törökkel meghosszabbítják a békét, és a nagyhatalmak Franciaország ellen fordulhatnak, aki még a töröknél is nagyobb ellensége Európának. Nem szabad elfelejteni, hogy az angolok az európai hatalmi egyensúly szempontjából a franciák hegemoniára való törekvését veszedelmesnek találták.

1681-ben Sir Roger l'Estrange megalapította az *Observer* című lapját, amelyben párbeszédes formában vitatta meg a napi eseményeket és az uralkodó nézeteket. A dialógus egyik résztvevője a whig, a másik a tory párt álláspontját képviselte. Az *Observer* maga volt a tory párt. Angliában a Thököly-felkelés körül valóságos politikai harc indult meg a két párt között. A whigek a polgárok érdekeit, a szólás-, gondolat- és sajtószabadságot képviselték. Ők védelmezték a magyar protestánsokat, és elítélték a császári elnyomást és a jezsuiták protestánsüldözését. A toryk a nemesek, földbirtokosok érdekeit védték, az abszolutizmus és a pápistaság felé hajlanak. Lojálisak II. Károly királyhoz, és elítélték a kuruc felkelést, mivel törvényes királyuk ellen lázadtak. A whigeket uralkodójuk ellen fordulónak tartják, és „tekelities” azaz thökölyta gúnynévvel illetik őket. Az elnevezést a tory Sir Roger l'Estrange-től származott.³⁴

1682. október 23-án jelent meg „*A mohamedán keresztény avagy az igazi protestáns magyar közvetítő mindkét egyház kibékítésére*” (The mahometan christian or the fine protestant Hungarian moderator for the reconciling of both churches)³⁵ című cikk, amely párhuzamot von az angol whigek és a magyar protestánsok között a lázadásuk tekintetében. Ahogyan a whigek támogatást találnak a skótokban, úgy hívják a magyar disszidensek is segítségül a mohamedán törököket.

Egy másik tory pamflet, „*Anglia jelenlegi érdekei*” (The present interest of England)³⁶ emlékeztette honfitársait a cromwelli időkre, amikor a köztársaság alatt jobban el volt nyomva a nemzet, mint amennyire a török elnyomja a megszállt népeit. A török ugyanis meghagyja a teljes vallásszabadságot, míg Cromwell idejében a whigek, az „angol törökök”, kiiktatták a királyt és pártját. Jobb hát a török, mint az angol protestáns – sugallja az írás.

1683-ban, Bécs török ostroma idején a két párt közötti vita még jobban elmélyült. Thököly Imre török felé fordulása egész Európát mebotránkoztatta, kivéve a protestánsokat és a franciákat. Érdekes, hogy a franciabarát tory párt ebben a kérdésben a leghangosabban ítélte el a kurucokat. A toryk a törvényes uralkodójuk elleni lázadást látták benne. Ezt példázza az 1683-ban cikk, a „*Dr B. búcsúja*”. (Dr. B.'s Farewell Confessor to the late King of Poland upon his translation to the Shey of Hungary)³⁷ „Az igazi protestáns a vallás leple alatt fegyvert merészel fogni uralkodója ellen, a pártütést nyílt lázadással igazolja, és a szabadságjogokat kardjával akarja biztosítani”³⁸ írja B., majd elmenekül Angliából, Lengyelországba, végül Magyarországra jön, mert itt megtalálja számításait a kurucok között: „Egy szent élete és halála abban áll, hogy úgy éljen, mint egy thökölysta, fegyverrel harcolva fejedelme ellen, és úgy haljon meg, mint egy Cargiel-hívó, árulásban megdicsőülve.”³⁹ Dr. B. valós személy volt. Bunnet püspök történetíró volt, a Bunnet's history of my own time (Bunnet püspök korának története) krónikaszerűen írta le az eseményeket. Az 1683-as bejegyzésnél az állt, hogy a császár protestánsüldözésbe kezdett, és korlátozta a katolikusok szabadságjogait is, ami lázadáshoz vezetett. A lázadók elfoglalták Felső-Magyarországot, Thökölyt választották vezérüknek, és a török védelmét kérték, ezért tört ki a háború. Bunnet elfogadja a Habsburgok

okait, de egyben hibáztatja is őket a történetekért. Írásával a whigek egyetértettek, leginkább ez váltotta ki a tory ellenszenvet. Bunnet püspök válaszolt a toryk pamfletére: „*Dr. B. levele barátjának Londonba, válaszul korábbi mocskolódo pamfletre, amit Búcsújával címeztek*” (Dr. Bunnet's Letter to his Friend in London Being an Answer to a late simulous Pamphlet entitled Farewell)⁴⁰, és visszautasította a vádakát, mely szerint a törvényes uralkodó elleni felkelésre buzdított volna. Ezután Bunnet püspök elhatárolta magát magyar protestánsoktól.

L'Estrange Observatora tovább folytatta a whigek elleni „sajtóhadjáratot”, analógiákat keresve a whigek és a Thököly-felkelés között. Immár Thököly törökkel való kapcsolatát helyezve előtérbe, a protestáns vallást pedig a mohamedánhoz közelítve. A 394. számban, 1683. augusztus 29-én a „*Méltányos egyezkedés az igazi protestánsok és törökök között*” (A fair understanding betwixt the true protestants and the Turks)⁴¹ című cikke a toryk és whigek között zajló párbeszéd kapcsán magyarázza, hogy a „tekelite”-ek: a whigek, akik Thökölyhöz mennek tanulni, hogy összeegyeztessék a keresztény és mohamedán vallást. A whigek Thökölyhöz küldik fiaikat, hogy azokat mindkét egyház vallására megkeresztelje, és remélik, hogy a török egy nap letaszítja trónjáról a pápát, ugyanis a töröktől több irgalmat várhatnak, mint tőle. A félhold keresztény jelkép lesz és a Bibliát a Koránnal egy kötetbe lehet venni. Dr. Oates Titus (hírhedt hamis vádló Angliában) az Amszterdam kávéházban (amely a whigek törzshelye Londonban) fogadott arra, hogy Bécs városa elesett.⁴²

Az Observator 399. 1683. szeptember 6-i számában a Magyar Nyilatkozatot boncolgatták. A Nyilatkozatot eredetileg latin nyelven adták ki, hely és név nélkül, de feltételezhetően 1681-ben Kolozsvárott, Apafi Mihály nevében és német valamint holland nyelvre is lefordították. Az angol fordítás, amelyet az Observator 399. száma elemez, a lapban jelent meg „*a magyar háború nyilatkozata, amelyet korábban a legelőkelőbb Apafi Mihály, Erdély fejedelme indított Császári Szent Felsége ellen*” (The Declaration of the Hungarian war lately set out by the most illustrious Michael Apafi Prince of Transylvania against the Emperor's S. Majesty).⁴³ Az elemzés után valaki feljajdul, hogy Bécs elesett (ekkor még nem érkezett meg Londonba Bécs felszabadításának a híre), mire egy whig úgy válaszol, hogy nem baj, mert szívesebben látja a törököt, mint a pápát. A whigek kávéit isznak, ami török ital, és ezzel avatják be a thökölyista keresztényt a török közösségbe. Oates Titus Török Titusra változtatta a nevét. Rycant szerint 72 szektára oszlanak, Edwards⁴⁴ szerint kétszerannyi is van.⁴⁵

Végül az Observator szeptember 22-i, 409. száma és a 414. száma továbbra is gúnyosan buzdították a keresztényeket, hogy a thökölyistákat kövessék. Amikor Bécs felszabadításának híre megérkezik Londonba, egy broadside (egylapos alkalmi költemény), a „*Bécs diadala a whigek siránkozásával Thököly bukása felett*” (Vienna's triumph with the whiggs lamentation for overthrow of the Truks)⁴⁶ költője üdvözölte a győzelmet, és magasztalta Sobieski Jánost, Lotharingiai Károlyt és a többi hadvezért és gúnyolódva szánakozott Kara Musztafa és persze a whigek sorsán, hogy mennyire lesújtja őket a rossz hír.

1683 után az angol sajtó a felszabadító háborúval foglalkozott, amelyben Thököly nem játszott nemzetközi szempontból jelentős szerepet, ráadásul azáltal, hogy a törökök mellett foglalt állást, elveszítette addigi támogatóit Európában. Ha fel is tűnik ezekben a kiadványokban, általában negatív szereplőként. 1683-ban jelenik meg a „*Kilenc cikkely össze-foglalása... az Ottomán Császár és Gróf Thököly Imre között*” (The Sum of the Nine Articles... between the Ottoman Emperor and Count Emeric Techli),⁴⁷ amely a Porta által Thökölynek küldött szerződéslevel, athnamé szövegét kilenc pontban ismertette. Ebben a pamfletben olvashatjuk, hogy a templomokat és az iskolákat visszaadták a protestánsoknak, az üldözöttek

visszatértek az elégedetlenek által ellenőrzött területekre. Ezzel a kiadvánnyal együtt adták ki Apafi 1681-es Nyilatkozatát is, amellyel egész Európa előtt nyilvánvalóvá vált Thököly elkötelezettsége a török mellett, abban az időben, amikor a török a kereszténység ellen tört. Még ugyanebben az évben látott napvilágot a tory J. S. Gent nyomdájában „*A jelenlegi magyarországi háború állapotának története*” (The history of the State of the present Ware in Hungary).⁴⁸ A könyv azon ritkaságok egyike, amelyben illusztrációt is találunk, méghozzá néhány történelmi személyiségről. Itt Thököly portréja feltűnően hasonlít Cromwelléhez. A könyv tudósít arról, hogy a törökök megtámadták Ausztriát és Magyarországot, mindenhol pusztítanak, mindez pedig Thökölynek köszönhető. A protestánsüldözést csak megtévesztő ürügynek tulajdonítja, és a magyar–török szövetség fő oka az, hogy Thököly Erdély fejedelme vagy Magyarország királya akart lenni. A császár, Magyarország törvényes királya hajlandó lett volna amnesztiát és szabad vallásgyakorlást adni. Thököly kezdetben úgy tett, mintha ki akarna egyezni a császárral, közben a töröknek kötelezte el magát. A nyomtatvány egész Európa akkori véleményét kifejezte, hogy Thököly fellázadt törvényes ura ellen, és egész Európát veszélybe sodorta.

1683 után az angol sajtóban egy újfajta szempontú megítélés figyelhető meg. Thököly törökösségét egész Európa elítélte, kivéve a franciákat, akik jelen voltak mind a térségben, mind Thököly hadseregében, mind pedig a Fényes Portán. Magyarország kapcsolatát a franciákkal éppúgy elítélte az angol (és más európai) közvélemény, mint a török orientációt. „*A kereszténység jelen állapota és Anglia érdekeltségei tekintettel Franciaországra*” (The present state of Christendom and the Interest of England with the regard to France)⁴⁹ című munka azzal vádolta a francia királyt, hogy zavarokat idézett elő Lengyelországban és Magyarországon, miközben a Portával tárgyalt a Habsburgok ellen. Ez is része a terjeszkedési politikájának, amely oly nagy veszélyt jelent Nyugat-Európára. Felveti, ha Anglia beavatkozna a háborúba, Európa döntőbírája lehetne, így a kereszténység megszabadulna a francia és török veszélytől is. Mit tett Franciaország, ami Angliát ilyen nagy aggodalomra késztette? Franciaország Jean-Baptist Colbert (1661–1683) minisztersége alatt iparilag és gazdaságilag nagyon megerősödött. A déli csatorna (Canal du midi) átvágásával összeköttetést teremtett a Földközi-tenger és az Atlanti-óceán között, Madagaszkár elfoglalásával, indiai támaszpont létesítésével és a kanadai telepek központi igazgatás alá vonásával megerősítette gyarmati pozícióit, amelyen hatalmas flotta őrködött, a tengeren Anglia komoly vetélytársának mutatkozott, veszélyeztetve a szigetország hegemoniáját. XIV. Lajos sikerei arról győzték meg, hogy minden ellenségét el kell tipornia, ehhez hadseregét a királyi akarattól függő hatalmas (150-200 ezer fős) gépezetté alakította, ami Európa legütőképesebb haderejének számított. Az első hódító hadjárat Spanyol Németalföld, amely a spanyol korona része volt, bekebelezésére irányult, amit Anglia és Hollandia sem nézett jó szemmel. Spanyol-Németalföldet nem sikerült megszereznie, ezután Hollandia ellen fordult. A „hatéves háború” (1672–1678) főleg a Rajna-vidéken zajlott, Hollandiát a Habsburg (spanyol és osztrák egyaránt) és a német fejedelemségek koalíciója mentette meg. Ennek a lezárása volt 1678-ban a nymwegeni béke, amelynek megkötését a Habsburg-császár a magyarországi zavarok miatt sürgette. 1681-ben azonban XIV. Lajos úgy döntött, megkezdni a vesztfáliai béke újrendezését, ami Lotaringiát és Elzászt érintette. Elfoglalta Strassbourgot, a Német Birodalom és Casale di Monferratót, Itália kulcsát, majd 1684-ben Luxemburgot. A franciák elől az érintett választófejedelmek a Habsburg-udvarba menekültek, és a császárt egy nyugati hadjáratra ösztönözték. A nyugati események készítették I. Lipótot a Habsburg–török békére, és kezdetben a Thököly-felkelés

iránti engedményekre. És éppen ezért voltak jelen a franciák mind a Portán, mind a kurucok környezetében.⁵⁰

Az angolok és a franciák közös kereskedelmi érdekeiről a Török Birodalomban már szóltam. Megemléktettem azt is, hogy XIV. Lajos hogyan kapcsolódott az angol belpolitikához II. Károly révén: az új angol király az ő támogatásával próbálta visszaállítani az abszolutizmust Angliában. II. Károlyt öccse, II. Jakab követte a trónon 1685-ben, aki ígéretei ellenére a katolikusokat helyezte előtérbe, ami a király bukását eredményezte. 1688. szeptember 1-jén szállt partra Angliában Orániai Vilmos, II. Jakab protestáns leányának, Máriának a férje – 1672 óta Hollandia helytartója –, és III. Vilmos néven az ország királya lett. I. Jakab a katolikus írekben talált támogatókra, és egy XIV. Lajos által küldött sereggel indult Vilmos ellen. 1690. július 1-jén Droghedánál győztek az angolok. Még a győzelem előtt, 1689. február 23-án Vilmos aláírta a Bill of Rights-t (Jogok Nyilatkozata), amely a parlamentnek beleszólást ad az adószedésbe, a hadsereg fenntartásába és a királyi kegyek gyakorlásába, kimondta továbbá, hogy a parlamentet gyakran össze kell hívni. A hadsereg és a kormány királyi irányítás alatt maradt, de felelősséggel tartozott a parlamentnek.⁵¹

Az Angliában történetek ismét előtérbe helyezték a magyarországi eseményeket és benne Thökölyt 1689-ben a francia ármánykodás szerencsétlen játékgúrájaként. Április 19-én az angol parlament Alsó Házában fölolvassnak egy francia háborúval kapcsolatos nyilatkozatot (Address agreed at the Committee for French War and read in the House of Commons)⁵², amely elutasítja a francia király azon érvét, hogy az angol katolikusok védelmére kel. Miközben Franciaországban vadul üldözik a protestánsokat, azokban az elfogott leveleiben, amelyeket Thökölyhez intézett, és amelyben bátorította, és támogatásáról biztosítja a kuruc vezért, így biztatva törvényes uralkodója elleni lázadásra.

1689-ben „*A francia király konstantinápolyi intrikái*” (The Intrigues of the French King at Constantinople)⁵³ című pamflet azzal vádolta XIV. Lajost, hogy a törököt a kereszténység nyakára hozta és erre bizonyítéknak szolgáltatva Thökölyhez írott leveleit, amit az angol közvélemény elé bocsát. 1681. április 3-i levelében a szultán figyelmét felhívja a magyarországi ügyekre. 1683. augusztus 30-án kelt levelében kifejezte reményét, hogy a török elfoglalja Bécset, majd az 1683. december 2-i levelében pedig diverziót ígért, ami a pamflet szerint Luxemburg ostromát jelentette. A hivatalos angol publicisztika igyekezett bebizonyítani, hogy a francia király éppen olyan veszélyes Európára, mint a török szultán. Érdekes, hogy a protestáns Anglia mennyire félti a keresztény világot a katolikus XIV. Lajostól.

Három évvel később, 1692-ben bukkant fel ismét Thököly neve az angol pamfletben, a jakobita Sir James Montgomery tollából (Great-Britain's just Complaint for here late Measures),⁵⁴ aki összefoglalja a „magyar háborút”: a vallás ürügyével kezdődött, Thököly irányítása alá került, aki eltemette a protestáns vallást Magyarországon és Erdélyben. A császár biztosította volna szabadságjogaikat, de ők a koronát Thökölynak adták, és szövetséget kötöttek a törökkel, ami balsikerek sorozatát vont maga után, és így kerültek ebbe a helyzetbe. Az angol protestánsok elé példaként állítja magyar hittestvéreiket: helytelenül tették, hogy törvényes királyuk ellen fordultak, s ugyanaz a sors vár majd rájuk is. A francia intrikák vizsgálatával kapcsolatban még egy érdekes tényezővel érdemes foglalkozni, a jezsuitáknak és magának az egyháznak a szerepével. 1689-ben az „*Azoknak a veszélyeknek a bemutatása, amelyek a nagy-britanniai protestánsokat fenyegetik a Felséges Orániai herceg eljövetele előtt.*” (A Representation of the threatening dangers impending over Protestants in Great Britain before the coming of his Highness the Prince of Orange)⁵⁵ II. Jakab angol királyt I. Lipót császárhoz hasonlítja,

aki az író szerint a jezsuita rend tagja. Továbbá levonja azt a következtetést, hogy Angliában is hasonló üldözésekre lehet számítani, mint Magyarországon. Thökölyből így szerencsétlen üldözött lesz, akit a jezsuiták tettek tönkre.

Egy, a walesi herceg születésének alkalmából, szintén 1689-ben kiadott röplap (Melius luquirendum into the birth of the Prince of Wales)⁵⁶ különböző személyiségeket vonultat fel, akik között megtaláljuk Thökölyt is, aki elmondja, hogy ő legnyomorultabb fejedelem, Franciaország királya becsapta, a jezsuiták megpróbálták feláldozni, és a szultán már nem törődik vele, ha nem tud szolgálni. A jós, akihez a szereplők fordulnak, azt válaszolja, hogy amíg él két kő között fog őrlődni és „Loyola atyái vesznek körül Téged, mint éhes farkasok, azt keresve, hogy mikor falhatnak fel”.

1693-ban adták ki Londonban Leclerc Thököly életrajzát, az első francia kiadás alapján Gróf Thököly Imre életrajza címmel (Memoirs of Emeric Count Teckely).⁵⁷ A három könyvből álló mű, a magyarországi háború minden eseményében a jezsuiták kezét véli felfedezni. Először is ők bízatták a császárt, hogy kezdje meg Magyarországon a protestánsüldözést, és ugyanolyan eszközöket alkalmaztak, mint Franciaországban, és Anglia, Skócia, Írország is sorra került volna, azaz a jezsuiták egész Európára ki akartak terjeszkedni, ők kergették a magyarokat a felkelésbe.

A közvélemény szempontjából nem elhanyagolható a prédikáció, mint egyházi propaganda, hiszen az egyház befolyása még mindig nagy az állam életére. A plébános hirdette ki az uralkodói akaratot a szószekről, beszámoltak a török háború történéseiről, és emlékeztették híveiket, hogy a kereszténység legnagyobb veszedelme elleni küzdelem minden keresztény elsőrangú feladata. Egy-egy magyar győzelem után hálaadó istentiszteletet tartottak. A korszak két legnagyobb befolyású prédikátora az Ágoston-rendi Abraham a Santa Clara és a kapucinus Marco d'Aviano, aki 1683-tól Magyarországon buzdította harcra a katonákat. A jezsuiták is oroszlnárszt vállaltak a reformáció és a török elleni küzdelemben. Szerepük mégis ellentmondásos. A Habsburg-udvarban I. Lipót uralkodása alatt ellenszenv figyelhető meg a jezsuita renddel szemben. Ráadásul elterjedt az a nézet, hogy a jezsuiták erőszakos magyarországi ellenreformációs intézkedései miatt közvetve felelősek a török támadásokért.⁵⁸

A „*Megjegyzések a magyarországi háborúhoz*”⁵⁹ 1689-ben jelent meg Londonban Randall Taylor nyomdájában. A háborúról négy fejezetben írt, az első Thökölyről, a második Bécs ostromáról, a harmadik Buda visszafoglalásának 1684-es kísérletéről, a negyedik pedig Érsekújvár visszafoglalásáról szól. Ez azok közé a ritka röpiratok közé tartozik, amely kommentárokat is tartalmaz. Thököly megítéléséhez általános képet ad, az általam a fentiekben vizsgált szempontok szerint járja körül a felkelés kérdését, az események részleteibe nem megy bele.

„Amíg a Császári Felség a Franciaország elleni háborúval volt elfoglalva, amit a jezsuiták szítottak (ahogy az állandóan bebizonyosodik), akik a francia érdekeltsége szolgálták. Nagy kegyetlenségeket alkalmaznak Magyarország protestáns alattvalóival szemben, akik azelőtt már hosszú ideje élvezték a törvénybe foglalt vallásszabadságot. De mind a vallási, mind a személyes szabadságukat (ahogy ők maguk panaszkodtak) most megtámadták és felforgatták. Elképesztő szenvedések után és hogy elkerüljék a teljes elpusztítást, a magyarok fegyvert ragadtak Thököly gróffal az élen és háborút tartottak fenn változatos szerencsével. A császár békét kötött a francia királlyal, és erői (most Magyarországon megnövekedve) sikereket értek el, foglyait pedig karóba húzatta. Bosszúból a másik fél is karóba húzta az ő foglyait, és mindkettőjüknek elege lett a kivégzésekéből. A magyarok, akiket erősen elnyomtak, a törökhöz

fordultak segítségért. A szultán védelme alá vette őket, és egy kisebb sereget küldött a császár ellen, aki minden erejével ellenállt, seregeit az előkelő származású herceg, Károly, Lotaringia hercege vezette.⁶⁰ Az óvatos hangú tudósítás hangsúlyozta, hogy a magyarok túrtek, és csak akkor lázadtak fel, amikor az életük került veszélybe. Az események leírása után a történeteket boncolgatják. Először a császár meggondolatlanságáról ír: „Itt nem megyek bele, kinek volt igaza: a császárnak, vagy a magyaroknak, mivel ez azon királyság alkotmányának függvénye [...] De az nagyon is kétséges, hogy jól cselekedett-e a Császári Felség, amikor sanyargatta alattvalóit, hogy ingerelje őket akkor és ott. Akkor, amikor olyan ellenség támadta, amely kész volt elnyelni egész Európát, és ott, ahol határos volt a törökkel, aki ki akarja és ki is képes használni az előnyeit.”⁶¹ Ezután a magyarokat a jezsuiták és a franciák ártatlan áldozataként mutatják be: „Ha a franciák a császárt titokban a kegyetlenkedésekre, az alattvalókat pedig az ellenállásra ösztönözték, azon nem kell csodálkozni, hiszen akkor háborúban állt a császárral és szövetségeseivel: úgy gondolták nem bűn felhasználni minden eszközt, hogy legyengítsék és megzavarják az ellenséget. A csoda az, hogy a jezsuiták lehettek az eszközei ennek a Császári Felséggel szembeni nagy gonoszkodásnak, akik oly nagy kegynek örvendtek a másik oldalon is. Mindez kevésbé tűnik furcsának, ha elgondoljuk, hogy a jezsuiták okosak: az érdekeiket tartják szem előtt, nem a hajlamaikat vagy az elkötelezettségeiket [...] Az igazság az, hogy Franciaország erejét akarták felhasználni ahhoz, hogy megvédje és támogassa őket a legnagyobb ellenségükkel, a pápával szemben, aki inkább látja a jezsuitákat gyökerestül kitépve a kereszténységből, mint a protestánsokat Magyarországról. [...]”⁶² Értetetőnek tartja Thököly közeledését a törökhöz, amelyet példákkal is alátámaszt: „Thököly grófot elítéli azért, mert a törököt hívta segítségül. [...] Ahol a kényszerűség csalást szül, a kényszerűség okozója a csalás okozója. És azt gondolni, hogy törvénytelen a hitetlenekhez csatlakozni a keresztények ellen bármilyen okból, hatalmas hiba. Ha egy kereskedőt keresztény kalózok támadnak meg és egy hajónyi algír jön, ki vádolná a kereskedőt, ha a hitetlenek legrosszabbikával szövetezik, hogy megvédje saját magát és elpusztítsa a keresztényeket, akik letiporták volna? Ki vádolja az angolokat, amikor első kelet-indiai kereskedelmi útjukon többször fordultak a mohamedánokhoz és a pogányokhoz a portugálok ellen.”⁶³

Összegzésképpen elmondható, hogy az angol „újságírók” a magyar kérdésben a szerint foglaltak állást, hogy toryk voltak vagy whigek. 1683 előtt, míg a török nem vonult Bécs ellen, a Thököly-kérdés a vallásszabadság, illetve a szabadságjogok megsértése miatt foglalkoztatta az angol sajtót, 1683 után pedig Thököly török melletti állásfoglalása. 1688 után már a Franciaországgal való szembenállás dominál, Thököly mint a francia

NAPLÓ BUDA VÁRÁNAK CSÁSZÁRI SEREGEK ÁLTAL VALÓ OSTROMÁRÓL ÉS BEVÉTELÉRŐL
CÍMŰ RÓPIRAT CÍMLAPJA

intrika és a jezsuiták szerencsétlen játékszere tűnik fel. Az is megállapítható, hogy az angol publicisztika a belpolitika szempontjából is igyekszik kihasználni a magyar ügy nyújtotta lehetőségeket.

A szigetországban természetesen felfigyeltek a felszabadító háborúra is, de az erről szóló röpiratokban Thököly már alig szerepel. Tulajdonképpen ezek a kiadványok a magyarokat csak említik, inkább nemzetközileg írja le a magyarországi történeteket. Nézzük meg azokat az eseményeket, amelyek a nyugat figyelmét az országra irányították...

IRODALOMJEGYZÉK

Források

- A True and Exact relation of the Imperial Expedition in Hungaria In the year 1684. (845.) Travestin. An Account of the Imperial proceedings against the Turks: With an exact Diary of the Siege of Newheusel and its Taking (898.)
An Historical Description of the Glorious Conquest of the City of Buda, the Capital City of the Kingdom of Hungary (910.)
Richards, Jacob. A journal of the Siege and Taking of Buda by the Imperial Army... Anno Dom. 1686 (944)
Observation upon the Warre of Hungary (1023.)

Feldolgozások

- KARL VOCELKA: Nyilvánosság és politika. Politikai propaganda II. Rudolf korában. *Rubicon* 1992/8–9.
DOMOKOS GYÖRGY: Várepítészet és ostromtechnika 4 várostrom a török korából. *Rubicon* 1995/5. 20.
R. VÁRKONYI ÁGNES: Alternatívák az ország egyesítésére a török kiűzése korában. *Rubicon* 1996/3. Melléklet VIII–XII.
GÖMÖRI GYÖRGY: Magyarok angol szemmel. *História* 1987/1.
BENCZÉDI LÁSZLÓ: Akinek a sors vakot vetett. Thököly Imre 1686-ban. *História* 1986/3–4.
BENCZÉDI LÁSZLÓ: Bécs és Isztambul között. Thököly Imre pályafutása. *História* 1983/4. 3–7.
KÓPECZI BÉLA: Európa magyarságképe. *História* 1986/3–4.
PACH ZSIGMOND: A Szent Liga létrejöttének világgazdasági indítékai. *História* 1987/2. 32–33.
KROPF LAJOS: Az angol Thökölisták. *Századok* 1906. 137–143.
KARÁCSON IMRE: A Porta rendeletei Thökölynek az erdélyi fejedelemségre való beiktatásra. *Századok* 1908. 914–918.
FEST SÁNDOR: Régi angol követelmények Thökölyről. *Századok* 1912. 680–682.
FIEDRICH ENDRE: A Thököly-kor az egykorú piarista krónikában. *Századok* 1934. 591–610.
SZILÁGYI DÁVID: Absolon külföldi követségei 1677–81 között. *Századok* 1883. 32–49
ANGYAL DÁVID: Erdély politikai érintkezése Angliával. *Századok* 1900. 309–325, 398–420, 495–508, 702–711, 873–904.
KÁROLYI ÁRPÁD: *Buda és Pest visszavívása 1686-ban.* Átdolg. Wellmann Imre. Budapest, 1936,

Referátumok

Budapest Székesfőváros.

Ifj. BARTA JÁNOS: *Budavár visszavétele*. Budapest, 1985, Kossuth.

KÖPECZI BÉLA: *Függetlenség és haladás*. Thököly valláspolitikája és a nemzetközi közvélemény. Budapest.

KÖPECZI BÉLA: „*Magyarország a kereszténység ellensége*”. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó.

R. VÁRKONYI ÁGNES: *Török világ és a magyar külpolitika*. Budapest, 1975, Magvető.

SZAKÁLY FERENC: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Magyarok Európában. II. Budapest, 1990.

NAGY LÁSZLÓ: *A török világ végnapjai Magyarországon*. Budapest, 1986, Zrínyi.

MATÚZ JÓZSEF: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest, 1986.

G. ETÉNYI NÓRA: A 17. századi közvélemény formálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében. *Aetas* 1995/1. 95–127.

CSAPODI ZOLTÁN: A Thököly-felkelés visszhangja a Német-Római Birodalom területén. *Aetas* 1995/1. 140–162.

LUKÁCS ZS. TIBOR: A propaganda és közvélemény kutathatósága a történettudományban. *Aetas* 1995/1. 171–176.

BENCZÉDI LÁSZLÓ: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom 1664–1685 In *Magyarország története 1525–1686*. 3/2. köt. Budapest, 1987.

NAGY LÁSZLÓ: Thököly Imre 1657–1705. In *Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok*. Budapest, 1999, Rubicon–Aquila.

HUBAY ILONA: Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718. Budapest, 1948.

Jegyzetek

¹ KÖPECZI BÉLA: „*Magyarország a kereszténység ellensége*”. A Thököly-felkelés az európai köz-

véleményben. Budapest, 1976. (továbbiakban: Köpeczi) 7–8

² R. VÁRKONYI ÁGNES: Alternatívák az ország egyesítésére a török kiűzése korában. *Rubicon* 1996/3. Melléklet VIII–XII. (továbbiakban: Rubicon 1996/3 Melléklet VIII–XII.)

³ KARL VOCELKA: Nyilvánosság és politika. Politikai propaganda II. Rudolf korában. *Rubicon* 1992/8–9.

⁴ Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest, 1972. 793. In LUKÁCS ZS. TIBOR: A propaganda és közvélemény kutathatósága a történettudományban. *Aetas*, 1995/1. 171–176. (A továbbiakban: Lukács.)

⁵ CSAPODI ZOLTÁN: A Thököly-felkelés visszhangja a Német-Római Birodalom területén. *Aetas*, 1995/1. 140–162. (A továbbiakban: Csapodi).

⁶ Vö. Lukács 171–176.

⁷ Vö. Lukács 171–176.

⁸ G. ETÉNYI NÓRA: A 17. századi közvélemény formálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében. *Aetas* 1995/1. 95–127. (továbbiakban: Etényi)

⁹ Etényi 95–127.

¹⁰ Etényi 95–127.

¹¹ Etényi 95–127; Csapodi 140–162, Lukács 171–176.

¹² In *Rubicon*, 1996/3. Melléklet VIII–XII.

¹³ PACH ZSIGMOND: A Szent Liga létrejöttének világgazdasági indítékai. *História* 1987/2. 32–33.

¹⁴ SZAKÁLY FERENC: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Magyarok Európában II. Budapest, 1990. (A továbbiakban: Szakály.)

¹⁵ Vö. Rubicon, 1996/3, VIII–XII.

- ¹⁶ MATÚZ JÓZSEF: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest, 1986. 109–147.
- ¹⁷ R. VÁRKONYI ÁGNES: *Török világ és a magyar külpolitika*. Budapest, 1975, Magvető.
- ¹⁸ BENCZÉDI LÁSZLÓ: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom 1664–1685 In *Magyarország története 1525–1686*. 3/2. köt. Budapest, 1987. (A továbbiakban: Magyarország története) 1155–1221.; Szakály 279–281.
- ¹⁹ BENCZÉDI LÁSZLÓ: Bécs és Isztambul között. Thököly Imre pályafutása. *História* 1983/4. 3–7. (A továbbiakban: Benczédi); NAGY LÁSZLÓ: Thököly Imre 1657–1705. In *Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok*. Budapest, 1999, Rubicon–Aquila. 120–123. (A továbbiakban: NKMA)
- ²⁰ Magyarország története 1222–1272.; Benczédi.
- ²¹ Szakály, 281–283, Magyarország története, 1222–1272.
- ²² Benczédi: i. m.
- ²³ NKMA 120–123.
- ²⁴ BENCZÉDI LÁSZLÓ: Akinék a sors vakot vetett. Thököly Imre 1686-ban. *História*, 1986/3–4.
- ²⁵ Csapodi 140–162.
- ²⁶ GÖMÖRI GYÖRGY: Magyarok angol szemmel. *História* 1987/1.
- ²⁷ Morieri Nagy Történeti Szótárát Köpeczi Béla idézi. Vö. KÖPECZI BÉLA: Európa magyarságképe. *História* 1986/3–4.
- ²⁸ ANGYAL DÁVID: Erdély politikai érintkezése Angliával. *Századok* 1900. 309–325, 398–420, 495–508, 702–711, 873–904.
- ²⁹ Köpeczi 125.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Uo.
- ³² Köpeczi 128.
- ³³ Köpeczi 129.
- ³⁴ KROPF LAJOS: Az angol Thökölysták. *Századok* 1906. 136–143. (A továbbiakban: Sz. 1906.)
- ³⁵ Sz. 1906. 137.
- ³⁶ Köpeczi 130.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ KÖPECZI BÉLA: *Függetlenség és haladás*. Thököly valláspolitikája és a nemzetközi közvélemény. Budapest. 82–95. „Oh! There is your true Protestant who under the cloak of Religion dare take up Arms against there Sovereign, justify Faction by open Rebellion, and assert their Liberties on the point of their sword.”
- ³⁹ Uo.: „This is the Life and Death of Saint to live a Teckelite in Arms against his Prince, Lie a Cargallite, glorying to his Treasons.”
- ⁴⁰ Köpeczi 136.
- ⁴¹ Sz. 1906. 138.
- ⁴² Sz. 1906. 140.
- ⁴³ Köpeczi 138.
- ⁴⁴ Rycant és Edward angol utazók voltak.
- ⁴⁵ Sz. 1906. 136–143.
- ⁴⁶ Sz. 1906. 140.
- ⁴⁷ Köpeczi 231.
- ⁴⁸ Köpeczi 233.
- ⁴⁹ Köpeczi 126.
- ⁵⁰ Szakály 255–258.
- ⁵¹ Szakály 251–255.
- ⁵² Köpeczi 170.

⁵³ Köpeczi 171.

⁵⁴ Köpeczi 188.

⁵⁵ Köpeczi 171.

⁵⁶ Köpeczi 172.

⁵⁷ Köpeczi 268.

⁵⁸ Csapodi 159–160.

⁵⁹ Observations upon the War of Hungary. London, Printed, and are to be sold by Randall Taylor, near Stationer-Hall, and Tho. Newborough, at the Golden Ball in St. Paul's Church Yard, 1689.; HUBAY ILONA: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718*. Budapest, 1948. (továbbiakban: Hubay) 1028.

⁶⁰ Hubay, 1028.

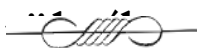
⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

NÓTÁRI TAMÁS

A Salzburgi Érsekség és Metód konfliktusa a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*

A szlávok és az avarok keresztény hitre térítése egyfajta sajátos közéletet jelentett a koraközépkor missziós politikájában az önzetlen, evangéliumi tanítását élő és terjesztő ír miszionáriusok¹ és a szászokat vérrel és vassal a kereszténység tömeges felvételére kényszerítő, Nagy Károly indította misszió között.² A térítésnek tervszerűen nekiinduló, a Salzburgi Érsekség és az Aquileiai Pátriárkátus kötelékébe tartozó miszionáriusok egyfelől elsősorban prédikációval, a hitéleti tudnivalók megtanításával és kereszteléssel igyekeztek megnyerni a lakosságot tanításuk számára, noha időről időre békétlenségre és tettelességre is sor került, másfelől viszont a misszió egyértelmű politikai megfontolásokkal is egybefonódott, hiszen a szláv fejedelmek a missziót megindító népekkel szoros kapcsolatban álltak, ami nélkül magára a térítésre egyáltalában nem kerülhetett volna sor.³ A IX. századi szláv misszió főszereplői egyfelől a Bizánci Birodalom s legfőbb egyházi méltósága, a konstantinápolyi pátriárka, másfelől pedig a Frank Birodalom voltak, amely utóbbi – kiváltképp Német Lajos alatt – a Salzburgi Érsekségre és a meglehetősen önálló politikát folytató Aquileiai Pátriárkátusra támaszkodhatott;⁴ ezen egyensúlyt bontotta meg a Karolingok hatalmával szemben megerősödő, önálló missziós politikával fellépő pápaság. E hármasság szolgált a szlávok apostolaként ismert Metód működésének, illetve a Salzburgi Érsekséggel és annak megyéspüspökeivel történt konfliktusának hátteréül.

A bizánci származású hittérítő, majd pápai *legatus* és sirmiumi érsek, Metód felett – érseki méltóságát semmibe véve – 870-ben a Német Lajos jelentléteben megtartott Regensburgi Zsinaton Adalwin, salzburgi érsek (859–873) és püspökei ítéletet hoztak, mivel úgy vélték,

hogy Pannóniában kifejtett missziós tevékenységével Salzburg hetvenöt esztendeje e terület felett gyakorolt joghatóságát sérti, s ezt követően két és fél éven át fogságban tartották. E per kapcsán – kideríthetetlen, hogy vádiratként, vagy a pert utóbb legitimálandó – keletkezett a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*,⁵ a „*Haupt- und Glanzstück der ruhmvollen Salzburger Historiographie*”,⁶ amelynek tizenkettedik fejezete említést tesz a mű keletkezésének okáról, vagyis a Metód által feltalált szláv betűkről és az általa folytatott igehirdetésről, amivel a nép szemében értékelenné igyekezett tenni a latinok missziós munkáját.⁷ Ugyanebben a szellemben nyilatkozik Metódról a XII. és XIII. század fordulóján keletkezett, mintegy a *Conversio* függelékében található *Excerptum de Karentanis*.⁸ A *Conversio* ábrázolási tendenciáját Kahl igen találóan a következőképpen jellemzi: merész játékot folytat az igazság határán, állításai a jól tájékozott olvasók számára éppen csak hogy támadhatatlanok, a járatlanok számára pedig számos eltérő kombinációs lehetőséget hagy nyitva, sőt sugall; a tényekkel és feladatával legteljesebb mértékben tisztában levő szerző nem csekély rafinériával hallgat el nem kívánatos és „veszélyes” összefüggéseket és tényeket, s kapcsol össze egymástól távol álló eseményeket.⁹ Jelen írás e szöveghelyek behatóbb értelmezéséhez kíván néhány adalékkal hozzájárulni. Ennek során először a karantanok közti (I.), majd a pannóniai misszió (II.) alakulását vázolja röviden, majd Konstantin és Metód moráviai és pannóniai kezdeti működésének áttekintése (III.) után kitérőt tesz a pápa, a *basileus* és a keleti-frank uralkodó bulgáriai missziós törekvéseire (IV.). A történeti háttér ilyenén való összegzését követően térünk rá Metód regensburgi perének körülményeire, a *Conversio*-ban megfogalmazott vádakra, illetve ezek hátterére, valamint Metód tanításának további sorsára a pápaság, a frank király és a morva fejedelem politikai viszonyainak tükrében (V.).

I. Első szláv népként a karantanok léptek kapcsolatba a Bajor Hercegséggel és a Frank Birodalommal 743-ban, ugyanis Boruth fejedelem az avarok ellen hívta segítségül a bajorokat¹⁰ – valószínűleg 741/742-ben¹¹ –, s az avarok felett aratott győzelem megalapozta a bajorok karantanok feletti uralmát.¹² Valamivel 743 előtt¹³ Boruth, karantán fejedelem kénytelen volt fiát, Cacatiust és unokaöccsét, Cheitmart túsul átadni, akiket Lupo, salzburgi pap keresztény nevelésben részesített.¹⁴ Boruth halála után, 750 táján a bajorok frank parancsra és a szlávok kérésére hazaengedték fiát, a már kereszténnyé lett Cacatiust, akit a szlávok fejedelmükké is tettek.¹⁵ Cacatius azonban három évre rá meghalt, s a szlávok kérésére és Pippin engedélyével Boruth unokaöccsét, a bajorok által visszaküldött, szintén keresztény Cheitmar (752–769) lett a karantanok fejedelme.¹⁶ Lupo pap – Cheitmar keresztapja –, aki a Chimsee Auva nevű szigetén ordináltatott, Salzburgban felszentelt unokaöccsét, Maioranust adta Cheitmar mellé, aki arra intette a fejedelmet, hogy keresztény kötelességeinek teljesítése során engedelmes és alázatos legyen a salzburgi monostor iránt¹⁷ – e folyamat eredményét a *Conversio* egyfajta hűbéri viszonyként kívánta bemutatni.¹⁸ Cheitmar az intelemnek megfelelően erre ígértet is tett, s élete végéig évről évre ott teljesítette szolgálatát, s fogadta a tanítást.¹⁹ Érdemes némi figyelmet szentelni a következőknek: mind Cacatius, mind pedig Cheitmar szabadulásában nagy szerepet játszott a frank parancs; mind Lupo, mind Maioranus csupán egyszerű pap, s nem találunk utalást arra, hogy a Salzburgi Püspökség utasítására kerültek volna a karantán fejedelmek mellé – Maioranus esetében némi kötődés fedezhető fel Salzburghoz, egykori felszentelésének helyéhez, s ennek megfelelően intette Cheitmart is a monostor iránti hűségre.²⁰ Ha szorosabb kapcsolat állott volna fenn Cacatius és Cheitmar,

valamint Lupo és Maioranus személye és a 739-ben püspökség rangjára emelkedett Salzburg között, úgy a *Conversio* szerzője bizonyosan nem mulasztotta volna el ezt hangsúlyozni, felettebb valószínű tehát, hogy a karantánok krisztianizációjának kezdő lépéseit a frankok, feltehetően maga Pippin inicialta, nem pedig a bajor egyház.²¹

Jelentősebb eredményeket a misszióba immáron aktívan bekapcsolódó Salzburg csak azt követően könyvelhetett el, miután Cheitmar felhívására Virgil püspök Modestus *episcopus chorit* bízta meg a misszió vezetésével,²² majd Modestus 763-ban bekövetkezett halála után számos pogánylázadás ellenére Virgil sikeresen továbbvitte a karantánok közti térítés feladatát, amit jelentősen megkönnyített III. Tasziló herceg 772-ben a karantánok felett aratott, azok ellenállását végképp megtörő katonai győzelme.²³ Miután Karantániát – noha megtarthatta saját fejedelmeit – Bajorországhoz csatolták, a Salzburgi Püspökség által folytatott s a Bajor Hercegség által támogatott misszió elé, amibe idővel a Freisingi Püspökség is igyekezett bekapcsolódni,²⁴ nem gördült immáron semmilyen akadály.²⁵ A pápaság aktív közreműködését ugyan nem említi a *Conversio*, ám – mivel Karantánia egy része az isztriai püspökségek beolvasztásával túllontúl elfoglalt Aquileiai Pátriárkátus területén feküdt, ami az említett okból nem fejtett ki jelentősebb missziós tevékenységet e vidéken – nagy valószínűséggel Salzburg maga mögött tudhatta Róma *tacitus consensus*-át missziós területének kiterjesztésében.²⁶ Utóbb, amikor Ursus, aquileiai pátriárka Aquileia Karantániára vonatkozó jogait kívánta felújítani, Arn, Salzburgi érsek Zakariás (741–752), II. István (752–757) és I. Pál (757–767) pápa privilégiumaira hivatkozott, amelyek Karantániát Salzburghoz csatolták, 811-ben Nagy Károly döntőbíróként a Karantániát keresztülszelő Drávát határozta meg a két egyházmegye határáként.²⁷ Az említett pápai oklevelek eredetijeit nem maradtak ránk, létezésüket azonban nem vonhatjuk kétségbe, mivel jól beleillik Virgil alapos, a missziót precízen előkészítő eljárásának képébe, hogy Karantániát három, egymást követő pápa által is elismertette a Salzburgi Püspökség fennhatósága alá tartozó területként, továbbá nem valószínű, hogy a Nagy Károllyal jó személyes kapcsolatokat ápoló Arn érsek a császár felé sohasem létezett oklevelekre mert volna hivatkozni a jogi hátteret jól ismerő Ursus pátriárkával szemben.²⁸ A VIII. századi – karantánok között – Salzburg végezte misszióban a pápaság nem vállalt jóformán semmilyen aktív szerepet, ám e szituáció a IX. századra jelentősen megváltozott.

II. A Karantániában élő szlávokkal szemben, akik már korábban felszabadultak az avar uralom alól, és helyette a Bajor Hercegségbe s a Frank Birodalomba integrálódtak, a pannóniai szlávok egészen az Avar Kaganátus 806-ban bekövetkezett bukásáig avar fennhatóság alatt maradtak.²⁹ Az avarok közötti misszió gondolata kétség kívül már a Wormsból kelet felé igyekvő Rupertben is megfogalmazódott, ám hamarosan belátva szándéka irreális voltát, Salzburghban telepedett meg, ahogy ez a *Gesta Hrodbertiből*³⁰ kiderül.³¹ A pannóniai misszió előtt az utat Erik, friauli őrgrof 796-ös győzelme nyitotta meg, amelynek során a Ringet kifosztotta.³² 796-ban a Tundunnak nevezett fejedelem és kísérete Aachenben Nagy Károly elé járult, s megkeresztelkedett.³³ (A *kagán* tehát kénytelen volt magát a frank uralomnak alávetni, ám minden várakozás ellenére nem köszöntöttek be nyugodt idők az Avaricumban, egyrészt a 797-es, 799-es és 802-es, a Tundun által vezetett partikuláris önállósodási kísérletek,³⁴ másrészt pedig az avarok és szlávok közötti összetűzések miatt.³⁵ A kapkán halála után Ábrahám kagán kereste fel a császárt, és a kagáni méltóság megújítását kérte tőle, amit

a császár meg is adott neki,³⁶ úgy vélte ugyanis, hogy az avarság egységbe kovácsolásával elősegítheti az avar-szláv viszony rendezését, ami azonban csak 811-ben, frank fegyveres beavatkozásra konszolidálódott.³⁷⁾

A missziós feladatokat megtárgyalandó 796-ban Pippin táborában, a Duna mentén – a pontos helyet a szakirodalom egy része Traisenburgban,³⁸ másik része a Dunának a Dráva torkolata felőli részére³⁹ teszi – helyi gyűlést tartottak,⁴⁰ amelyen többek között II. Paulinus, aquileiai pátriárka⁴¹ és Arn, salzburgi püspök⁴² – és talán a passauai püspök is – részt vett.⁴³ E *conventus* fő tárgya az avarok megtérítésénél és megkeresztelésénél alkalmazandó módszerek voltak – noha az avarok, illetve a hunok neve magában a *dictatus*-ban nem fordul elő, csupán az általános, a pogányokra alkalmazott *gens* megjelölés. (A *gens* nem tekinthető a *populus* szinonimájának, tekintettel arra, hogy a *populus* a *gens* keresztény hitre tért részét jelöli.⁴⁴) A gyűlés által megállapított alapelvek szerint a megkeresztelkedésnek minden esetben önkéntesnek kellett lennie, az ígehirdetőnek rábeszéléssel, és nem emberi félelem keltésével kellett eredményt elérnie, tehát „*a pokol rémes kínja keltsen félelmet, ne a véres kardé!*”⁴⁵ A kereszttség hagyományosan Húsvétkor és Pünkösdkor volt kiszolgáltatható, az adott kivételes körülmények között azonban felnőtteket bármely vasárnapon lehetett keresztelni, a vasárnaptól csak halálos veszély fennforgása esetén szabadott eltérni. A kereszttség szentségének kiszolgáltatása előtt a negyven napos oktatás keretében a katekumeneknek bizonyos alapvető ismereteket kellett elsajátítaniuk. (A *clerici illiterati* működésének visszaszorítása, illetve felszámolása szintén a *conventus* alapvető céljai között szerepelt.) Az újrakeresztelés kérdésben a következőkre jutottak: akik esetében nem biztos, hogy megkeresztelték-e őket, azokat újra kell keresztelni, akiket viszont már szabálytalanul ugyan, de a Szentháromság nevében kereszteltek meg, csupán kézrátételben kellett részesíteni.⁴⁶

Ezen elvekben felismerhetjük az Augustinus *De cathecizandis rudibus* című művére és Hieronymusra visszanyúló Alcuin hatását,⁴⁷ aki arra biztatta barátját, Arnt, hogy inkább az isteni kegyelmet igyekezzék hirdetni, mint a tizedet behajtani, s figyelmeztette, hogy a frissen kereszténnyé lett lelkeknek meg kell erősödni, mielőtt igát vethetnének rájuk, és emlékeztetése idézte, hogy a szászoknál is a tized erőszakos behajtása sodorta veszélybe a misszió sikerét.⁴⁸ Ugyanakkor Nagy Károlyhoz is azzal a kéréssel fordul, hogy engedje el az avar területeken a tized fizetését,⁴⁹ amely kérésnek az uralkodó nagy valószínűséggel eleget is tett, nem véletlenül maradt fenn majd három évszázadon át a csökkentett, ún. szláv tized intézménye.⁵⁰ Nem kapunk ugyanakkor világos információt arról, hogy milyen módon osztották fel a Dunai Zsinaton a meghódított avar területeket a térítő feladatot ellátni hivatott egyházmegyék között. A *Conversio* feltehetően egy korabeli oklevélre támaszkodik, amely a 796-ban Pippin által megtett, és 803-ban Nagy Károly által megerősített – Aquileia, Passau és Salzburg közti – hármass felosztásról tudósít.⁵¹ Nem olvashatunk ugyanakkor egyértelmű rendelkezést az Enns és a Rába közötti területnek a Passauai Püspökség alá tartozásáról, noha ezt a *Conversio* szövege valószínűsíteni engedné, ugyanis a Salzburgeri Érsekségnek a Rábától és a Bécsi erdőtől nyugatra, sőt a Dunától északra kiterjedő tevékenykedéséről és birtokairól értesülhetünk.⁵²

A missziós feladatok elveinek meghatározása után azonban nem indult meg rögtön a térítő munka. A római nemesség részéről III. Leó pápával (795–816) szemben megnyilvánuló ellenállást leküzdendő, a Szent Pál kolostor építése, valamint Salzburg érsekséggé emelése felől tárgyalandó Nagy Károly 797 végén tizenkét követet küldött, akik között ott találjuk Arnt, Paulinus aquileiai pátriárkát és Fardulfot, St. Denis apátját.⁵³ E követségben

elért eredményeinek jutalmául 798 április 20-án Arn III. Leó pápától megkapta a *palliumot*,⁵⁴ majd Rómából hazatérőben az uralkodó azon parancsa érte utol, hogy a meghódított területekre menvén ott térítő tevékenységet folytasson,⁵⁵ mielőtt azonban ezt megtette volna, még találkozott Nagy Károllyal, akinek átadta Leó pápa üzenetét.⁵⁶ Mivel a missziós munka kevésbé felelt meg Arn egyéniségének, így e feladat közvetlen elvégzését – a salzburgi hagyományt követve, hiszen már Virgil is Modestinusra bízta e teendők elvégzését – egy missziós püspökre, Theoderichre bízta.⁵⁷ Theoderich püspököt (feltehetően a 799 júniusában megtartott Traismaueri Zsinat után) Arn és I. Gerold vezették el működésének területére, Karantániába és a meghódított Avariába, ami főként a magát Nagy Károlynak alávetett Tundun hatalmi szférájába esett.⁵⁸ Az avar területek megtérítésének gondolata a jelek szerint magától Nagy Károlytól származott, a források legalábbis nem tartalmaznak semmiféle utalást arra nézve, hogy a pápa akár Salzburgot, akár más egyházmegyét e feladattal megbízott, vagy akár e feladatra csupán bátorított volna. Salzburg központi szerepe a misszió során felette logikusnak tűnik: ezen egyházmegye rendelkezett a legnagyobb tapasztalatokkal a frissen meghódított pogány – így például a karantán – területek krisztianizálása terén. Az anyagi eszközöket illetően úgyszintén Salzburg lehetőségei voltak a legkedvezőbbek a bajor püspökségek közül, valamint nem szabad megfeledkezni Arn személyéről sem, akinek kiváló szervezői tehetségét jól ismervén az uralkodó szabad kezét adott a térítés részleteinek tekintetében. Arnnak mint metropolitának lehetősége lett volna arra, hogy a missziós területen püspökséget alapítson, amit saját fennhatósága alá rendelhetett volna, megelégedett azonban azzal, hogy – miként Karantánia esetében elődje, Virgil püspök is – Avaria számára egy missziós püspököt, *episcopus chori*t rendeljen. E lépéssel közvetlen befolyást és beavatkozást biztosított a maga számára a misszió ügyeibe, mivel az *episcopus chori* hatalma teljes egészében a megyéspüspöktől, illetve érsektől függ, akinek mindenestül alá van rendelve.⁵⁹ Az Avaricum területén történő püspökség létrehozása több szempontból sem tűnt volna megfelelő lépésnek, ugyanis sem a terület politikai struktúrája nem volt kellően stabil, a frankok még nem küzdötték le az avarság ellenállását teljes egészében, az egymással versengő avar méltóságok nem lettek volna képesek megfelelő támogatást biztosítani a térítői munkához, valamint a terület földrajzi fekvése sem lett volna egyházi szempontból megfelelő egy püspöki székhely létrehozására.⁶⁰

A továbbiakban – néhány szokványos közhelytől eltekintve – a *Conversio* nem taglalja bővebben a Salzburgeri Érsekség térítő tevékenységét, amiből arra lehet következtetni, hogy nem ért el, illetve nem is akart különösebb eredményeiket felmutatni az avar misszió területén. Ha ugyanis nem erről lett volna szó, úgy a *Conversio* szerzője bizonyosan nem mulasztotta volna el az alkalmat, hogy a salzburgi jogigényeket ezekkel alátámassza.⁶¹ A misszió eredménytelensége két fő okra vezethető vissza: a bajor térítők csekély ügybuzgalmára és a terület bejárhatatlanul nagy kiterjedésére, valamint a meghódított Avaria politikai szervezetének rendezetlen voltára.⁶² Érdemes rövid pillantást vetni a pápaságnak Salzburg pannóniai missziós terveiben és tevékenységében játszott szerepére. Sem Arn, sem utódai nem vélték szükségesnek Pannónia feletti *iurisdiction*jukat a pápa által megerősíttetni, s ennek okai meglehetősen egyértelműséggel feltárhatók. A pápaság III. Leó (795–816) alatt elérte hatalmának mélypontját, amikor 799-ben ellenségei merényletet kíséreltek meg a pápa ellen, s formálisan megfosztották méltóságától,⁶³ utóbb azonban sikerült megszöknie, s a Paderbornban tartózkodó Nagy Károlynál keresett menedéket. Az uralkodó védelmet biztosítva számára Hildebrand kölni és Arn salzburgi érsekkel, valamint népes kísérettel engedte visszatérni Rómába.⁶⁴ Arn a pápa és ellenfelei közötti viszály s a pápa ellen felhozott vádak

– hamis eskü és házasságtörés – kérdésében ítélni hivatott bizottság tagja lett, azonban mivel III. Leó a vizsgálat során nem tudta ártatlanságát meggyőzően bizonyítani, s ugyanakkor senkinek sem állott jogában a pápa felett ítéletet mondani, 800. december 23-án III. Leó ünnepélyes tisztítóesküt kényszerült tenni.⁶⁵ Arn ebben az időben jobban megismerhette a pápát, s nagy valószínűséggel magában meg is lehetett győződve arról, III. Leó több, ellene felhozott vádpontban bűnös, így hát nem vélte szükségesnek, hogy a mind hatalmát, mind jó hírnevét elvesztett pápától pannóniai jogigényeinek megerősítését kérje, amit Nagy Károly számára már épp elég hathatósan garantált.⁶⁶ Amint láthattuk a misszió gondolata tehát magától az uralkodótól származott, s annak kivitelezése során a pápától sem hozzájárulását, sem pedig segítségét nem kérték.

828/29-ben, az *Ostland* újrendezése során a Rábát jelölték ki mint természetes határt Salzburg és Passau fennhatósági területe között,⁶⁷ s ugyanezen időtől kezdve mondhatott a Salzburgi Érsekség jelentősebb missziós sikereket magának Pannóniában. Priwina, miután országából I. Mojmir (kb. 822–846) 833 körül elűzte, a frankokhoz menekült – Ratbold frank őrgróf mutatta be Német Lajosnak –, a traismaueri (treismai) Szent Márton templomban felvette a keresztséget, s Német Lajos segítségével 838/39-ben Pannóniában létrehozta saját fejedelemségét.⁶⁸ Ezen vidék mellett Német Lajos 847-ben további területeket adományozott Priwinának,⁶⁹ így felső-pannóniai, legalább a mai Pécsig terjedő birtokának központja Mosapurc (Mocsárvár) – a mai Zalavár helyén – lett,⁷⁰ s így Priwina (és unokaöccse s egyben társuralkodója, Rasztilzláv) fejedelemségében a következő néhány évben a salzburgi térítők a helyi nemesség közreműködésével több, mint harminc templomot szenteltek fel.⁷¹ Míg a karantán misszió során Salzburg helyi jogai vándorpüspökök útján gyakorolta, addig az érsekek – az érseki székekben Arnt követő Adalram (821–836) Liupram (836–859) és Adalwin – gyakorta maguk látogattak el Pannóniába,⁷² hogy templomokat szenteljenek, és minden templomhoz hozzá tartozó papot ordináljanak.⁷³ A pannóniai misszió 867-ig a Karolingokhoz kötődött: Pippin és Károly Salzburgra bízta e területet, Német Lajos pedig számos javadalmat adományozott a Salzburgi Érsekségnek mint hatalma támaszának s számos politikai feladat kivitelezőjének a karantániai és pannóniai missziós területen.⁷⁴ A 860/61-ben a morvák által meggyilkolt Priwina halálával nem szakadt meg a missziós munka, ugyanis fia, Chozil változatlanul fenntartotta Salzburggal a már korábban szorosra fűzött kapcsolatokat, a változás csak 864-ben következett be, amikor Konstantin és Metód morvaországi működése Chozil fejedelemségében is éreztette hatását.⁷⁵ A bizánci misszionáriusok befolyását ellensúlyozandó 864/65-ben Adalwin érsek fokozta a térítőmunka intenzitását,⁷⁶ s rövid időn belül a fejedelem segédletével, aki ezen időkben még hűséges maradt a Keleti-Frank Birodalomhoz és a Salzburgi Érsekséghez, tizenkét templomot szentelt fel.⁷⁷

III. A frank uralkodó által elűzött Mojmir unokaöccse, Rasztilzláv (846–870), morva fejedelem az apja, Német Lajos ellen lázadó Karlmannhoz csatlakozva⁷⁸ nagyfokú függetlenségre tett szert,⁷⁹ először Rómától igyekezett országa számára térítőket szerezni, majd miután a pápánál nem járt sikerrel,⁸⁰ 862-ben III. Mihály *basileus*hoz fordult, hogy országa számára – ahol már számos egyéb, itáliai, görög és germán származású térítő működött – szláv nyelven tanító és térítő misszionáriusokat kérjen.⁸¹ Rasztilzlávot természetesen nem csupán a szláv nyelvű liturgia vonzotta, politikai célja között szerepelt kapcsolatainak szorosabbra fűzése Bizánccal, ahonnan a frank befolyás ellensúlyozását várta,⁸² s ezt annál nyugodtabban

tehette, mivel Bizáncot saját országától földrajzilag Bulgária elválasztotta, tehát a politikai szövetség a geográfiai távolság miatt nem fenyegette a bizánci hegemonia veszélyével.⁸³ Így ő is azt az utat követte, amelyet oly sok uralkodó, igyekezett a népét megtérítő országgal meglazítani kapcsolatait, hogy a téítés ne váljék a hódítás eszközévé.⁸⁴ A *basileus*, a frank királlyal és a bajor püspökökkel fennálló kapcsolatát nem beárnyékolandó, nem kívánt e területen – a morva fejedelem kívánságával szemben – önálló egyházmegyét létrehozni, s így a misszionáriusok élére nem püspököt vagy érseket, hanem a testvérpárt, Konstantint és Metódót állította.⁸⁵ (Methódios és Konstantinos – vagy ahogy a halála előtt néhány héttel felvett szerzetesi nevén ismerik, Kyrillos, vagyis Cirill⁸⁶ – Thessalonikében született jómódú bizánci család gyermekeként, s társadalmi helyzetüknek megfelelően kiváló nevelésben részesültek, s lévén hogy szülővidéküket jórészt az oda betelepült szlávok lakták, anyanyelvük, a görög mellett kiválóan elsajátították a szláv nyelvet is. Az idősebb fivér, Metód utóbb magas kormányzati tisztséget töltött be, a fiatalabb Konstantin pedig tanulmányait folytatandó Konstantinápolyba ment,⁸⁷ ahol hamarosan a filozófia professzorának rangját szerezte meg,⁸⁸ s ezt követően számos nép – így például az avarok és a kazárok – között végzett missziós tevékenységet.⁸⁹)

Miután a fivérek – a *Vita Methodii* szerint – három éven,⁹⁰ – a *Vita Constantini* szerint – negyven hónapon, illetve – a *Vita Constantini-Cyrilli cum translatione s. Clementis*, vagyis az itáliai legenda szerint – négy és fél éven át⁹¹ folytatták térítőmunkájukat, az idő elérkezettnek tűnt egy, a frankoktól független egyházi szervezet létrehozására; feltehető, hogy ezen törekvés nem annyira Konstantintól és Metódtól, hanem a fejedelemtől indult ki.⁹² A fivérek megkíséreltek Konstantinápolyba visszatérni, hogy a szükséges lépéseket megtegyék.⁹³ Velence felé igyekezvén útjuk Chozil udvarába vezetett, ahol nagy tisztelettel fogadták őket, s a fejedelem a későbbiekben is minden biztonnyal – Rasztiszláv, majd unokaöccse és utódja, I. Szvatopluk (870–894) aktuálpolitikai érdekek által motivált páfördulásaival ellentétben – őszinte meggyőződéssel vette pártfogásába a szláv liturgiát képviselő Metód ügyét (ő maga is megtanulta a glagolita írást),⁹⁴ amit azon tény is valószínűsíteni enged, hogy Konstantin halála után Chozil sürgette a pápánál, II. Adorjánnál Metód Pannóniába való visszaküldését s érsekké történő kinevezését, míg a morva fejedelem utóbb semmiféle segítséget nem nyújtott a szláv nyelvű térítőmunka újraélesztéséhez.⁹⁵ I. Miklós pápa felismerve azon lehetőséget, amit a Bizáncból a morvákhöz küldött misszionáriusok tevékenysége nyitott Róma számára, nevezetesen hogy Pannóniát és Illíriát közvetlen pápai fennhatóság alá tudná vonni, tehát az épp Velencében tartózkodó fivéreket – mint Chozil követeit⁹⁶ – Rómába hívta,⁹⁷ ám mire azok megérkeztek, a pápa már több mint egy hónapja meghalt.⁹⁸ Utódja, II. Adorján e politikát kívánva folytatni – miután a III. Mihály meggyilkolását és Phótios pátriárka letevését követően a hazatérés lehetősége bezárult a fivérek előtt, s 869 februárjának 14. napján Konstantin Rómában meghalt⁹⁹ – Metódot először a moráviai és pannóniai szlávok megtérítésével megbízott pápai *legatus*-nak, majd püspökké szentelve a hajdani illír főváros, Sirmium érsekévé ordinálta.¹⁰⁰

IV. A pápaságnak a szláv misszió felé forduló figyelmét, s e kontextusban Metódnak a pápa, a bizánci császár és a keleti-frank uralkodó, valamint a salzburgi érsek és püspökei viszonylatában elfoglalt pozícióját segít megérteni I. Miklós pápa és Phótios pátriárka Bulgária egyházi hovatarozása felett kibontakozott konfliktusának áttekintése. Krum (803–814)

és Omurtag (814–831) uralkodása idején a viszonylag kis számú, türk etnikumú, a szláv lakosságot hatalmuk alá hajtó bolgárok a hajdani Moesia, Scythia, Thracia és Macedonia területén telepedtek meg.¹⁰¹ A bolgár hódítást túlélő keresztény népesség számaránya nem határozható meg, ugyanakkor uralmát megszilárdítandó már Krum is igyekezett a bolgár bojárokkal szemben a kereszténység iránt nyitottabb szlávokra támaszkodni, ami azonban fia, Omurtag idején – mivel a bolgárok attól tartottak, hogy a keresztények a nagy hatalmú, szomszédos Bizánccal túl szorosra fűznék kapcsolataikat – keresztényüldözést s heves ellenreakciót szült, amelynek keretében számos, a Bizánccal határos területeken lakó keresztényt telepítettek át Bulgária északi vidékeire. Borisz fejedelem (852–889) ismét támogatóan lépett fel a kereszténység iránt, ezen elhatározását a következő okok motiválhatták: egyrészt a fejedelem iránt lojális klérus révén befolyást gyakorolhatott a lakosságra, s a központosított egyházszervezet a bojárok visszaszorításának fontos eszköze lehetett, másrészt a keresztény vallás lehetőséget látszott nyitni a szlávok és a bolgárok egybeolvasztására, harmadrészt a keresztény uralkodó széles, Borisz által mind Bizánccban, mind pedig a Frank Birodalomban megismert jogköre kétség kívül csábítónak mutatkozhatott a fejedelem számára.¹⁰²

A bolgár fejedelem – mivel országában a missziós feladatokat természetesen nem a bizánci egyházra kívánta bízni, hiszen ezzel a *basileus* hegemoniáját erősítette volna – 862-ben, Tulln-ban találkozott Német Lajos, keleti-frank uralkodóval, akivel több pontban sikerült megállapodást kötnie: a bolgárok csapatokat bocsátanak a frank király rendelkezésére a morvák ellen, Bulgáriában pedig a frank misszionáriusok megkezdik térítő tevékenységüket.¹⁰³ A 863/64-ben a bolgárok között pusztító éhínség azonban lehetetlenné tette e tervek megvalósítását, a Bizánc területén végrehajtott bolgár fosztogatásra válaszul a császár, III. Mihály (842–867) tengeren és szárazföldön megsemmisítő vereséget mért Bulgáriára, és Borisz fejedelmet feltétel nélküli kapitulációra kényszerítette.¹⁰⁴ A Bizánc és Bulgária között létrejött békeszerződésben meghatározták, hogy a bolgárok között a térítést hamarosan bizánci misszionáriusok fogják megkezdni; a krisztianizáció első lépéseként 864-ben Borisz vette fel Bizánccban a kereszténységet – a keresztységben, mivel politikailag jelzésértékűen a császár, III. Mihály vállalta a keresztapai tisztséget, a Mihály nevet kapta.¹⁰⁵ Borisz ezt követően eljuttatott Phótios, konstantinápolyi pátriárkának¹⁰⁶ egy levelet, amelyben a térítőmunkával kapcsolatos, meglehetősen gyakorlati kérdéseire kívánt választ kapni. Phótios 864 végén vagy 865 elején írott és I. Borisz fejedelemnek elküldött¹⁰⁷ leveléből¹⁰⁸ világosan kiderül, hogy a nagy műveltségű pátriárka magas teológiai színvonalon írott válaszlevele nem adott a bolgárokat érintő kérdésekre kielégítő felelet, s hogy ezen iránymutatás feletti elégedetlenségétől sarkallva Borisz a pápához fordult a keresztény vallással és hitélettel kapcsolatos problémáival Rómától várva segítséget.¹⁰⁹ A bolgár követségnek a pápához intézett kérdései elvesztek,¹¹⁰ a pápa válaszlevele, a „*Responsa Nicolai Papae I. ad Consulta Bulgarorum*”,¹¹¹ vagyis I. Miklós pápa¹¹² 866 őszén íródott levele, teljes egészében ránk maradt. Miklós pápa a levéllel és a térítési munkájával egyidejűleg foglalkozni kezdett az önálló bolgár egyházszervezet kialakításának kérdésével. (860-ban Phótios, konstantinápolyi pátriárka – az öt pátriárka között bevett, addigi gyakorlatnak megfelelően – saját, némiképp vitatott választásának elismerését kérte Miklós pápától, aki hozzájárulásának megadását az Illyricumra és Thessalonikire, vagyis jóformán az egész, Bulgáriát is magába foglaló Balkánra vonatkozó pápai igények elismerésétől tette függővé.¹¹³ Noha Phótios 862 márciusáig hajlandónak mutatkozott e követelésnek eleget tenni, a pápa egy 863-ban, Rómában megtartott zsinaton megfosztotta méltóságától, és *excommunicatio*val is megfenyegette – feltehetően nagyobb engedékenységet várt Phótios

utódjától, Ignatiostól a Balkán kérdésében.¹¹⁴) Miklós pápa a bolgár misszió tekintetében azon meggyőződésből indult ki, hogy a Balkán területe közvetlenül a pápa fennhatósága alá tartozik – nem ordinálta ugyan a Borisz által kért pátriárkát Bulgáriába, csupán egy, ám Bizánctól független érsekség felállítását helyezte kilátásba.¹¹⁵ A Portói Formosus – a későbbi pápa (891–896) – és Populoniai Paulus vezetésével Bulgáriába útnak indított küldöttség kezdte meg a térítő munkát.¹¹⁶

Német Lajos, akit a bolgár követség Regensburgban felkeresett, szintén ígéretet tett, hogy misszionáriusokat küld Bulgáriába, ám az előkészületek elhúzódtak, s a frank küldöttség csak 867 tavaszán érkezett meg Ermenich, passai püspök vezetésével a Balkánra, ahol a római térítők már őket megelőzve téríteni, prédikálni és keresztelni kezdtek.¹¹⁷ Ermenich reményeiben súlyosan csalódva bevárta Német Lajos engedélyét, s visszatért Passauba¹¹⁸ – a bolgár misszió kapcsán megmutatkozó ellentét feltárta a pápaság és a Keleti-Frank Birodalom közötti feszültségeket.¹¹⁹ Phótios azonban nem volt hajlandó eltérni a hatalmi szférájába történt római beavatkozást, s ezért egy 867-es, konstantinápolyi zsinaton letétette I. Miklós pápát, amiről a pápa már – időközben bekövetkezett halála miatt – nem értesült.¹²⁰ Még ugyanabban az esztendőben azonban a *basileus*, III. Mihály meggyilkolása és Phótios letétele teljességgel megváltoztatta a politikai konstellációt, s I. Miklós pápa Bulgáriával kapcsolatos tervei halála után megvalósulni látszottak – a krízis annak kapcsán bontakozott ki, hogy Róma nem tartotta be Miklós pápának az önálló bolgár érsekség megalakítására tett ígéretét.¹²¹ Borisz fejedelem azzal a kéréssel fordult II. Adorján pápához (867–872), hogy tegye meg Formosust Bulgária érsekévé, ám a pápa arra hivatkozva, hogy Formosust mint püspököt nem utalhatja egy másik egyházmegyébe, nem tett eleget ezen igénynek¹²² – a tényleges ok nagy valószínűséggel a Formosus-ellenes klikk Rómában a pápára gyakorolt befolyása lehetett.¹²³ Hasonlóan járt Marinus diakónus is, akiből utóbb pápa lett (882–884), a bolgárok érsekévé történő kinevezése azonban II. Adorján ellenállása miatt megghiúsult; a pápa által érseknek ajánlott Sylvester diakónust pedig Borisz fejedelem utasította vissza.¹²⁴ A személyes ellentétek mellett minden bizonnyal nagy szerepet játszott a pápa vonakodásában, hogy meg akarta tartani Rómának a Balkán feletti közvetlen fennhatóságát, amit az érsekség felállítása nagyban korlátozott volna – a pápaság ezért nem arathatta le e vidéken végzett missziós politikájának gyümölcsseit.¹²⁵

A római egyházban csalódott Borisz fejedelem I. Basileioshoz (867–886) és Ignatios pátriárkához fordulva helyreállította kapcsolatait Bizánccal, amit a 869/70-es, Konstantinápolyi Zsinat tett hivatalossá. A zsinat egyik utolsó ülésén – a római küldöttek kizárásával – Bulgáriát a Konstantinápolyi Pátriárkátus alá sorolták be, s Ignatios hamarosan egy érseket és több püspököt ordinált a bolgárok számára.¹²⁶ Borisz kiutasította országából a római misszionáriusokat, s Bulgária – immáron önálló érsekegként – ellenállt VIII. János pápa (872–882) későbbi kísérleteinek, amelyekkel megpróbálta az országot Róma számára visszanyerni.¹²⁷ Bulgária Borisz fejedelem alatt elkezdődött misszionálás során – akárcsak a morvák körében térítést végző Metód sorsának alakulása – az egymással rivalizáló Róma és Bizánc, valamint a Keleti-Frank Birodalom nagyhatalmi politikájának szolgált játéktérül. A bolgároknak a bizánci hegemoniától való félelme, valamint I. Miklós pápa agilitása és *Responsája* miatt jobb esélyekkel induló római egyház azonban néhány év leforgása alatt elvesztette az e téren szerzett előnyét, mivel I. Basileios és Phótios utódja, Ignatios pátriárka hajlandó volt Bulgáriát önálló érsekség rangjára emelni, amit I. Miklós és II. Adorján pápa mindvégig vonakodott megtenni.

V. A bolgár misszió kudarcán okulva II. Adorján – feltehetően Anastasius Bibliothecarius befolyásának köszönhetően – engedményt tett a szláv nyelvű liturgia használatában;¹²⁸ s noha az ezen engedélyt tartalmazó, Metódot nagy tudású férfiúként jellemző, s az óbolgár nyelvű liturgikus könyvek gyalázóit kiközösítéssel fenyegető, Rasztiszlávhoz, I. Szvatozlukhoz és Chozilhez intézett levél eredetiségével kapcsolatban számos kérdés merült fel, a diplomáciai és egyházpolitikai körülmények a levél s a benne foglalt engedély hitelessége mellett szólnak.¹²⁹ Ha Konstantin és Metód eredeti tervüknek megfelelően visszatérhettek volna Bizáncba, s hírt vihettek volna a moráviai és pannóniai egyházszervezési eredményeikről, úgy Róma nagy valószínűséggel mindkét területről kénytelen lett volna végleg lemondani – a pápa feltehetően ezért tett engedményeket a misszionáriusoknak, s nevezte ki *legatus*sá Chozil közbenjárására Metódot.¹³⁰ Kérdéses, hogy Chozil lépését a misszionáriusok személye és a szláv liturgia iránt érzett elkötelezettsége,¹³¹ vagy pedig esetleges távlati politikai ambíciói motiválták,¹³² mindenesetre azonban ő initiálta Metód érsekké ordinálását a pápánál.¹³³ Metód pannóniai érseki kinevezése Szent Andronikos székébe szült,¹³⁴ ami mind Chozil hatalmi, mind pedig a pápaságnak a szlávokra irányuló céljainak megfelelt, Szent Andronikos székhelye azonban Sirmium, a hajdani Nyugati-Ilíria egyházi és világi központja volt,¹³⁵ s ezzel II. Adorján teljességgel I. Miklós szellemiségének megfelelően kinyilvánította, hogy Sirmiumot – mivel az nagy valószínűséggel a bolgár hatalmi szférába tartozott¹³⁶ – az egész szláv terület metropolíájává kívánta tenni, vagyis Metód hatáskörét nem csupán Pannóniára és Moráviára, hanem Bulgáriára is ki akarta terjeszteni.¹³⁷ Sirmiumi székhelyét Metód természetesen nem foglalhatta el, működésének központja feltehetően Chozil székhelyén, Mosapurcban lehetett.¹³⁸ Metód ordinálásával a pápa kifejezte *iurisdictio*s igényét egész Ilíriára ami szöges ellentétben állott a Moráviában és Pannóniában évtizedeken át térítómunkát végző Salzburgi Érsekség időközben megszerzett joghatóságával, s a Salzburgi érsek e sérelemről a Mosapurcból elmenekülő Rihpald főesperes beszámolójából tudomást is szerzett.¹³⁹

870 elején, amikor Rasztiszláv és unokaöccse, I. Szvatozluk közötti viszály fellángolt, Szvatozluk kiadta Metódot ellenfeleinek – vitatott, hogy Metód fogságba vetésére nem Pannóniában,¹⁴⁰ hanem a morva területen¹⁴¹ került-e sor –, Bajorország püspökeinek, akik Német Lajos jelenlétében, Regensburgban perbe fogták, a per során figyelmen kívül hagyva érseki méltóságát s azzal vádolták, hogy jogosulatlanul tanít a Salzburgi Érsekséghez tartozó területen.¹⁴² (A hatalmat magához ragadó Szvatozluk még ugyanebben az évben kiadta nagybátyát a frankoknak, akik fogságba vetették, ám hamarosan ő maga is frank fogságba került, s felségárulás miatt emeletek vádat ellene.¹⁴³ A frank uralom ellen Szlavomir felkelést szított, s ezt követően néhány hónapra uralomra jutott, majd Szvatozluk a frankokkal folytatott – némiképp obskúrus – tárgyalásokat követően visszakérült országa trónjára.¹⁴⁴) Metód a pápától nyert felhatalmazására hivatkozott, s ragaszkodott azon állásponthoz, hogy Pannónia és Morávia – az Illyricum részeként – közvetlenül a pápa *iurisdictio*ja alá tartozik, s a bajor egyházi méltóságokat, elsősorban Passau püspökét és Salzburg érseket azzal vádolta, hogy csupán becsvágytól és kapzsiságtól hajtva lépték túl területi illetékességüket.¹⁴⁵ A két szemben álló fél, a pápa és a Salzburgi érsek, illetve püspökei jogigényét vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg: Salzburg és Passau sok évtizedes térítómunkája révén kétség kívül morálisan megalapozott igényeket támaszthatott e területekre, ám ezt – a már említett okokból – nem hagyták jóvá Rómával, s míg Nagy Károly idején elegendőnek bizonyult a király, illetve a császár engedélye, a VIII. század utolsó harmadában azonban a keleti-frank

uralkodó már rég nem rendelkezett a pápaság felett azon befolyással, amit e század elején a császár még magáénak mondhatott. Salzburg joggal hivatkozhatott Karantániára vonatkozó igényeit alátámasztandó Zakariás, II. István és I. Pál pápa igazolásaira,¹⁴⁶ Pannónia és Moravia tekintetében azonban a Nagy Károly adta privilégiumokat¹⁴⁷ a pápaság nem fogadta el, így az egész Illyricumra vonatkozó igényeit a pápa e joghézagot kihasználva érvényesíthette.¹⁴⁸

Metód legkésőbb 870 őszén, Regensburgban, Német Lajos jelenlétében tartott perében Adalwin, salzburgi érsek elnökölt igen visszafogottan, rajta kívül Anno, freisingi és Ermenrich, passauai püspök részvételéről, s az utóbbi esetében igen elszánt, majdnem a tettlegességig fajuló, Metód elleni kirohanásokról tudunk.¹⁴⁹ A tárgyalás során, a vita hevében Metód a bizánci szellemi fölény teljes tudatában faragatlannak nevezte vádlóit,¹⁵⁰ s a gúnyos hangvételen felháborodva Ermenrich kis híján lovaglóostorral támadt volna Metódra, ám ebben megakadályozták – amint ez a pápa „*Ad deflendam pravitatem*” kezdetű leveléből kiderül.¹⁵¹ Noha Metód a pápa által rá ruházott jogkörre hivatkozott, a Regensburgi Zsinaton kimondták méltóságától való megfosztását, s két és fél éven át zord körülmények között egy – a *Vita Methodii* szerint sváb¹⁵² – kolostorban, hideg, fedetlen cellában fogságban tartották.¹⁵³ Anno, freisingi püspök többször megakadályozta, hogy Metód a pápához forduljon az őt ért inzultusok miatt¹⁵⁴ – ez alapján feltételezhetjük, hogy a kolostori fogság felett Anno gyakorolt felügyeletet¹⁵⁵ – utóbb Metódnak sikerült a titkos követek és levelek útján érintkezésbe lépnie II. Adorján pápával, aki azonban igen határozatlannak mutatkozott, s a jelek szerint sem a bajor püspökök és Német Lajos, sem pedig Metód leveleire nem reagált.¹⁵⁶ Adalwin érsek Róma felé mindvégig azt a látszatot igyekezett fenntartani, mitha az egész ügyhöz nem csupán köze nem volna, hanem arról nem is tudna.¹⁵⁷ A 872 december 14-én trónra lépő VIII. János pápa energikusan beavatkozott a vitába, s mind Német Lajoshoz intézett levelében,¹⁵⁸ mind pedig követe, az anconai püspök útján határozottan közölte az uralkodóval, a salzburgi érsekkel és püspökeivel, hogy a Szentszék Illíria felett szerzett jogai – *patrimonium Petri* lévén – sem az elmúlt idő, sem pedig a terület megváltozása miatt nem szűntek meg, s hogy e jogok elévüléséhez legalább száz esztendő lett volna szükséges.¹⁵⁹ A pápa „*Audacia tua*” kezdetű *epistolájában* felszólította Anno, freisingi püspököt, akit a Metód elleni eljárás felbujtójának, szerzőjének (*instigator, auctor*) nevez,¹⁶⁰ hogy jelenjék meg Rómában Metód elleni jogtalan eljárásuk kapcsán magát tisztázandó, s ugyanolyan időtartamra, amíg Metódot fogságban tartották, felfüggesztette püspöki jogainak gyakorlását.¹⁶¹ „*Ad deflendam pravitatem*” kezdetű levelében a pápa Ermenrich, passauai püspököt felháborodott hangon bírálta erőszakos fellépése miatt, s megparancsolta neki, hogy Rómában feleljen cselekményeiért, s addig is eltiltotta püspöki jogainak gyakorlásától és az eukarisztiától – arra az esetre pedig, ha vonakodnék Rómába menni, *excommunicatio*val fenyegette meg.¹⁶² A püspökök ellen felhozott vádak között szerepelt, hogy jogtalanul ültek törvényt egy érsek felett, akit meggátoltak abban, hogy a pápához fellebbezzon, s méltatlanul és megalázóan bántak vele.¹⁶³ Adalwinhoz intézett levelében a pápa az érseket arra utasította, hogy vezesse el Metódot Pannóniába, s gondoskodjék arról, hogy az ismét elfoglalhassa érseki székét – Adalwin lévén annak oka, hogy Metódot megfosztották érseki méltóságától, neki kell azt is keresztülvinnie, hogy visszakaphassa azt;¹⁶⁴ a végső döntést az ügyben a pápa fenntartotta magának.¹⁶⁵ Adalwin érsek talán még végrehajthatta e feladatát, mielőtt 873. május 14-én meghalt, Ermenrich 874. december 26-án, Anno pedig 875-ben távozott az élők sorából, vagyis – a *Vita Methodii* szerint – Szent Péter ítéletét nem kerülhették el.¹⁶⁶

A következőkben érdemes behatóbban szemügyre venni azon, a *Conversio* által rögzített

vádpontokat, amelyeket a Regensburgi Zsinaton Metód ellen felhoztak – természetesen nem állapítható meg, hogy a *Conversio* a per vádirataként, vagy pedig annak utólagos legitimációjaként keletkezett-e.¹⁶⁷ A *Conversio* a Metód elleni vádakát a következőkben fogalmazza meg: „*Usque dum quidam Graecus Methodius nomine noviter inventis Sclavinis litteris linguam Latinam doctrinamque Romanam atque litteras auctoriales Latinas philosophice superducens vilesce fecit cuncto populo ex parte missas et evangelia ecclesiasticumque officium illorum, qui hoc Latine celebraverunt.*”¹⁶⁸ „*Hoc enim observatum fuit, usque dum nova orta est doctrina Methodii philosophi.*”¹⁶⁹ Az *Excerptum de Karentanis* egy rövid mondatban utal ugyanerre: „*Hoc enim observatum fuit, usque dum nova orta est doctrina Methodii philosophi.*”¹⁷⁰ A *Conversio*ban Metódra vonatkoztatott „*philosophus*” *appositio* eredetileg Konstantin állandó *epitheton ornans*a volt,¹⁷¹ s VIII. János (872–882) pápa „*Industriae tuae*” kezdetű levelében is filozófusnak nevezi Konstantint (*Constantino quodam philosopho*).¹⁷² Konstantin növekvő megbecsültségét jelzi, hogy Anastasius Bibliothecarius Gauderich püspökhöz írott levelében *tantus et talis revera philosophusként*, majd pedig *mirabilis vere philosophusként* és *sapientissimus virként* emlegeti,¹⁷³ s Anastasius Bibliothecarius szóhasználatában Konstantin neve és a *philosophus epitheton* olyannyira egybefonódott, hogy ezen *appositio* nélkül nem is tesz róla említést¹⁷⁴ – így például a 875-ben Kopasz Károlyhoz intézett *epistolájában* ezen felül még *magnus virnek* is nevezi,¹⁷⁵ valamint a 869-es Konstantinápolyi (nyolcadik egyetemes) Zsinat aktáinak fordításában pedig *Constantinus philosophus magnae sanctitatis virnek*¹⁷⁶ minősíti.¹⁷⁷ Herwig Wolfram – noha Konstantin esetében nem vonja kétségbe a *philosophus epitheton* megtisztelő voltát – Metód neve mellett ezen *appositio*t becsületsértésnek, elmarasztaló, becsmérő értelműnek minősíti.¹⁷⁸ Wolfram azon megállapítása, miszerint a *Conversio* Konstantin *epitheton*ját ruházta át fivérére, Metódra, minden bizonnyal helytálló, az viszont, hogy ezen *appositio* – a szokványos keresztény latinitásnak megfelelően – negatív felhangot hordoz, már nem fogadható el ebben a formában, amint ezt Ludger Bernhard is kimutatta.¹⁷⁹ Természetesen a középkorban mind a latin, mind pedig a görög irodalomban kimutatható egy, a filozófiát – s általában azzal együtt az antik örökséget – elutasító irányzat, azonban ennél jóval dominánsabban volt jelen a filozófiát és az antikvitás irodalmát a kereszténységbe integrálni, recipiálni igyekvő vonulat, ami legjelentősebb *auctoritasként* még a patrisztika aranykorából Augustinust¹⁸⁰ tudhatta maga mögött, aki a *philosophus appositio*t minden, valamely szellemi tevékenységben jártassággal bíró személy számára jogosnak ítélte.¹⁸¹

Az *Excerptum de Karentanis* szerint Metód *nova doctrinát* hozott be, a *Conversio* tizenkettedik *caputja* alapján a következő három pont kristályosodik ki, amelyek köré a Metóddal szembeni érvek megfogalmazódtak: először a *lingua Latina*, másodszer a *doctrina Romana*, harmadszor pedig a *litterae auctoriales Latinae* kapcsán megmutatkozó – negatív – magatartása.¹⁸² E három, a nyugati egyház és misszionáriusai által soha meg nem kérdőjelezett elemet Metód az egész nép számára értéktelen színben tüntette fel, nevezetesen *philosophice superducens* – amint láthattuk, a *philosophus* kitétel nem rejt magába becsmérő felhangot, az antikvitás óta megmaradt a tágabb értelemben a *szakszerűen, szakavatottan ítélő, eljáró szellemi ember* szinonimájának.¹⁸³ További magyarázatot igényel ugyanakkor a *superducere verbum*, amelynek mind alap-, mind pedig átvitt jelentésében¹⁸⁴ a *befedni, bevonni, letakarni* értelemről indulhatunk ki.¹⁸⁵ A bűnök megbocsátásának terminológiájában többször találkozhatni a be-, illetve eltakarni (*abscondere*,¹⁸⁶ *tegere*,¹⁸⁷ *operire*¹⁸⁸) szinonimáival, ugyanakkor az elfedni, eltakarni jelentés akár a szó legszorosabb értelmében is előfordul, mint például Cassiodorusnak a 118. és a 135. zsoltárhoz írott kommentárjában,¹⁸⁹ amelyben az *Exodus*

vonatkozó jelenetre utal,¹⁹⁰ és Wipo *Gesta Chuonradi II. imperatoris*-ában, amelyben Aribert, milánói püspök menekülését beszéli el.¹⁹¹ Ezek alapján a *Conversio philosophice superducere* passzusát *tanult okfejtéssel elfedni*, illetve a *műveltség örve alá rejtteni* fordítással adhatjuk vissza.¹⁹² Metód filozofikus argumentációjára jó példát szolgáltathat fivérének, Konstantinnak Velencében ellenfeleivel, a latin püspökökkel, papokkal és szerzetesekkel folytatott vitája, akik magyarázatot követeltek tőle arra nézvést, hogy – noha ezt előtte sem az apostolok, sem a pápák, sem pedig az egyházatyák nem tették – miért és hogyan alkotott meg a szlávok számára önálló írást.¹⁹³ Számonkérésükre egyfelől – számos bibliai helyre utalva – racionális érvekkel felelt, nevezetesen hogy a Római, illetve Bizánci Birodalom határán túl, keleten igen sok olyan nép található, akik saját nyelvükön dicsőítik Istent, és saját írásukat használják; másfelől pedig kimutatta, hogy a – Sevillai Isidorustól eredő triglosszia doktrínája¹⁹⁴ – akiket *Pilatus követőinek*, *Pilatianinak* nevez – szöges ellentétben áll magával a Szentírással is, hiszen ezzel a Jézust hamisan elítélő bíróval helyezik magukat egyazon bázisra.¹⁹⁵ A *Vita Constantini* természetesen a szent által feltalált írást isteni kinyilatkoztatás eredményeként értelmezi, az ezt ellenzők – a triglosszia, „három-nyelv-eretnesség” híveinek – érveit az ördögtől származónak minősíti, a fivéreket pápa általi fogadtatását pedig a lehető legbarátságosabb színekben ábrázolja:¹⁹⁶ a Rómába látogató fivéreket (Konstantin Szent Kelemen pápa és vértanú ereklejét is magával hozta)¹⁹⁷ céljait II. Adorján pápa kedvezően ítélte meg, s engedélyt adott Metódnak, hogy missziós területén a misét szláv nyelven tartsa,¹⁹⁸ azzal a megkötéssel, hogy az evangéliumot és a hitvallást latinul kellett elmondania.¹⁹⁹

Miután VIII. János pápa elérte, hogy a Salzburgi Érsekség fogságából kiengedje Metódot, s visszahelyezte érseki méltóságába,²⁰⁰ megtiltotta neki, hogy a liturgiát szláv nyelven tartsa.²⁰¹ E tilalom megszegése adott lehetőséget a bajor püspököknek, hogy Metód ellen Szvatopluk bizalmi klérikusának, Iohannes de Venetiisnek²⁰² útján ismételt feljelentést tegyenek Rómában az egyház által elfogadottakkal ellentétes, eretnek tanok terjesztésével megvádolva, mire VIII. János „*Praedicationis tuae*” kezdetű levelében magához hívatta *legatusát*,²⁰³ miután levélben határozottan felhívta figyelmét arra, hogy a mise áldozati részét csak latin vagy görög nyelven mutathatja be, s kizárólag a prédikáció során használhatja a szláv nyelvet.²⁰⁴ Metód a pápánál tett látogatásának eredményeként elérte, hogy VIII. János engedélyt adott számára az egész szentmise szláv nyelven történő celebrálására.²⁰⁵ I. Szvatopluk fejedelemhez intézett, „*Industriae tuae*” kezdetű levelében kifejti, hogy a Konstantin, a filozófus által feltalált írás semmiben nem áll ellentétben a Bibliával, hiszen az urat minden nemzetnek s minden nyelvnek dicsőítenie kell, továbbá hogy Metód számára engedélyezi a szláv nyelvű misét;²⁰⁶ a fejedelem számára természetesen latin nyelven tarthatta a liturgiát²⁰⁷ – a szláv nyelv csak a latinul nem értő köznépnek volt szánva –, s ebből a célból a latin rítus szerint miséző, Wiching nevű püspököt is mellé adta.²⁰⁸ E nyelvi kettősséget a *Conversio* vonatkozó mondatának „*ex parte*” kitétele is jelzi.²⁰⁹ Metód tisztázta magát a pápa által összehívott testület előtt azon vádak alól is, hogy a misét nem az evangélium, az apostoli tanítás és az atyák által hagyományozott módon celebrálná, s hogy a nikaiai–konstantinápolyi hitvallást nem megfelelően, a „*filiouque*” kitétel – vagyis a latin egyház azon tanítása, miszerint a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik – nélkül imádkozná, amint ezt VIII. János Szvatopluknak írott levelében kifejtette.²¹⁰

A *filiouque*-vita dogmatikai háttere röviden a következőkben foglalható össze. Miután a 381-es Konstantinápolyi Zsinat kimondta a Szentlélek egykéntiségét az Atyával és a Fiúval, tisztázni kellett a három isteni személy egymás közötti viszonyát, ami a második

és a harmadik isteni személy származásának meghatározása során kristályosodhatott ki. E magyarázat felállítása során – kiváltképp, ám nem kizárólagosan – a nyugati egyházatyák hajlottak arra, hogy a második és a harmadik személy lényegének összesását elkerülendő a Szentlelket ne csupán az Atyától, hanem a Fiútól is származtassák.²¹¹ E nézetet támasztotta alá Augustinus azon okfejtése is, miszerint mindazon jelleg, ami nem az egyik isteni személynek a másik isteni személytől való különbözőségét juttatja kifejezésre.²¹² Mindezek alapján mintegy természetes következményként vette fel a nyugati egyház az apostoli hitvallásba a Szentlélekre vonatkozóan a „*qui ex patre procedit*” megfogalmazás mellé a „*filioque*” kitéltet, ami feltehetően először a 675-ös Bragai Zsinaton hangozhatott el, ugyanebben az évben az ariánus gótokkal az egységet helyreállító Toledói Zsinaton fogadták el, s végül Nagy Károly általi átvétele tette mintegy a latin nyelvű kereszténység számára mintegy kötelezővé. A latinok és a görögök közti vita hamarosan III. Leó pápa elé került, aki ugyan elfogadta a Szentléleknek az Atyától és a Fiútól való származását, ám nem tartotta helyénvalónak a hitvallás illetlen módon történő átalakítását arra hivatkozva, hogy ezen kívül még számos olyan alapvető hittétel van, amit nem lehet a hitvallás szövegébe beemelni, s hogy e módosítás a nép hitvilágában értetlenséget és zavart szülne.²¹³

Ezt követően az ellentét fél évszázadon át nyugodni látszott, majd Phótios pátriárka – elsősorban személyes politikai ambícióktól hajtva – ismét tematizálta a *filioque*-vitát. (A *basileus*, III. Mihály 858-ban letette székéből Ignatios pátriárkát, s helyébe Phótiost ültette, aki az ennek kapcsán az egyházon belül kibontakozó konfliktus miatt I. Miklós pápa jóváhagyását kérte, ám a pápa erre nem volt hajlandó, s 863-ban jogellenesnek minősítette pátriárkává tételét, s megfosztotta e méltóságától. Erre Phótios a frank uralkodóhoz fordult, s I. Miklóst mint eretneknek akarta letéttetni a szerinte a hitvallásban csupán a nyugati–latin kereszténység kinövésének tekinthető, a bibliai tanítással ellentétes²¹⁴ „*filioque*” kitételre hivatkozva,²¹⁵ s a 867-es ellenzsinaton a pátriárka kimondatta a pápa letételét és kiátkozását.²¹⁶) A bajor püspökök vádjai között szerepelt a *Trinitas* lényegét illető eretnek tanítás, nevezetesen hogy az általa celebrált misékben Metód a hitvallásból kihagyta a Szentléleknek az Atyától és a Fiútól való származására vonatkozó utalást²¹⁷ – Metód hirdette tanítás helyességét VIII. János „*Industriae tuae*” kezdetű levelében igazolta, azon tény pedig, hogy a misében elmondott hitvalláshoz Metód nem tette hozzá a „*filioque*” adalékot, a pápa számára sem lehetett botránykő, hiszen Rómában még évszázadokon át ezen kitétel nélkül imádkozták a misében a *credót*.²¹⁸ Felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben Metód a *filioque*-tant egyértelműen tagadta, hogyan védhette meg hitének igaz voltát a pápa előtt. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a görög egyházatyák között is többen igyekeztek a második és a harmadik isteni személy viszonyát tisztázni, így például 360 táján Athanasios Serapiónhoz írott levelében kifejtette, hogy a Szentlelket olyan viszony fűzi a Fiúhoz, mint a Fiút az Atyához,²¹⁹ s a latin „*qui a patre filioque procedit*” fordulattal szó szerint megegyező megfogalmazás olvasható Cyrillus Alexandrinus *Thesaurus de Sancta et Consubstantiali Trinitate* című munkájában.²²⁰ Metód tehát ígéhirdetése helyességének bizonyítása során teljességgel összhangban maradhatott a keleti görög egyház gondolkodásával is, s így a pápa ismételten elismerte még II. Adorján által megadott érseki rangját, s engedélyezte további működését a rá bízott területen.²²¹ Figyelmet érdemel ugyanakkor, hogy Metód már nem Pannóniába, hanem a morvák közé tért vissza, s hogy nagy valószínűséggel Theotmar érsek (873–907) a későbbiekben elérte, hogy Pannóniában Róma felügyelete alatt Salzburg vezesse a térítést.²²²

E történések Metód és Szatopluk között feszülő ellentétekre engednek következtetni,

annál is inkább, mivel Szvatopluk többek között azon kéréssel fordult VIII. Jánoshoz, hogy országát közvetlenül a pápa védelme alá helyezhesse,²²³ s e kívánságával,²²⁴ amit a pápa teljesített is, egyértelművé tette azon meggyőződését és orientációját, hogy – noha országában egy bizánci származású érsek látja el szláv nyelven a liturgiát – fejedelemsége Róma alá tartozik.²²⁵ Nagy valószínűséggel nem csupán Szvatopluk, hanem a 880-ban nyitrai püspökké kinevezett Wiching is megnehezítette Metód életét, aki mellett ugyanakkor a pápa sem állt ki minden következménnyel, amint ez VIII. János Metódhoz intézett, „*Pastoralis sollicitudinis*” kezdetű leveléből kiderül,²²⁶ Wiching ugyanis – maga akarván elfoglalni a morva egyház érseki székét – a bajor klérus biztatására több, Metód elleni rágalomhadjáratot indított, miszerint a vitában a pápa titokban neki adott volna igazat, s ezt bizonyítandó nem riadt vissza attól sem, hogy ezt egy hamisított pápai levéllel próbálkozzék alátámasztani.²²⁷ A konfliktus oka nem annyira Metód személyében, mint inkább a szláv nyelvű liturgia vezéreszméje körül általa létrehozandó egyházszerkezetre irányuló törekvésben keresendő, ami a latin nyelvet támogató egyháziak ellenkezésébe ütközött – ezt jelzi, hogy Metód 885 április 6-án bekövetkezett halála után a latin párt azonnal igen határozottan lépett fel. V. István pápától 885 őszén érkezett meg Szvatoplukhoz a „*Quia te zelo*” kezdetű, Wiching által a pápától Metód elleni vádaskodásokkal kicsikart levél,²²⁸ amely a szláv nyelv liturgikus használatát erősen korlátozta,²²⁹ s a morva egyház közvetlenül Róma alá tartozását megerősítette,²³⁰ 886-ban pedig elérték – a Metód által korábban kiközösített, ám a „*Quia te zelo*” kezdetű levélben a pápa által dicsőően említett²³¹ – Wiching érsekké történő kinevezését;²³² mindez nagyban hozzájárult Szvatopluk független hatalmának kiteljesítéséhez. Utódjául Metód nem bizánci híveinek valamelyikét, hanem a morva származású Gorazdot nevezte meg,²³³ ám Metód halála után Szvatopluk részint kivégeztette, részint pedig kiűzte Moráviából a politikai orientációja számára kényelmetlenné váló tanítványokat,²³⁴ akik közül többeket Bulgáriában fogadtak be, s adtak számukra lehetőséget Konstantin és Metód szellemi hagyatékának ápolására.²³⁵

ÖSSZEFOGLALÁS Metód és a bajor püspökök közti konfliktus a pápaság, Bizánc és a Keleti-Frank Birodalom közti viszonyok hátterének, valamint a szinte egyidejűleg a frank uralkodótól és a *basileustól* államiságában és egyházi szervezetében függetlenségre vágyó Bulgária és Morávia törekvéseinek ismeretében értelmezhető. Ugyanakkor a pápaság hatalmi igényeinek megnyilvánulása nélkül a bizánci misszionáriusok morvák közti működése csupán rövid történelmi közjáték lehetett volna, amint a római térítők szerepe Bulgáriában. Metódnak Sirmium érsekévé történt kinevezése, valamint pannóniai és moráviai működése természetesen sérelmossé vált a salzburgi érsek és püspökei számára, akik a 870-ben Regensburgban megtartott pert követően több éven át tartották fogságban Metódot, aki csak a pápa intervenciójának köszönhetően szabadult ki. Salzburg igényeit alátámasztandó született a Német Lajoshoz intézett *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, amely Salzburg pannóniai joghatóságát, s az új tanítással és a szláv betűket a latin liturgiát háttérbe szorító filozófus, Metód elleni eljárás legitimitását volt hivatott bizonyítani. Az Illyricumot saját *invisdictio*ja alá vonni kívánó pápasággal szemben Salzburg csak Karantániára vonatkozó jogigényét tudta pápai engedéllyel alátámasztani, a pannóniai és moráviai igényeit csupán Nagy Károly erősítette meg, amit viszont II. Adorján és VIII. János nem fogadott el. Metód működésének eredményei azonban nem maradhatott tartós sem Pannóniában, sem Moráviában: Chozil maga is a nagyhatalmak politikájának vált áldozatává, Szvatoplukot pedig frank orientációja

fordított szambe Metóddal. A szlávok apostolának öröksége nem az általa térített területen, hanem a horvátok és a bolgárok között teljesedhetett ki.

JEGYZETEK

- ¹ Ehhez bővebben lásd *Die Iren und Europa I–II.* Hrsg. v.H. Löwe. Stuttgart, 1982; P. Ní Chatáin–M. Richter: *Irland und Europa – Die Kirche im Frühmittelalter.* Stuttgart 1984.
- ² *Die Eingliederung der Sachsen ins Frankenreich.* Wege der Forschung 185. Hrsg. v. W. Lammer. Darmstadt, 1970.
- ³ H. Dopsch: *Slawenmission und päpstliche Politik – Zu den Hintergründen des Methodios-Konfliktes.* In Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission. Hrsg. v. Th. Piffel-Perčević u. A. Stirnemann. Innsbruck–Wien, 1987. 304.
- ⁴ K. Reindel: *Politische Geschichte Bayerns im Karolingerreich.* In Handbuch der bayerischen Geschichte I. Hrsg. v. M. Spindler. München, 1981². 249. skk.
- ⁵ H. Wolfram: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien.* Wien–Köln–Graz, 1979. 34. skk.; H. Wolfram: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit.* Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31. Wien, 1995. 193. skk.; F. Lošek: *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg.* Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte, Band 15. Hanover, 1997. 90. skk.; NÓTÁRI T.: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Aetas* 2000. 3. 93–111. (Ugyanezt lásd Nótári T.: *Iuridicophilologica.* Tíz tanulmány. Szádeczky-Kardoss Samu előszavával. Budapest, 2004. 167–189.) NÓTÁRI T.: Megjegyzések a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* avar vonatkozású fejezeteihez. In Weisz B.–Balogh L.–Szarka J. (szerk): *Tanulmányok a középkorról.* Szeged, 2011. 2001. 67–84. (Ugyanez in: *Iuridicophilologica* 191–205.)
- ⁶ A. LHOTSKY: *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs.* Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 19. Graz–Köln, 1963. 155.
- ⁷ *Conversio* 12. *Usque dum quidam Graecus Methodius nomine noviter inventis Slavinis litteris linguam Latinam doctrinamque Romanam atque litteras auctorales Latinas philosophice superducens vilesce fecit cuncto populo ex parte missas et evangelia ecclesiasticumque officium illorum, qui hoc Latine celebraverunt.* 14. *Hoc enim observatum fuit, usque dum nova orta est doctrina Methodii philosophi.*
- ⁸ *Excertum de Karentanis* 1/E. *Hoc enim observatum fuit, usque dum nova orta est doctrina Methodii philosophi.*
- ⁹ H. D. KAHL: Virgil und die Salzburger Slawenmission. In *Virgil von Salzburg – Missionar und Gelehrter.* Hrsg. v. H. Dopsch u. R. Juffinger. Salzburg 1985. 112. „Was da getrieben wird, ist nichts anderes als ein waghalsiges Spiel dicht an der Grenze der Wahrheit, gerade noch unanfechtbar für den, der Bescheid weiß, dem Unkundigen jedoch abweichende Kombinationen offenlassend, ja nahelegend, die den Zwecken der Denkschrift ungleich besser entgegenkamen. Man ahnt einen wohlunterrichteten Gewährsmann, der jedoch sehr wohl weiß, was er will, was nicht, und man bedauert, daß er von seinen Kenntnissen keinen besseren Gebrauch gemacht hat. Raffiniertes Verschweigen unerwünschter oder gar „gefährlicher“ Zusammenhänge und Fakten, ähnlich raffinierte Zusammenziehung von Ereignissen, die womöglich weit auseinanderlagen – das sind auch sonst die Hauptmittel, die der Verfasser für seinen Zweck einsetzt.“
- ¹⁰ M. SCHELLHORN: *Erzbischof Adalwin von Salzburg und die Pannonische Mission.* Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 104. 1964. 104.
- ¹¹ *Conversio* 4. *Non multo post tempore ceperunt Huni eosdem Quarantanos hostili sedicione graviter*

affligere. Fuitque tunc dux eorum Boruth nomine, qui Hunorum exercitum contra eos iturum Bagoariis nunciai fecit rogavitque eos sibi in auxilium venire. Illi quoque festinando venientes expugnaverunt Hunos et obfirmaverunt Quarantanos servitutique eos regum subiecerunt similiterque confines eorum.; SZÁDECZKY-KARDOSS S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Budapest, 1998. 266. sk.

- ¹² Wolfram 1979. 73. skk.; H. DOPSCH: Adel und Kirche als gestaltende Kräfte in der frühe Geschichte des Südostalpenraums. In *Carinthia* I. 166. 1976. 27. sk.

¹³ Kahl 116.

- ¹⁴ *Conversio* 4. *Duxeruntque inde secum obsides in Bawariam. Inter quos erat filius Boruth nomine Cacatius, quem pater eius more christiano nutrire rogavit et christianum facere; sicut et factum est. Et de Cheitmaro filio fratris sui similiter postulavit.*

- ¹⁵ *Conversio* 4. *Mortuo autem Boruth per iussione Francorum Bawarii Cacatium iam christianum factum petentibus eisdem Sclavis remiserunt et illi eum ducem fecerunt.*

- ¹⁶ Schellhorn 104; *Conversio* 4. *Sed ille postea tercio anno defunctus est. Iterum autem permissione Pippini regis ipsis populis petentibus redditus est eis Cheitmar christianus factus.*

- ¹⁷ *Conversio* 4. *Cui etiam Lupo presbyter ordinatus de Iuvavense sede in insulam Chemingi lacus, que et Auva vocatur, dedit ei nepotem suum nomine Maioranum ad presbyterum iam ordinatum. Et quia compater eius erat idem Lupo presbyter, docuit eum, ut ad Iuvavense monasterium se devota mente ad christianitatis officium subdidisset. Quem suscipientes idem populi ducatum illi dederunt. Ille vero secum habens Maioranum presbyterum in Iuvavensi monasterio ordinatum ad presbyterum. Qui admonuit eum ad ipsum monasterium suum caput declinare in servitium dei. Et ille ita fecit ac promisit se ad ipsam sedem serviturum. Sicut et fecit atque annis singulis ibidem suum servitium persolvebat et inde semper doctrinam et officium christianitatis percepit, usque sum vixit.*

- ¹⁸ Dopsch 1987. 307. sk.

- ¹⁹ Wolfram 1979. 86. sk.; Dopsch 1987. 307; *Conversio* 4. *Et ille ita fecit ac promisit se ad ipsam sedem serviturum. Sicut et fecit atque annis singulis ibidem suum servitium persolvebat et inde semper doctrinam et officium christianitatis percepit, usque dum vixit.*

²⁰ Kahl 114.

²¹ Kahl 115.

- ²² *Conversio* 5. *Peractis aliquantibus temporibus prenominatus dux Carantanorum petiit Virgilium episcopum visitare populum gentis illius eosque in fide firmiter confortare. Quod ille tunc minime adimplere valuit, sed sua vice misso suo episcopo nomine Modesto ad docendam illam plebem ...*

- ²³ *Annales Iuvavenses maximi* (MGH SS 30, 2. Ed. H. Bresslau. Leipzig, 1934.) a. 772; H. Wolfram: *Das Fürstentum Tassilo III., Herzogs der Bayern*. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 108. 1968. 165. sk.

- ²⁴ W. STÖRMER: Zum Problem der Slawenmission des Bistums Freising im 9. Jahrhundert. In *Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission*. Hrsg. v. Th. Piffli-Perèevia u. A. Stirnemann. Innsbruck–Wien, 1987. 207. skk.

²⁵ Schellhorn 105.

²⁶ Dopsch 1987. 308.

- ²⁷ MGH DD Karol. I. Nr. 211. (= *Salzburger Urkundenbuch* II. Ed. W. Hauthaler u. F. Martin. Salzburg 1916. Nr. 3.) *Nam Ursus patriarcha antiquam se auctoritatem habere asserebat et quod tempore, antequam Italia a Langgobardis fuit invasa, per synodalia gesta ... ostendi posse, predictae Karantane provincie civitates ad Aquilegiam esse subiectas; Arn vero archiepiscopus asserebat, se auctoritatem habere pontificum sancte Romane ecclesie Zacharie, Stephani atque Pauli, quorum preceptis et confirmationibus predicta provincia tempore antecessorum suorum ad Iuvavensis ecclesie dyocesim fuisset adiuncta.*

²⁸ Dopsch 1987. 309.

- ²⁹ J. DEÉR: Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches. In *Karl der Grosse*. Hrsg. v.

- W. Braunsfels. Düsseldorf, 1966. Bd. I. 719–791; Szádeczky-Kardoss 306. skk.
- ³⁰ Ehhez bővebben lásd H. BEUMANN: *Zur Textgeschichte der Vita Ruperti*. In *Festschrift für H. Heimpel*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 36. 1972. 166. skk.; F. SCHMITT: *Zur Vita Ruperti*. In *Frühes Mönchtum in Salzburg*. Salzburger Diskussionen 4. Salzburg 1983. 95. skk.
- ³¹ *Gesta Hrodberti* (MGH SS rerum Merovingicarum 6. 1913. Ed. W. Levison) 5. *Tunc supradictus vir Domini accepta licentia, per alveum Danubii navigando iter arripuit, sicque tandem perveniens ad Lavoriacensem civitatem ...*
- ³² *Annales regni Francorum* (MGH SS rerum Germanicarum. Ed. F. Kurze. Hannover 1895.) a. 791. *Sed et Heiricus dux Foroiulensis missis hominibus suis cum Wonomyro Sclavo in Pannonias bringum gentis Avarorum longis retro temporibus quietum ... spoliavit ... thesaurum priscorum regum multa seculorum prolixitate collectum donimo regi Carolo ad Aquis palatium misit ... Pippinum regem Itraliae in Pannonias cum exercitu misso. Cuius legationes ad eum in eadem Saxonia venerunt, una quae dixit occurrisset ei Khagan cum ceteris optimatibus, quem sibi Avars post interfectionem priorum constituerunt, altera quae dixit Pippino cum exercitu suo in bringo sedere*. Vö. Pohl 1988. 319–320; Szádeczky-Kardoss 1998. 286. skk.; H. Wolfram: *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378–907*. Wien 1987. 258.
- ³³ *Annales qui dicuntur Einhardi* (MGH SS rerum Germanicarum. Ed. F. Kurze. Hannover 1895.) a. 796. *Tundun etiam ille, de quo superius mentio facta est, fidem dictis suis adhibens ibidem ad regem venit ibique cum omnibus qui secum venerant, baptizatus ac remuneratus post datum servandae fidei sacramentum domum rediit, sed in promissa fidelitate diu manere noluit nec multo post perfidiae suae poenas dedit*. Vö. Szádeczky-Kardoss 1998. 288.
- ³⁴ W. POHL: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München 1988. 321; Wolfram 1987. 293.
- ³⁵ Deér 772. skk.
- ³⁶ *Annales regni Francorum* a. 805. *Et misit caganus unum de optimatibus suis, petens sibi honorem antiquum, quem caganus apud hunos habere solebat. Cuius precibus imperator ad sensum praeibuit et summam totius regni iuxta priscum eorum ritum caganum habere praecepit*. Vö. Szádeczky-Kardoss 1998. 307.
- ³⁷ *Annales regi Francorum* a. 811. *Imperator in tres partes regni sui totidem exercitus misit ... alterum in Pannonias ad controversias Hunorum et Sclavorum finiendas ... fuerunt etiam Aquis adventum eius expectantes, qui de Pannonia venerunt, canizauci princeps Avarum et tudun et alii primores ad duces Sclavorum circa Danubium habitantium, qui a ducibus copiarum, quae in Pannoniam missae fuerunt, ad praesentiam principis iussi venerunt*. Vö. Pohl 1988. 323; Wolfram 1987. 216.
- ³⁸ A. KOLLAUTZ: *Awaren, Franken und Slawen in Karantanien und Niederpannonien und die fränkische und byzantinische Mission*. Carinthia I. 156. 1966. 262.
- ³⁹ H. REIMITZ: *Grenzen und Grenzüberschreitungen im Karolingischen Mitteleuropa*. In *Grenze und Differenz im frühen Mittelalter*. Hrsg. v. W. Pohl u. H. Reimitz. Wien, 2000. 157. (Idézi VESZPRÉMY L.: Mint békák a mocsárban. Püspökök gyűlése a Duna mellett 796-ban. *Aetas* 2004. 2. 57.)
- ⁴⁰ *Conventus episcoporum ad ripas Danubii* (MGH Conc. II. 1. Ed. A. Werminghoff. 172–176); vö. Szádeczky-Kardoss 1998. 291–292; Wolfram 1987. 261. E dokumentum teljes magyar fordítását lásd Veszprémy 67–71.
- ⁴¹ Paulinushoz bővebben lásd C. GIANNONI: *Paulinus II. Patriarch von Aquileia*. Wien, 1986.
- ⁴² Arnhoz bővebben lásd G. DEMMELBAUER: *Arno, der erste Erzbischof von Salzburg 798–821*. (Dissertation) Wien, 1950. 16. skk.
- ⁴³ Veszprémy 56; Wolfram 1995. 291.
- ⁴⁴ Wolfram 1979. 28; 90.

- ⁴⁵ *Dictatus Paulini patriarchae* (Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Hrsg. v. F. Kämpfer–R. Stichel–K. Zernack. Serie A I. 229) *Non de gladii mucrone, nec coacti aut inviti trahantur ad baptismi lavacrum ...*
- ⁴⁶ Veszprémy 59. sk.
- ⁴⁷ Veszprémy 60.
- ⁴⁸ Alcuinus, *Epist.* (Glossar A I. 232.) 107. *Et esto praedicator pietatis, non decimarum exactor, quia novella anima apostolicae pietatis lacte nutrienda est, donec crescat et roboretur ad acceptionem solidi cibi. Decimae, ut dicitur, Saxonum subverterunt fidem.* Vö. Szádeczky-Kardoss 1998. 294.
- ⁴⁹ Alcuinus, *Epist.* (Glossar A I. 232.) 99. *His ita consideratis, vestra sanctissima pietas sapienti consilio praevideat: si melius sit rudibus populis in principio fidei iugum inponere decimarum, ut plena fiat per singulas domus exactio illarum. An apostoli quoque ab ipso deo Christo edocti et ad praedicandum mundo missi exactiones decimarum exissent vel alicubi demandassent dari, considerandum est. Scimus, quia decimatio substantiae nostrae valde bona est, sed melius est illam amittere, quam fidem perdere.* Vö. Szádeczky-Kardoss 1998. 295.
- ⁵⁰ Ehhez bővebben lásd F. TREMEL: Der Slawenzehnt als Quelle der Siedlungsgeschichte. In *Annales Instituti Slavici* I. 2. 1966. 109–113.
- ⁵¹ *Conversio 6. Qui inde revertens partem Pannonie circa lacum Pelissa, inferioris ultra fluvium, qui dicitur Hrapa, et sic usque ad Dravum fluvium et eo usque, ubi Dravus fluit in Danubium, prout potestatem habuit, praenominavit cum doctrina et ecclesiastico officio procurare populum, qui remansit de Hunis et Sclavis in illis partibus, Arnoni Iuvavensium episcopo usque ad praesentiam genitoris sui Karoli imperatoris. Postmodum ergo anno DCCCIII Karolus imperator Bagoariam intravit et in mense Octobrio Salzburg venit et praefatam concessionem filii sui iterans potestative multis adstantibus suis fidelibus adfirmavit et in aevum inconvulsam fieri concessit.*
- ⁵² Így például a Salzburgi Érsekség fennhatósága alá tartozott egy traismaueri templom, valamint Adalwin is felszentelte Priwinának egy nyitrai templomát. Vö. *Conversio 11.*
- ⁵³ Wolfram 1995. 290.
- ⁵⁴ A salzburgi egyházmegye és a pápaság viszonyához bővebben lásd H. SCHMIDINGER: Das Papsttum und die bayerische Kirche – Bonifatius als Gegenspieler Virgils. In *Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter*. Hrsg. v. H. Dopsch u. R. Juffinger. Salzburg 1985. 92–101; H. SCHMIDINGER: Das Papsttum und die Salzburger Kirche im 8. Jahrhundert. In *St. Peter in Salzburg*. Das älteste Kloster im deutschen Sprachraum. Katalog der Landesausstellung. Salzburg 1982.
- ⁵⁵ *Conversio 8. Interim contigit anno videlicet nativitatis domini DCCXCVIII Arnonem iam archiepiscopum a Leone papa accepto pallio remeando de Roma venisse ultra Padum eique obviassse missum Caroli cum epistola sua mandans illi ipso itinere in partes Sclavorum ire et exquirere voluntatem populi illius et praedicare ibi verbum Dei.*
- ⁵⁶ Wolfram 1995. 292; *Conversio 8. Sed quia hoc facere nequivit, antequam responsum referret suae legationis, festine perrexit ad imperatorem et retulit ei, quidquid per eum dominus Leo papa mandavit.*
- ⁵⁷ *Conversio 8. Inde rediens nuntiavit imperatori, quod magna utilitas ibi potuisset effici, si quis inde habuisset certamen. Tunc interrogavit illum imperator, si aliquem habuisset ecclesiasticum virum, qui ibi lucrum potuisset agere Deo. Et ille dixit se habere talem, qui Deo placuisset et illi populo pastor fieri potuisset. Tunc iussu imperatoris ordinatus est Deodericus episcopus ab Arnone archiepiscopo Iuvavensium.* Vö. Wolfram 1979. 109–111; Wolfram 1987. 261; B. Wavra: *Salzburg und Hamburg. Erzbistumsgründung und Missionspolitik in karolingischer Zeit*. 1991. 190.
- ⁵⁸ Wolfram 1995. 293; *Conversio 8. Quem ipse Arn et Geroldus comes perducentes in Sclavinam dederunt in manus principum commendantes illi episcopo regionem Carantanorum et confines eorum occidentali parte Dravi fluminis, usque dum Dravus fluit in amnem Danubii.*

- ⁵⁹ Zacharias *Epist.* A 747. (MGH Epp. III. 3. 481.) *Chorepiscopum vero civitatis episcopus ordinet, cui ille subiectus est.*
- ⁶⁰ Wavra 199.
- ⁶¹ Wavra 192.
- ⁶² Wavra 194.
- ⁶³ H. ZIMMERMANN: *Papstabsetzungen des Mittelalters.* Köln 1968. 27. skk.
- ⁶⁴ S. ABEL–B. SIMSON: *Jahrbücher des fränkischen Reiches unter Karl dem Großen.* II. Berlin, 1883. 163. skk.
- ⁶⁵ *Annales regni Francorum a. 800*; P. CLASSEN: Karl der Große, das Papsttum und Byzanz. In *Karl der Große, Lebenswerk und Nachleben.* I. Hrsg. v. W. Braunsfels. Düsseldorf, 1965. 578. skk.; M. KERNER: *Der Reinigungseid Leos III. vom Dezember 800. Die Frage seiner Echtheit und frühen kanonistischen Überlieferung.* Zeitschrift des Aachener Gerichtvereins 84/85. 1977/78. 131. skk.
- ⁶⁶ Dopsch 1987. 312; *Conversio* 10. *Karolus imperator reiectis Hunnis episcopatus dignitatem Iuvavensis ecclesiae rectori commendavit. Arnoni videlicet archiepiscopo et suis successoribus tenendi perpetualiter atque regendi perdonavit.*
- ⁶⁷ Wolfram 1987. 267; A. Sós: *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert.* Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 22. 1973. 27.
- ⁶⁸ *Conversio* 10. In cuius spacio temporis quidam Privina exulatus a Moimaro duce Maravorum supra Danubium venit ad Ratbodum. Qui statim illum praesentavit domno regi nostro Hludowico, et suo iussu fide instructus baptizatus est in ecclesia sancti Martini loco Treisma nuncupato, curte videlicet pertinenti ad sedem Iuvavensem. Qui et postea Ratbodo commissus aliquod cum illo fuit tempus. Interim exorta est inter illos aliqua dissensio. Quam Privina timens fugam inivit in regionem Vulgariam cum suis et Chozil filius eius cum illo. Et non multo post de Vulgariis Ratimari ducis adiit regionem. Illoque tempore Hludowicus rex Bagoariorum misit Ratbodum cum exercitu multo ad exterminandum Ratimarum ducem. Qui diffusus se defendi posse in fugam versus est cum suis, qui cedem evaserunt. Et praedictus Privina substitit et cum suis pertransivit fluvium Sawa ibique susceptus a Salachone comite pacificatus est cum Ratbodo.; Soós 29. skk.
- ⁶⁹ *Conversio* 12. Pervenit ergo ad notitiam Hludowici piissimi regis, quod Privina benivolus fuit erga Dei servitium et suum. Quibusdam suis fidelibus sepius ammonentibus concessit illi in proprium totum, quod prius habuit in beneficium exceptis illis rebus, que ad episcopatum Iuvavensis ecclesie pertinere videtur ...
- ⁷⁰ Ehhez lásd T. v. BOGYAY: *Die Kirchenorte der Conversio Bagoariorum et Carantanorum.* Südostforschungen 19. 1960. 52. skk.
- ⁷¹ *Conversio* 11–13; Dopsch 1987. 315; Wolfram 1995. 321. skk.
- ⁷² Schellhorn 109.
- ⁷³ *Conversio* 13. *Et singulis proprium dedit presbyterum ecclesiis ... quibus constituit proprios presbyteros.*
- ⁷⁴ Dopsch 1987. 316.
- ⁷⁵ Wolfram 1979. 56; 138; Dopsch 1987. 316.
- ⁷⁶ Wolfram 1995. 330. skk.
- ⁷⁷ *Conversio* 13.
- ⁷⁸ *Annales Bertiniani* (MGH SS rerum Germanicarum. Ed. G. Waitz. Hannover, 1883.) a. 861
- ⁷⁹ Ehhez bővebben lásd E. HERMANN: *Slawisch–germanische Beziehungen im südostdeutschen Raum von der Spätantike bis zum Ungarnsturm.* Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 17. München, 1965. 125. skk.
- ⁸⁰ M. RICHTER: Die politische Orientierung Mährens zur Zeit von Konstantin und Methodius. In *Die Bayern und ihre Nachbarn* I. (Veröffentlichung der Kommission für Frühmittelalterforschung 8.) Hrsg. v. H. Wolfram u. A. Schwarz. Wien, 1985. 283.
- ⁸¹ *Vita Constantini–Cyrilli cum translatione sancti Clementis* (Magnae Moraviae Fontes Histo-

rici II. Brno 1967.) 7. *Philosopho autem reverso Constantinopolim, audiens Rastislaus, princeps Moravie, quod factum fuerat a Philosopho in provincia Gazarorum, ipse quoque genti sue consulens ad predictum imperatorem nuntios misit, insinuans hoc, quod populus suus ab ydolorum quidem cultura recesserat et christianam legem observare desiderabat, verum doctorem non talem habent, qui ad liquidum eos et ad perfectum legem ipsam edoceat; rogare se ut talem ad partes illas hominem dirigat, qui pleniter fidem et ordinem legis et viam veritatis populo illi ostendere valeat. Cuius precibus annuens imperator, eundem supra nominatum Philosophum ad se venire rogavit eumque illuc, id est in terram Sclavorum, simul cum Methodio germano suo transmisit, copiosis valde de palatio suo datis expensis;* Schellhorn 107; Dopsch 1987. 317; Richter 282.

⁸² F. GRIVEC: *Konstantin und Method. Lehrer der Slaven*. Wiesbaden, 1960. 61

⁸³ Dopsch 1987. 318.

⁸⁴ H. TÓTH I.: *Cirill-Konstantin és Metód élete, működése*. Szeged, 2003³. 96.

⁸⁵ *Vita Constantini* (MMFH II.) 14.

⁸⁶ *Vita Constantini–Cyrilli cum translatione s. Clementis* 10. *Cum autem idem Philosophus, qui et Constantinus, diem transitus sui imminere sibi sensisset, ex concessione summi pontificis inposuit sibi nomen Cyrillus ...*

⁸⁷ *Vita Constantini–Cyrilli cum translatione s. Clementis* 1. *Tempore igitur, quo Michael imperator Nove Rome regbat imperium, fuit quidam vir nobili genere, civitate Thessalonica ortus, vocabulo Constantinus, qui ob mirabile ingenium, quo ab ineunte infantia mirabiliter claruit, veraci agnomine Philosophus est appellatus. Hic cum adolevisset atque a parentibus fuisset in urbem regiam ductus essetque insuper magna religione ac prudentia peditus, honorem quoque sacerdotii ibidem, ordinante Deo, est adeptus.*

⁸⁸ Konstantin és Metód életéhez bővebben lásd H. Tóth 10. skk.; L. BERNHARD: Die Rechtgläubigkeit der Slavenmissionare aus römischer Sicht. In *Der heilige Method, Salzburg und die Slavenmission*. Hrsg. v. Th. Piffel-Peréevia u. A. Stirnemann. Innsbruck–Wien, 1987. 24.

⁸⁹ H. Tóth 36. skk.

⁹⁰ *Vita Methodii* (MMFG II.) 5.

⁹¹ *Vita Constantini–Cyrilli cum translatione s. Clementis* 7.

⁹² KOSZTOLNYIK Z.: Róma és a területi egyház küzdelme a közép Duna-medencében a 9. század folyamán. *Aetas* 1997. 2–3. 216; Z. R. DITTRICH: *Christianity in Great-Moravia*. Groningen, 1962. 96. skk.

⁹³ Dopsch 1987. 319; H. LÖWE: Cyrill und Methodius zwischen Byzanz und Rom. In *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo* 30. 1982. 631. skk.

⁹⁴ H. Tóth 115.

⁹⁵ *Vita Methodii* 5; Dopsch 1987. 320.

⁹⁶ Richter 286.

⁹⁷ Schellhorn 113; *Vita Constantini–Cyrilli cum translatione s. Clementis* 8. *His omnibus auditis, papa gloriosissimus Nicolaus valde letus super his, que sibi ex hoc relata fuerant, redditis, mandavit et ad se illos litteris apostolicis venire invitavit. ... Mox igitur iter aggressi, duxerunt etiam secum aliquantulos de discipulis suis, quos dignos esse ad episcopatus honorem recipiendum censebant; sicque Romam post aliquot dies applicuerunt.*

⁹⁸ *Vita Constantini–Cyrilli cum translatione s. Clementis* 9. *Sed cum ante non multos dies supradictus papa Nicolaus transisset ad Dominum, secundus Adrianus, qui illi in pontificatu successerat ...*

⁹⁹ Schellhorn 113; Richter 268.

¹⁰⁰ Bernhard 25; Richter 287.

¹⁰¹ S. RUNCIMAN: *A History of the first Bulgarian Empire*. London, 1930. 1. skk.; D. ANGELOV: *Die Entstehung des bulgarischen Volkes*. Berlin, 1980. 84. skk.

¹⁰² Dopsch 1987. 322.

¹⁰³ *Annales Bertiniani* a. 864

- ¹⁰⁴ *Annales Bertiniani* a. 866; *Annales Fuldenses* (MGH SS rerum Germanicarum. Ed. F. Kurze–H. Haefele. Hannover 1891.) a. 863; Runciman 104.
- ¹⁰⁵ Dopsch 1987. 323.
- ¹⁰⁶ Phótios személyéhez és történelmi szerepéhez bővebben lásd F. DVORNIK: The Patriarch Photius and the Roman Primacy. In *Chicago Studies* 2. 1963. 94–107.
- ¹⁰⁷ A levél datálásához bővebben lásd FR. DVORNIK: *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*. Paris, 1926. 190.
- ¹⁰⁸ Photios, *Ep.* 8. (PG 102. col. 628–696); N. VALETTAS: *Phótiou tou sophótaton kai hagiótaton patriarkhou Kónstantinoupoleds Epistolai*. London, 1864. 200–248.
- ¹⁰⁹ G. OSTROGORSKY: *A bizánci állam története*. Budapest, 2001. 112. skk.
- ¹¹⁰ A bolgár követség kérdéseire lásd NÓTÁRI T.: De consultis Bulgarorum. *Collega* 2002. 5. 47. skk.
- ¹¹¹ *Responsa Nicolai Papae I. ad Consulta Bulgarorum*. (MGH Epp. Karolini aevi IV, 4. Ed. E. Perels. Berlin, 1925. 568–600; Fontes Historiae Bulgaricae VII. Fontes Latini Historiae Bulgaricae II. Serdicae, 1960. 65–125; MMFH IV. Brno, 1971. 42–107.) Ehhez bővebben lásd I. DUJĚEV: Au lendemain de la conversion du peuple Bulgare. In *Medievo Bizantino-Slavo* III. Roma, 1971. 108; I. DUJĚEV: Die Responsa Nicolai Papae I. ad consulta Bulgarorum als Quelle für die bulgarische Geschichte. In *Medievo Bizantino-Slavo* I. Roma, 1965. 129.
- ¹¹² I. Miklós pápáról bővebben lásd F. A. NORWOOD: The Political Pretensions of Pope Nicolas I. In *Church History* 15. 1946. 271–285.
- ¹¹³ F. DVORNIK: *The Photian Schism*. Cambridge, 1948. 91. skk.
- ¹¹⁴ Dopsch 1987. 325.
- ¹¹⁵ *Responsa* 72; 73.
- ¹¹⁶ H. GROTZ: *Erbe wider Willen. Hadrian II. (867–872) und seine Zeit*. Wien–Köln–Graz, 1970. 101. skk.
- ¹¹⁷ *Annales Fuldenses* a. 866; 867; H. LÖWE: Ermenrich von Passau, Gegner des Methodios. Versuch eines Persönlichkeitsbildes. In *Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission*. Hrsg. v. Th. Piffel-Peréevia u. A. Stirnemann. Innsbruck–Wien, 1987. 228.
- ¹¹⁸ *Annales Fuldenses* a. 867
- ¹¹⁹ Dopsch 1987. 326.
- ¹²⁰ Dvornik 1948. 91. skk.
- ¹²¹ Dopsch 1987. 326.
- ¹²² Kosztolnyik 215.
- ¹²³ Grotz 230. sk.; Dümmler II. 192. sk.
- ¹²⁴ Grotz 209. sk.
- ¹²⁵ Dopsch 1987. 327.
- ¹²⁶ Dvornik 1948. 132. skk.
- ¹²⁷ Dvornik 1948. 210. skk.; Runciman 120. sk.; Dopsch 1987. 328.
- ¹²⁸ *Vita Methodii* (MMFH II.) 8; H. Tóth 131.
- ¹²⁹ Dopsch 1987. 329.
- ¹³⁰ *Vita Methodii* 8. *Kozel vero ad apostolicum mittens rogavit eum, ut sibi cederet Methodium beatum doctorem nostrum et dixit apostolicus: Non tibi tantum, sed omnibus partibus illis Slovenicis mitto illum magistrum a Deo et a sancto apostolo Petro, primo successore et clavigero regni coelestis.*
- ¹³¹ *Vita Constantini* 15.
- ¹³² H. PIRCHGGER: *Karantanien und Unterpannonien zur Karolingerzeit*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 33. 1912. 307. skk.
- ¹³³ *Vita Methodii* 8.
- ¹³⁴ *Vita Methodii* 8. *Excepit autem illum Kozel cum magno honore et iterum misit eum ad apostolicum et viginti viros honestos, ut illum ordinaret in episcopatum in Pannonia in sedem sancti Andronici apostoli e LXX, quod etiam factum est.*

- ¹³⁵ Metód székhelye, Sirmium a mai Sremska Mitrovica.
- ¹³⁶ Sirmium hovatarozása vitatott: tekintettel arra, hogy a Dráva és a Száva között feküdt, ami néhányak szerint a frankokkal vazallusi függőségben álló szláv fejedelmekhez, a *communis opinio* szerint azonban a nyugatról a Tisza által határolt Bulgáriához tartozott.
- ¹³⁷ Dopsch 1987. 331.
- ¹³⁸ H. Tóth 133.
- ¹³⁹ H. Tóth 137.
- ¹⁴⁰ Richter 287.
- ¹⁴¹ Grivec 91. skk.
- ¹⁴² Schellhorn 111; vö. *Vita Methodii* 9. *In nostro imperio doces.*
- ¹⁴³ Richter 287.
- ¹⁴⁴ *Annales Fuldenses* 871. *Interea Zuentibald, cum nullus crimina, quae ei obiecta fuerant, probare potuisset, a Karlmanno dimissus et muneribus regiis honoratus in regnum suum rediit, ducens secum Karlmanni exercitum quai Sclagammarum expugnaturus ...*
- ¹⁴⁵ *Vita Methodii* 9. *Ego quoque, ai intellegerem, vestrum id esse, abscederem, sed sancti Petri est; et in veritate, si vos propter ambitionem et appetitum antiquos fines praeter canones exceditis, prohibentes institutionem divinam.*
- ¹⁴⁶ Löwe 1987. 229.
- ¹⁴⁷ *Conversio* 10. *Karolus imperator reiectis Hunnis episcopatus dignitatem Iuvavensis ecclesiae rectori commendavit. Arnoni videlicet archiepiscopo et suis successoribus tenendi perpetualiter atque regendi perdonavit.*
- ¹⁴⁸ Dopsch 1987. 332. sk.
- ¹⁴⁹ Löwe 1987. 232.
- ¹⁵⁰ *Vita Methodii* 9.
- ¹⁵¹ Löwe 1987. 233; MMFH III. 168. *Cuius enim, ut non dicamus episcopi, secularis cuiusquam, immo tyranni seviciam temeritas tua non excessit vel bestialem feritatem non transcendit, fratrem et coepiscopum nostrum Methodium carceralibus penis afficiens et sub divo diutius acerrima hiemis et nimborum immanitate castigans atque ab ecclesie sibi commisse regimine subtrahens et adeo in insaniam veniens, ut in episcoporum concilium tractum equino flagello percuteres, nisi prohibetur ab aliis?*
- ¹⁵² *Vita Methodii* 9.
- ¹⁵³ A kolostor lokalizálást illetően a szakirodalomban több nézet ütközik, ehhez lásd Dopsch 1987. 333; Löwe 1987. 234; A. HAUCK: *Kirchengeschichte Deutschlands*. II. Berlin–Leipzig, 1954⁸. 724; A. W. ZIEGLER: *Methodius auf dem Weg in die schwäbische Verbannung*. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge 1. 1953. 369. skk.
- ¹⁵⁴ MMFH III. 169. *Nolumus tamen nunc exagitare, que gesseris, ne cogamur infideliter promulgare, quod convenit, verum Dei omnipotentis et beatorum principum apostolorum Petri et Pauli atque nostre mediocritatis auctoritate interim communionem Christi ministeriorum et consacerdotum tuorum te privamus et, nisi cum presenti Paulo venerabili episcopo vel cum eodem sanctissimo fratre nostro Methodio Romam cum ipso audiendus occurreris, non deerit iusta damnatio, ubi talis et tanta fuerit inventa presumptio, nec pondus apostolice sedis auctoritatis frustrabitur, ubi tam gravis molis pravitatum immensitas conprobabitur.*
- ¹⁵⁵ Löwe 1987. 236.
- ¹⁵⁶ Schellhorn 117. sk.
- ¹⁵⁷ Kosztolnyik 217.0
- ¹⁵⁸ PH. JAFFÉ: *Regesta pontificum Romanorum*. II. Graz, 1956. 2970.
- ¹⁵⁹ Jaffé 2976.
- ¹⁶⁰ MMFH III. 169. sk. *Insuper et, cum proprium sancti Petri hominem esse te diceres, adeo ut patrimonii in Germania siti curam gereres, istius fratri et coepiscopi quin potius et missi nostri, de quo nobis maior cura debebatur, vincula et insectiones non solum et fidelis minime nunciasti,*

- sed Rome, cum super eo interrogareris a nostris, te illum nosse mentiendo negasti, cum cunctarum afflictionum sibi a vestratibus illatarum ipse incentor, ipse instigator, immo ipse fueris auctor.*
- 161 MMFH III. 169. sk. *De quibus omnibus, nisi adeo fuerit eiusdem venerandi episcopi condicio sana effecta, ut ipse possit omnem suam oblivioni propter Deum iniuriam tradere, Romam rationem redditurus indifferenter occurre; alioquin post mensem Septembrium tamdiu communicandi nullam habeas omnino licentiam, quamdiu non obediendo tuam erga nos ostenderis pertinaciam.*
- 162 MMFH III. 168. *Nolumus tamen nunc exagitare, que gesseris, ne cogamur infideliter promulgare, quod convenit, verum Dei omnipotentis et beatorum principum apostolorum Petri et Pauli atque nostre mediocritatis auctoritate interim communione Christi ministeriorum et consacerdotum tuorum te privamus et, nisi cum presenti Paulo venerabili episcopo vel cum eodem sanctissimo fratre nostro Methodio Romam cum ipso audiendus occurreris, non deerit iusta damnatio, ubi talis et tanta fuerit inventa presumptio, nec pondus apostolice sedis auctoritatis frustrabitur, ubi tam gravis molis pravitatum immensitas conprobabitur.*
- 163 Schellhorn 120.
- 164 Jaffé 2975.
- 165 Löwe 1987. 236. sk.
- 166 *Vita Methodii* 10.
- 167 Schellhorn 118.
- 168 *Conversio* 12.
- 169 *Conversio* 14.
- 170 *Conversio* 1/E
- 171 Wolfram 1979. 138.
- 172 MGH Epp. VII. Nr. 255.
- 173 MGH Epp. VII. Nr. 15.
- 174 Anastasius Bibliothecarius és Konstantin kapcsolatáról lásd H. Tóth 126.
- 175 MGH Epp. VII. Nr. 13.
- 176 MGH Epp. VII. Nr. 5.
- 177 Vö. Bernhard 25.
- 178 Wolfram 1979. 23; 138.
- 179 Bernhard 28.
- 180 Vö Augustinus, *De trinitate* 14, 2. ... *exemplo Pythagorae qui cum ausus non fuisset sapientem profiteri, philosophum potius, id est amatorem sapientiae se esse respondit, a quo id nomen exortum ita deinceps posteris placuit ut quantalibet de rebus ad sapientiam pertinentibus doctrina quisque vel sibi vel aliis videretur excellere non nisi philosophus vocaretur.*
- 181 F. BRUNHÖLZL: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*. I. München, 1975. 17.
- 182 Bernhard 30.
- 183 E. R. CURTIUS: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern–München, 1961³. 215.
- 184 Notker Balbulus, *Gesta Caroli Magni imperatoris* (MGH SS rerum Germanicarum NS 12. Ed. H. F. Haefele. Berlin 1959.) 1, 21. *Suggerebant ei praefati patres, ut, quia diabolica se illusione deceptum cognosceret, acrioribus ieiuniis et contricione cordis elemosinarum largitate momentaneum illud peccatum superducere, extenuare vel abluere niteretur.*
- 185 Bernhard 35.
- 186 Ps. 31, 1. *Beatus cui ... absconditum est peccatum*
- 187 Ps. 31, 1. *Beati ... quorum tecta sunt peccata (Psalterium Gallicanum) – vö. Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem I. (Rec. R. Weber) Stuttgart, 1975². 804.*
- 188 Ps. 84, 3. *Remisisti iniquitates plebis tuae, operuisti omnia peccata eorum.*
- 189 Cassiod. (PL 70. 884 B) *Legimus sancti Moysi vultum ita a domino fuisse clarificatum, ut eum Israeliticus populus respicere non valeret; unde velamine superducto loquebatur ad eos.*
- 190 Exod. 34, 29. skk.

- ¹⁹¹ *Quadam nocte quidam de familiaribus archiepiscopi collocavit se vice ipsius in lecto, quo ipse iacere solebat, et superducto coopertorio latuit, ut ita falleret custodes. (Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches. Neu übertragen von W. Trillmich. Berlin 1961. 600. Idézi Bernhard 36.)*
- ¹⁹² Bernhard 36.
- ¹⁹³ H. Tóth 121. skk.
- ¹⁹⁴ H. Tóth 92.
- ¹⁹⁵ *Vita Constantini* 15; 16.
- ¹⁹⁶ *Vita Constantini* 14.
- ¹⁹⁷ H. Tóth 124.
- ¹⁹⁸ Schellhorn 113. sk.
- ¹⁹⁹ Kosztolnyik 216.
- ²⁰⁰ Vö. VIII. János pápának az Annóhoz (MMFH III. 169. *fratrem tuum, Methodium, Pannonicum archiepiscopum*) és Szvatoplukhoz (MMFH III. 191. *Quia vero audivimus, quia Methodius vester archiepiscopus*) írott leveleiben használt titulusokkal.
- ²⁰¹ H. Tóth 147.
- ²⁰² A pápánál feljelentést tevő Iohannes és a Szvatopluk köréhez tartozó Iohannes de Venetiis azonossága mellett foglal állást Grivec 105.
- ²⁰³ MGH Epp. VII. Nr. 201. *Audivimus, quod non ea, que sancta Romana ecclesia ab ipso apostolorum principe didicit et cottidie predicat, tu docendo doceas et ipsum populum in errorem mittas ... ad nos de presenti venire procures, ut ex ore tuo audiamus et veraciter cognoscamus doctrinam tuam.*
- ²⁰⁴ MGH Epp. VII. Nr. 201. *Audimus etiam, quod missas cantes in barbara, hoc est in Sclavina lingua, unde iam litteris nostris per Paulum episcopum Anconitanum tibi directis prohibuimus, ne in ea lingua sacra missarum sollempnia celebrares, sed vel in Latina vel in Graeca lingua, sicut ecclesia Dei toto terrarum orbe diffusa et in omnibus gentibus dilatata cantat. Praedicare vero aut sermonem in populo facere tibi licet, quoniam psalmista omnes ammonet Dominum gentes laudare et apostolus: „Omnis”, inquit, „lingua confiteatur, quia dominus Iesus in gloria est Dei patris.”*
- ²⁰⁵ Bernhard 40.
- ²⁰⁶ MHG Epp. VII. Nr. 255. *Litteras denique Sclaviniscas a Constantino quodam philosopho reppertas, quibus Deo laudes debite resonent, iure laudamus et in eadem lingua Christi domini nostri preconia et opera enarrentur, iubemus; ... Nec sane fidei vel doctrine aliquid obstat sive missas in eadem Sclavinica lingua canere sive sacrum evangelium vel lectiones divinas novi et veteris testamenti bene translatas et interpretatas legere aut alia horarum officia omnia psallere, quiniam, qui fecit tres linguas principales, Hebream scilicet Grecam et Latinam, ipse creavit et alias omnes ad laudem et gloriam suam.*
- ²⁰⁷ Kosztolnyik 219.
- ²⁰⁸ MHG Epp. VII. Nr. 255. *... si tibi et iudicibus tuis placet missas Latina lingua magis audire, precipimus, ut Latine missarum tibi sollempnia celebrentur.*
- ²⁰⁹ *Conversio* 12.
- ²¹⁰ MGH Epp. VII. Nr. 255. *... Methodium venerabilem archiepiscopum vestrum interrogavimus corampositis fratribus nostris episcopis, si orthodoxe fidei symbolum ita crederet et inter sacra missarum sollempnia caneret, sicuti sanctam Romanam ecclesiam tenere ... constat. Ille autem professus est se iuxta evangelicam et apostolicam doctrinam, sicuti sancta Romana ecclesia docet et a patribus traditum est, tenere et psallere. Nos autem illum in omnibus ecclesiasticis doctrinis et utilitatibus orthodoxum et proficuum esse repperientes vobis iterum ad regendam commissam sibi ecclesiam Dei remisimus.*
- ²¹¹ Bernhard 43.
- ²¹² Augustinus, *De trinitate* 15, 48.
- ²¹³ Bernhard 43.

- 214 Vö. Ioh. 15, 26.
 215 Ostrogorsky 214. sk.
 216 H. Tóth 119.
 217 *Vita Clementis* (MMFH II.) 17; *Vita Methodii* (MMFH II. 1967.) 12.
 218 Bernhard 45.
 219 Athanasius, *Epistola ad Serapionem* (PG 26.) 580.
 220 Cyrillus Alexandrinus, *Thesaurus de Sancta et Consubstantiali Trinitate* (PG 75.) 585.
 221 MGH Epp. VII. Nr. 255. *Nos autem illum in omnibus ecclesiasticis doctrinis et utilitatibus orthodoxum et proficuum esse repperientes vobis iterum ad regendam commissam sibi ecclesiam Dei remisimus.*
 222 Kosztolnyik 218.
 223 MGH Epp. VII. Nr. 255. *Contemptis aliis seculi huius principibus beatum Petrum apostolici ordinis principem vicariumque illius habere patronum et in omnibus adiutorem ac defensorem pariter cum nobilibus viris fidelibus tuis et cum omni populo terre tue amore fidelissimo elegisti.*
 224 A közvetlen pápai védelem kérése nem egyediálló, azzal már a langobárdok estében is találkozhatni – vö. J. JARNUT: *Geschichte der Langobarden*. Stuttgart, 1982. 118. sk.
 225 Richter 289.
 226 MMFH III. 211. sk. *Verum auditis per tuas litteras variis casibus vel eventibus tuis, quanta compassione tibi condoluerimus, ex hoc advertere poteris, in quo te coram nobis positum sancte Romane ecclesie doctrinam iuxta sanctorum patrum probabilem traditionem sequi debere monuimus et tam symbolum quam rectam fidem a te docendam et predicandam subdimus nostrisque apostolicis litteris glorioso principi Sphentopulcho, quas ei asseris fuisse delatas, hoc ipsum significavimus, et neque alie littere nostre ad eum directe sunt, neque episcopo illi palam vel secreto aliud faciendum iniunximus, et aliud a te peragendum decrevimus, quanto minus credendum est, ut sacramentum ab eodem episcopo exigeremus, quem saltem levi sermone super hoc negotio allocuti non fuimus. Ideo cesset ista dubietas ... Ceterum de aliis temptationibus, quas diverso modo perpessus es, noli tristari.*
 227 H. Tóth 150.
 228 MMFH III. 217. skk.
 229 H. Tóth 164.
 230 Richter 290.
 231 MMFH III. 221. sk. *In qua et Wichingum venerandum episcopum et carissimum confratrem ecclesiastica doctrina eruditum repperimus et ideo eum vobis ad regendam sibi commissam a Deo ecclesiam remisimus, quia fidelissimum eum tibi et pro te satis sollicitum in omnibus agnovimus.*
 232 Dittrich 272. skk.
 233 *Vita Methodii* 17; Grivec 142. skk.
 234 Kosztolnyik 221.
 235 Dopsch 1987. 335.

Bereg vármegye a XX. század elejéig

Magyarország észak-keleti szegletében helyezkedett el hajdan Bereg vármegye. Határait közigazgatási szempontból Galícia, illetve Ung, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Máramaros vármegyék jelölték ki. Területe 3783 km² volt. Északi felét hegyek jellemezték, míg a déli fokozatosan csökkenő magasságú dombokkal az Alföldre ment át. Magaslatai a Kéleti-Beszkidékhez tartoztak, melynek legmagasabb csúcsa a Sztoj volt (1679 méter). A Kárpátok legtávolabbi nyúlványait a beregszászi és mezőkászonyi kisebb, túlnyomórészt bortermelő hegyvidékek alkották. A megye legfontosabb folyóvizei a Latorca és a Borsova voltak. Az utóbbi Kövesd, Komlós és Remete vidékén terjedelmes mocsarakat alkotott. Ennél is hatalmasabb lápvidék terült el a Szernye és a Verke-patak mentén, Beregszász mellett. A Tiszát a 20. század elejére általában szabályozták, de folyása rendezetlen maradt, partjai meredeken emelkedtek, és többnyire iszaphordalékból álló partjai folyamatos erózióknak voltak kitéve.

Bereg vármegye éghajlata igen nagy változatosságot mutatott: a forró alföldi klímától a zord havasi éghajlatig váltakozott. Az éves középhőmérséklet a sík részeken (Munkácson) 11,7 °C, a hegyek közt megbúvó Szolyván 8,6 °C, Alsó-Vereckén pedig csak 7,0 °C volt. A januári átlaghőmérséklet -1,2°C, -3,6°C és -5,0°C, a júliusi 20,9 °C, 20,1 °C illetve 16,8 °C-ot ért el. A hőmérséklet abszolút ingadozása a munkácsi

52,3 °C-tól a szolyvai 64,4 °C-ig terjedt. A magas hegycsúcsok miatt Bereg bővelkedett a csapadékban: évi átlagos mennyisége Beregszászon a 854 millimétert, Vereckén pedig a 993 millimétert is elérte.

Bereg vármegye ásványkincsekben meglehetősen szegény volt; a munkácsi Schöborn-féle vasércbányákon kívül nincs is mit megemlíteni. Annál inkább bővelkedett azonban gyógy- és ásványvizekben. A legismertebbek közé tartozott a szinyáki keses és a hársfalvi savanyúvíz, de további források fakadtak Szolyván, Királyfiszálláson, Polenán, Paulován, Ploszkán, Szarvaskúton, Zánykán és Iványban, a kevésbé jelentősek száma pedig meghaladta a harmincat.

A megye földje az alföldi részeken igen termékeny volt, míg a magasabb, hegyvidéki részeken értelemszerűen az erdőművelés volt kifizetődő. A teljes termőterület nagyjából 350 000 hektárt tett ki, ebből szántóföldi művelés alá 110 000 hektárt vontak, rét és kaszáló, illetve legelő külön-külön közel félszázezer hektárt, kert körülbelül 5000 hektárt, szőlő pedig 2000 hektárt tett ki. A vármegye közel felét erdő borította (1500 négyzetkilométer). Az 1909-es adatok szerint a legnagyobb területen búzát termesztettek (30 000 ha), ezt követte a kukorica (23 000 ha), főleg az északi vidékeken a zab (18 000 ha), a burgonya (12 000 ha) és a rozs (9 000 ha). Számos helyen termesztettek még hüvelyeseket, takarmányrépát és

dohányt, ez utóbbiból 1909-ben közel 1300 tonnát. Jelentős volt Bereg szilva-, alma- és körteexportja, melynek célpontjai Galícia és az Alföld voltak. A filoxéravész után szinte kizárólagosan az amerikai szőlőfajták uralták a vármegyét; Beregszászon és Nagymuzsalyon kiváló minőségű fehér asztali borairól volt ismert, de aszúbort is készítettek és a nyers szőlőkivitel is jelentős volt. A réteken jelentősebb marhatenyésztés folyt; az erdők túlnyomó részét bükkösök, tölgyesek és fenyvesek alkották.

Az 1895-ös állatösszeírás 240000 baromfit, 92000 szarvasmarhát, 67000 sertést, 45000 juhot, 15000 lovat és 3000 kecskét talált Beregben. A legnagyobb tőkebefektetést igénylő szakszerű szarvasmarhatartással csak a legtehetősebb birtokosok foglalkoztak; az élen a Schönbornok uradalma állt, fejlett tej-, vaj- és sajtgazdasággal. A juhtenyésztéssel hasonló volt a helyzet. Jóval szerényebb keretek között foglalkoztak juhtartással a hegyvidéki ruténok, illetve marhatartással az alföldi, vizenyősebb területek lakói. 237 községben foglalkoztak méhtartással, a méhcsaládok száma 1895-ben kis híján elérte a hétezret. Az erdőkben nagyszámú vad élt, köztük medve, farkas, hiúz és szarvas.

A népesség a kolerajárvány pusztításai utáni mélypont (153377 fő) után gyorsan emelkedni kezdett. 1890-ben 180146, 1900-ban 208589, 1910-ben 234943 lakosa volt a megyének. Az erőteljes Amerikába irányuló kivándorlás miatt ezt a növekményt nagyrészt a Galícia és Oroszország felőli bevándorlás eredményezte. Az átlagos népsűrűség 1910-ben 62,1 fő/km² volt, ami nagyjából megfelelt az országos értéknek, de a vármegyén belül nagy eltéréseket mutatott. A területéhez képest legnépesebb munkácsi járás (73,4 fő/km²) közel háromszorosan múlta felül a leggyérebben benépesített szolvai járást (26,1 fő/km²).

A legnépesebb etnikai csoportot a ruszinok alkották (45,7%), őket követték a magya-

rok (44,7%), a németek (8,9%). A magyarság számaránya az országhatár felé haladva egyre csökkent, Beregszász azonban színmagyar város volt és Munkácson is 61%-os volt többségük. A magyar anyanyelvűek aránya a 19. század végétől erőteljes növekedésnek indult, főleg a németiség rovására, míg a ruszinok lélekszáma nagyjából stagnált. Az asszimilációs törekvések sikereit mutatja az a tény is, hogy a magyar nyelvet 1880-ban a nemzetiségiek csak 7,8 %-a, míg 1910-ben már 19,1%-a beszélte. A lakosság fele a görög katolikus egyházba, negyede a református egyházba tartozott, 13,9% az izraelitának vallotta magát, míg a katolikusok csak a népesség 8,9%-át érték el.

1909-ben Bereg 83 523 tényleges keresőjének háromnegyede gazdálkodással foglalkozott, míg iparral mindössze 10%. Ennek oka az ipar fejletlensége volt. A néhány jelentősebb vállalatok közé tartozott a szarvasházi és volóci fűrészarúgyár, az alsógerebeni mogyorófavágó- és hordódugógyár, a munkácsi dohánygyár, a felsógerebeni üvegyár, a frigyessalvi szeszgyár és az örhegyaljai sörgyár. A kisipar is fejletlen volt, a korábban elterjedt háziipar pedig visszafordíthatatlanul hanyatlott. A vármegye pénzügyi életéről 16 bank, 9 takarékpénztár és 44 szövetkezet gondoskodott, összesen közel húszmillió korona betéttel.

Bereg kiépített közlekedési hálózatát 188 km állami, 304 km törvényhatósági és 401 km községi közlekedési út alkotta, nem számítva a több mint ezer km-t kitevő dűlőutakat. A megye vasútjai a MÁV budapest–beszki vonalának 143 kilométere és a borsavölgyi gazdasági vasút 218 kilométere voltak. Folyóvizei közül egyedül a Tisza volt hajózható, a legnagyobb forgalmat a munkácsi, a beregszászi és a bátyui kikötő bonyolította le.

A közművelődés ügye meglehetősen kevés figyelmet kapott Beregben még a századfordulón is. 1900-ban a vármegye

BEREG VÁRMEGYE TÉRKÉPE

teljes lakosságának csak 37,4%-a, de a 6 éven felülieknek is csupán 46,2%-a volt jártas a betűvetés tudományában, ami jóval alatta maradt az országos átlagnak (61,2%). A lakosság oktatásáról 272 rendes elemi iskola, 151 általános és 77 gazdasági ismétlő iskola, 3 iparosiskola, 2 leánypolgári, 1 gazdasági tanintézet, 1 börtöniskola és 2 állami főgimnázium gondoskodott.

A vármegye közigazgatásilag hét szolgabírói járásra oszlott. Két legjelentősebb – rendezett tanáccsal is bíró – városa Munkács (17 000 lakos) és Beregszász (13 000 lakos) volt. Ezeken kívül 7 nagyközség, 236 (valóban kicsiny) kisközség, valamint 207 puszta és telep volt a megyében. A katolikus lakosság a szatmári püspökség és az egri érsekség alá, a görög katolikusok a munkácsi püspökség alá, egy lutheránus egyháza a tiszai, 66 kálvinista gyülekezete pedig túlnyomó többségében a tiszántúli egyházkerület-hez tartozott. Törvénykezési szempontból a kassai királyi ítélőtábla, illetve a beregszászi királyi törvényszék volt illetékes Bereg területén. Hadügyi tekintetben a vármegye a munkácsi 65. sz. hadkiegészítő és a kassai hadtestparancsnokság alá tartozott. Újoncai a munkácsi 11. sz. honvédegyalogezred és a kassai 5. honvédhuszárezred I. osztálya létszámát gyarapították.

Bereg vármegye története

Bereg vármegye neve először 1214-ben említettett, mégpedig Bereg-erdő (Silvia Beregu) formában; más forrásokkal együtt ez is arról tanúskodik, hogy erdőispánsággént jött létre valamikor a 12. században. 1233-ban itt kötötte meg II. András király és Pecorari Jakab pápai legatus a megyéről elnevezett híres egyezményt, amely orvosolta az egyház sérelmeit és rögzítette kiváltságait. Vármegyévé a tatárjárást követően alakult, oly módon, hogy az erdőispánság központjában,

Beregen 1242–64 között épült vár átvette a romba dőlt borsovai vár funkcióit, várelemeit és földjei zömét. Comitatusként 1248-ban említik először, de hamarosan előfordult districtus és provincia minősítéssel is. Megalakulása után röviddel nemesi vármegyévé alakult, szolgabíráit a 13. század legvégén említették először. Neve azonban 1621-ig megmaradt Borsovának.

A vármegye jólétéről az 1247-es privilegiumok tanúskodnak, melyeket IV. Béla juttatott Beregszásznak. A század végi feudális anarchia idejére Aba Amádé kezére jutott a terület, de az egész országot meghódító Károly Róbert lengyel és orosz orientációjának köszönhetően, a munkácsi vár védelmi jelentőségének növekedésével párhuzamosan kisebb virágkor köszöntött Beregre. A Nagy Lajos király ruténokat telepített a vidékre Koriatovich Tivadar podóliai fejedelem vezetésével, aki elnyerte a főispáni címet, utódai pedig évtizedekkel később is éltek e vidéken. Zsigmond király 1427-ben Barankovics Györgynek juttatta a vármegyét; az 1514. évi III. törvénycikk viszont a korona birtokának nyilvánította. Bereg az ország két, majd három részre szakadása után a királyi Magyarország fennhatósága alatt maradt, de miután az 1606-os bécsi béke Bocskai Istvánnak juttatta jobbára Erdély fennhatósága alatt állt. Bethlen Gábor uralmát a nikolsburgi béke ismerte el, a linzi békével pedig a Rákócziak birtokába került. I. Rákóczi Ferenc özvegye, Zrínyi Ilona a munkácsi várat három éven át sikerrel védte meg I. Lipót seregei ellen, s csak 1688-ban adta fel az erősséget. II. Rákóczi Ferenc a vármegyével együtt Munkácsot is visszafoglalta, de a szatmári békekötéskor a család végleg elveszítette itteni birtokait is, Bereg pedig visszazállt a királyra. III. Károly király a szentmiklósi és munkácsi uradalmaikat – a vár kivételével – gróf Lothar Franz Schönborn mainzi érseknek adományozta, majd a kedvezményezett halála után elismerte a család örökösödési jogát a birtokokra. A

Schönbornok később az örökös főispánságot is megszerezték, birtokaikat pedig a trianoni békéig megőrizték. Bereg vármegye 3783 km²-es területéből 1920. június 4-e után mindössze 450 km² maradt Magyarország területén. Ebből 67 km²-t Szabolcshoz, 369 km²-t Szatmárhoz csatoltak. A két töredéken

1930-ban 4000, illetve 24 000 fő élt. A trianoni békeszerződés után Beregnek csak neve élt tovább, Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye nevében.

HORVÁTH VIKTOR

H A D A K Ú T J Á N

ILLÉS ANDRÁS

Az Izraeli Haditengerészet fejlődése és története (1967–1973)¹

1. rész

„Nem szabad arra várnunk, hogy majd a saját partjainknál tartóztatjuk fel az ellenséget, elé kell mennünk, és meg kell keresnünk, bárhol is legyen, megfosztván őt így a kezdeményezéstől. Ez a legjobb kiindulópont országunk partvonalainak megvédéséhez, és így módon a potenciális fenyegetés az ellenséges vizeken tartható.”²

Bevezetés

Az Izraeli Haditengerészet (*Cva Ha-gána l'Jiszroél Hel ha'Jam*) az Izraeli Védelmi Erők mostohagyermeké. Történetét nem övezi akkora dicsfény, mint a szárazföldi haderő kiváló harcokcsijait, s akkora sem, mint a légierő harci repülőit. Mégis bevonult a hadtörténelembe, hiszen a tengeri hadviselés történetében először az Izraeli Haditengerészet hajói vívtak csatát haditengerészeti rakétákkal. Közös jellemzője a Védelmi Erők másik két tagjával, hogy azokhoz hasonlóan, bár mennyiségileg elmarad a szomszédos haderőkhöz képest, minőségileg és harcértékben meghaladja azokat.

Napjainkban az Izraeli Haditengerészet már korántsem olyan periférikus szerepet lát el, mint azt 1973-ig tette, ellenben a hadtörténeti irodalomban erősen a perifériára kárhoztatott. Magyar nyelven nagyon

kevés információ lelhető fel e témában, ezek terjedelme általában nem több egy bekezdésnyinél, illetve egy munka van, amely egy egész fejezetet szentel a témának. Emellett a korszak két legjelentősebb napilapjában, illetve napjaink egyes szaklapjaiban is fellelhetők információk a téma vonatkozásában. Angol nyelven ennél jobb a helyzet, hiszen több olyan, az arab–izraeli konfliktussal foglalkozó feldolgozás született, amely legalább egy, hosszabb–rövidebb fejezetet szentel a témának.

Összességében mind a szűkös magyar, mind a bővebb angol szakirodalomban egyaránt megfigyelhető az a tendencia, mely az arab–izraeli háborúk haditengerészeti eseményeit illetően a legjelentősebb fejezetnek az 1973. évi jóm-kipúri háborút tekinti, illetve egyes, korábbi elszigetelt történéseket, így ezek vonatkozásában találkozhatunk a leg-

több információval. Átfogó, részletes, csak a haditengerészet történetével foglalkozó hadtörténeti munka újhéber nyelven bizonyára létezik, azonban ilyen mű tanulmányozására nyelvi problémákból kifolyólag, lehetőség nem adatott.

A Világhálón már valamivel jobb a helyzet. Egyes haditengerészet-történettel foglalkozó folyóiratok tanulmányai és újabb-régebbi újságcikkek szabadon hozzáférhetőek. Különböző honlapokon több, a fegyvernem történetével kapcsolatos cikk is található. Kettő kivételével valamennyi, jelen tanulmány megírásához felhasznált, Internetes oldal egy-egy hivatalos szervezet, újság, folyóirat honlapja. Ezeknek esetleges tévedései viszonylag könnyen ellenőrizhetőek, részint a nyomtatott formában megjelentekkel, részint más Internetes oldalakkal összevetve.

A dolgozat készítésekor a legfőbb szempont az Izraeli Haditengerészet jóm-kipúri háborúban betöltött szerepének megismerése, egyszersmind bemutatása volt, illetve az egyes tények és események közötti összefüggések megvilágítása. Az 1973. évi háború tengeri eseményeinek ismertetése főképp a fellelt legjelentősebb feldolgozások információit veti egybe, megjelenítve a történések legvalószínűbb menetét és részleteit, megemlítve az eltérő véleményeket, összevetve a különböző állásfoglalásokat, kísérletet téve az egymástól gyakran eltérő adatok rendszerezésére. Az Internetről származó adatok e folyamatban általában kiegészítő szerepet töltenek be. A kutatás alapvető célja egy Magyarországon ezidáig fel nem dolgozott, egyetemes hadtörténeti jelentőséggel bíró eseménysor és folyamat megismertetése a szakmai és a nagyközönséggel. Ezen túlmutató cél rávilágítani azon eseményekre és összefüggésekre, melyek nyomán az Izraeli Haditengerészet a Közel-Kelet legütközesebb tengeri erejévé, egyszersmind az Izraeli Védelmi Erők másik két fegyverneméhez „felnöve”, mind felszereltségét, mind harceljárásait, mind mentali-

tását tekintve jellegzetesen „izraeli”-vé vált.

A jelen bevezetőt követő fejezetben, röviden ismertetésre kerül az Izraeli Haditengerészet 1967-ig terjedő története, illetve a haditengerészet ezen időszak alatti feladatainak általános jellemzői. Ezután az 1967. évi háború haditengerészeti eseményei következnek, egyfajta előzetes kontrasztot adva a következő háború egészen eltérő jellegének. A harmadik fejezet több alfejezetre tagolva mutatja be azt a bő tízéves periódust, melynek során előbb elméleti, majd gyakorlati szinten, különböző tragédiák ráhatásaival is kiegészülve végbement egy rendkívüli reformfolyamat, mely az Izraeli Haditengerészet későbbi sikereinek alapjait fektette le. A fejezetet a haditengerészet jelentősebb hadihajóinak lajstroma, illetve felépítésének és általános jellemzőinek ismertetése zárja. A soron következő szakasz kitekintést ad az izraelivel szemben álló arab haditengerészeti erőkre, mielőtt rövid bevezetőt követően négy alfejezetben kibontakoznának előttünk az 1973. évi arab–izraeli háború tengeri hadszínterének eseményei, melyek izraeli szemszögből az évtizedes fejlesztések vizsgálatainak is tekinthetők. Előbb részletes ismertetés és elemzés mutatja be a két legjelentősebb tengeri ütközetet, melyek a maguk nemében úttörők voltak a tengeri hadviselés történetében, majd a háború további tengeri eseményei kerülnek terítékre ellenfelenként és hadszínterenként lebontva. A záró alfejezetben az Egyiptom által végrehajtott tengeri blokád története elevenedik meg, némiképp talán a harcászati szinten lehengerlő, izraeli fölény kompenzációjaként is, elismerve Trevor N. Dupuy találó címválasztásának jogosságát (*Elusive Victory* – „eldöntetlen győzelem”). Végezetül rövid összefoglalás zárja a dolgozatot, amelyben röviden szó esik a háború haditengerészeti eseményeinek és tapasztalatainak utóhatásairól.

A tanulmány melléklettel is rendelkezik, mely dokumentumokat, a szakiroda-

lom alapján összegyűjtött adatokat összesítő táblázatokat, az érintett régiókat és jelentős eseményeket megjelenítő térképeket, illetve képeket tartalmaz a szembenálló felek egyes hadihajóiról.

Az arab és ivrit (újhéber) nevek magyar helyesírásakor a *Keleti Nevek Magyar Helyesírása* című kézikönyv került alkalmazásra. Olyan nevek esetén, melyek nincsenek benne e munkában, az angol, leírt névváltozat magyar kiejtése került figyelembe vételre. Esetleges ettől való eltérések azonban előfordulhatnak, ilyenkor a nemzetközileg elfogadott, angol átírás használata került alkalmazásra (pl. az izraeli gyorsnaszadok *Saar* hajóosztálya nevének magyar átírása félreérthetően hangzik). A magyar átírás alkalmazása a hajónevek előtt szereplő nemzetközi betűjelzés (*INS*, *RENS*, *ENS*, *SNS*, *USS*) alkalmazását is szükségte-lenné teszi.

I. Előzmények

A HADITENGERÉSZET RÖVID TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL AZ 1967. ÉVI HATNAPOS HÁBORÚIG

Az Izraeli Haditengerészet gyökerei a brit mandátumi időszakra nyúlnak vissza, amikor a zsidóüldözések miatt zsidók ezrei hagyták el Németországot. Sokan közülük a cionizmus hatására igyekeztek eljutni Palesztinába, mert éltette őket egy, valamikor talán létrejövő zsidó állam reménye. A britek 1939-ben az ún. MacDonald-féle Fehér Könyvvel igyekeztek korlátozni a zsidó bevándorlást, így próbálván egyensúlyozni arabok és zsidók között.³ E korlátozástól függetlenül a bevándorlás – főleg illegális úton – folytatódott a második világháború idején is. A menekültek rendkívül zsúfolt hajókon érkeztek meg Palesztina partjaihoz, s gyakran fogták el őket a brit őrhajók, s az elfogott menekülteket ciprusi internáló táborokba

szállították. Ennek hatására a brit engedéllyel 1920-ban alapított palesztinai zsidó földalatti hadsereg, a *Hagana*, létrehozta a Különleges Bevetési Egységet, melynek feladata az elfogottak Ciprusra szállítására alkalmazott brit hajótér elpusztítása volt.

1941-ben az alakulat beolvadt a frissen megalakított *Palmah*-ba („rohamszázad”), melynek keretein belül főleg bevándorlók tengeri úton történő becsempészésével foglalkozott. 1945-ben létrejött a *Paljam* („tengeri század”), melynek feladata szabotázsakciók végrehajtása volt brit katonai és polgári hajók ellen. A szervezet főképp olyan önkéntesekből jött létre, akik korábban a brit Királyi Haditengerészet kötelékében szolgáltak. Az év végén a *Paljam* létrehozta a Tengeri Romboló Brigádöt (*Haulia*) melynek feladata a kikötők előtt és a kikötőkben cirkáló brit őrhajók megtámadása volt. Több ilyen hajót sikerült is elsüllyeszteniük, noha nem rendelkeztek búvárfelszereléssel, roham egyszerűen csak odaúsztak célpontjaikhoz, s azokon robbanótölteteket helyeztek el. A *Paljam* ezután a zsidók hajón történő bevándoroltatására koncentrált.⁴

1948. március 17-én a *Hagana* vezérkari főnöke utasítást adott a Haditengerészeti Szolgálat felállítására, melynek kereteibe a *Paljam*ot, s a későbbi haditengerészeti kommandó magját alkotó *Hauliát* is integrálták. Az új Haditengerészeti Szolgálat vezetője Gerson Zak lett. Az Izrael Állam kikiáltását követően kibocsátott 1948. évi 4. sz. rendelet 1. bekezdése is elrendeli egy „szárazföldi erőkből, haditengerészeti és légierőből” álló védelmi haderő megalakítását. A *Paljam*, majd Zakkal párhuzamosan a haditengerészet első parancsnoka egy amerikai, Annapolisban végzett, mindössze huszonhat éves önkéntes, Paul Shulman (később Nachman) lett. A háborúban születő Izraeli Haditengerészet Shulman vezetésével harcolta végig az 1948–1949-es függetlenségi háborút.⁵ Az akkori háború során a haditengerészet

javarészt elaggott teherhajókból állt, melyeket 65 milliméteres tábori ágyúkkal szereltek fel. Beszerzésre kerültek partraszállító járművek és korvettek is, de ezek csak a tél során érkeztek meg. Ennek ellenére számos akcióra és hadműveletre vállalkoztak, hogy az ellenséges tengeri erők számbeli fölényével szemben is uralhassák a tengert. A háború során az Izraeli Haditengerészet legjelentősebb hadművelete a gázai kikötő blokádja, illetve az egyiptomi flotta zászlóshajója, az *Emír Faruk* elsüllyesztése és egy szintén egyiptomi aknaszedő megrongálása volt. Az egyiptomi hadihajók október 22-én, az aznaptól érvényben lévő fegyverszünet napjának reggelén Tel-Aviv kikötőjét vonták blokád alá, azonban rövidesen két izraeli hajó elüldözte őket. Az egyiptomiak – nyilván betartandó a tűzszünetet – nem nyitottak tüzet, ehelyett Gáza felé hajóztak, nyomukban a két izraeli hajóval. Gázánál a parti ütegek már tűz alá vették az üldözőket, ennek nyomán a rajt parancsnokló Shulman rádión engedélyt kért David Ben Guriontól a két egyiptomi hadihajó megtámadására. A támadást különleges, olasz, második világháborús, távirányítású és robbanó anyaggal megrakott motorcsónakokkal hajtották végre. Az *Emír Faruk* három perc alatt elsüllyedt, az aknaszedő megsérült. Az egyiptomi zászlóshajót megsemmisítő motorcsónakot célra irányító Joháj Ben Núnt – aki 1960–1966 között a haditengerészet parancsnoki tisztét is betölti majd – Izrael Hősevé tüntették ki, e kitüntetést még tizenegyen kapták meg a háború folyamán. Ez volt a háború egyetlen nagy felszíni összecsapása, emellett számos partlövetségi akciót hajtottak végre a szembenálló felek. Bár Izrael utánpótlás tekintetében ekkor még tengeri szállításra volt utalva, melyet az arab flották veszélyeztethettek, összességében a haditengerészet csekély jelentőséggel bírt e háborúban, melyben egyik oldal sem rendelkezett jelentős tengeri erővel.⁶

A haditengerészet az 1948–1949. évi

háborút követően szervesen integrálódott a védelmi erők soraiba. A felszíni flottát haditengerészeti kommandó egészítette ki, fő bázisa Haifába települt, ehhez építették ki később Asdodot, de emellett Élat is fogadott hadihajókat. A haditengerészet mindenkori parancsnoka egyúttal a vezékar tagja is lett, alárendeltségébe a haifai Haditengerészeti Főhadiszállás tartozott, mely e szinttől lefelé teljes hadművelleti önállóságot élvezett, de csak a saját területén. A másik két fegyvernem alakulataival történő együttműködést a védelmi erők vezérkara koordinálta.⁷

1948–1955 között megkezdődött a haditengerészet anyagi kiépítése is. Hajók, fegyverzet, radar és elektronikai felszerelés került vásárlásra. 1952 körül a brit Királyi Haditengerészettől szereztek be két *River* osztályú második világháborús fregattot, a *Miznahot* (ex *Hallowell*) és a *Miszgavot* (ex *Orkney*), ezeket a háborúban a kanadai haditengerészet alkalmazta.⁸ 1955-ben vagy 1956-ban pedig két *Z* osztályú, szintén második világháborús brit rombolót vásároltak, a *Jaffát* (ex *Zodiac*) és az *Élatot* (ex *Zealous*).⁹ Így 1956-ra az 5–6000 fős haditengerészet két rombolóból, két fregattból, illetve kilenc torpedónaszádból és két partraszállító hajóból állt. Emellett kidolgozták a védelmi erők feladatait megszabó doktrínát, mely másodrendűvé sorvasztotta a haditengerészetet azzal, hogy mindent az ekkor kidolgozásra kerülő és 1956-ban jelesre vizsgázó villámháborús szemléletnek rendelt alá. A haditengerészet így annyira marginálissá vált, hogy gyakorlatilag csak egy lehetséges arab tengeri blokád ellen tartották fenn.¹⁰ Fejlődésnek tekinthető viszont, hogy a két háború közötti időszakban javult a tengeri kiképzés színvonala.¹¹

Az 1956-os sínai hadjáratban a haditengerészet utánpótlást és lőszert szállított Élatból a Sarm-es-Sejkhez előrenyomuló 9. gyalogdandárnak, mely a cél elfoglalásával a Tírán-szoros blokádját is feloldotta. A desz-

szanthajókat speciális járműveken szállították át a Földközi-tengertől Élatba.¹² Emellett sor került egy ép egyiptomi *MiG* vadászgép kiemelésére a Bardavil-öbölből, melynek a légierő látta nagy hasznát.¹³ A legjelentősebb tengeri esemény viszont kétségtelenül a *Ibrakim el-Aval* (ex *Mendip*, *Hunt* osztályú, második világháborús brit kísérő romboló¹⁴) egyiptomi romboló¹⁵ elfogása volt 1956. október 30–31. éjjelén. A hajó október 30-án éjjel futott ki, 31-én hajnali fél négy körül Haifát ágyúzta, majd tűzharcba keveredett a francia *Kersaint* rombolóval, ezt követően elmenekült, két óra múlva tűzharcot vívott az *Élat* és a *Jaffa* izraeli rombolókkal, illetve a légierő gépeivel, s csak reggeli hét óra után adta meg magát az izraelieknek. Ez volt a haditengerészet teljesítményének tetőpontja a sínai hadjárat alatt.¹⁶ A romboló 153 fős legénységéből négy fő meghalt, tizenhét megsebesült, a túlélők fogságba estek, magát a hajót pedig a haifai kikötőbe vontatták, ahol kijavították, és *Haifa* néven az Izraeli Haditengerészet harmadik rombolója lett.¹⁷ Izrael a háborút követő megállapodások értelmében végül 1957. március 16-ig visszavonta csapatait a Sínai-félszigetről a háború előtti határok mögé, így fel kellett adnia az Akabai-öböl bejáratát – a Tirán-szorost – őrző Sarm-es-Sejket is, s ez a tény később közvetett módon hozzájárult a hatnapos háború kirobbanásához.¹⁸

Az 1956–1967 közötti időszakban nem történtek jelentős változások a haditengerészet háza táján. Edward Luttwaknak Dan Horowitz-cal az izraeli haderőről közösen írt monográfiája az 1949-től a hatvanas évekig terjedő időszak jellemzése során erősen azt érzékelteti, hogy milyen gyenge, szedett-vedett alakulat volt Izraeli Haditengerészet a többi fegyvernemhez képest. Ennek oka főképp az uralkodó villámháborús doktrína. Csak a hatvanas évek közepén indult meg egy korábban elkezdett modernizációs program gyakorlati megvalósulása. A hatnapos hábo-

rú kitörésekor, az Izraeli Haditengerészet épp e program kellős közepén volt. Míg ellenfelei a korban legmodernebbnek számító rakétanaszádokkal rendelkeztek (szovjet gyártmányú *Osa* és *Komar* osztályú rakétanaszádok), addig Izrael csak elavult hajóparkját vonultathatta fel, élén három elavult rombolójával.¹⁹ A vadonatúj, német–francia együttműködésben épülő gyorsnaszádok, s a hozzájuk tervezett új haditengerészeti rakéták még nem készültek el, a haditengerészeti kommandó alacsony harcértéket képviselt, hasonlóképpen az 1950-es évek végén létrehozott tengeralattjáró-flottilla két, harcra vethető tengeralattjárójához.²⁰

AZ IZRAELI HADITENGERÉSZET HELYE AZ IZRAELI VÉDELMI ERŐKBEN 1967-IG

Az Izraeli Haditengerészet feladatai három fő pontban határozhatóak meg az 1967-ig terjedő időszakban: Izrael Állam tengeri kereskedelmi útvonalainak védelme, az ország partvonalának védelme, illetve a szárazföldi haderő hadműveleteinek támogatása. E hármas feladatkör – mely tipikus jellemzője egy háború utáni, kisebb állam haditengerészetének – lényegében alig változott az 1960-as évek végéig.²¹

Az állam tengeri kereskedelmi útvonalainak védelme természetes szempont minden haditengerészet részéről. Azonban Izrael Államnak nem volt módjában beszereznie egyes feladatkörök ellátására alkalmas hajókat. Beszerzésnél inkább elérhetősége, semmint minősége vagy alkalmazhatósága alapján döntöttek egy-egy hajó mellett.²² Természetesen az erők elégtelensége miatt szóba sem jöhetett a klasszikus konvojkísérés, mely a haditengerészet talán legalapvetőbb feladata volt az elmúlt két világháborúban. Ezért a Izraeli Haditengerészet hadihajóinak járőröztetésével kényszerült megoldani e

feladatot. Az efféle járőrtevékenység komoly megterhelést rótt a már elavultnak számító öreg hajókra, ami által nem lehetett gazdaságosan üzemeltetni őket, s gyakran kellett újat – azaz egy újabb használat – beszerezni helyettük.

Az ország partvonalának védelme szintén természetes és elvárando feladat egy haditengerészet részéről. Ez megintcsak egy könnyen végrehajtható feladat, melyre egy elavult flotta is alkalmas, hiszen az öreg hajók szerkezete nincs kitéve akkora megterhelésnek, mint a hosszútávú járőrözések során, s meghibásodások esetén a hazai kikötők is közel vannak. A fenti három feladatkörből ez a legdefenzívebb jellegű. A hadihajóknak pusztán jelenlétük is a támadó távoltartására hivatott, mely ugyanúgy tervezheti a hátország lövetését, mint egy esetleges partraszállást.

A szárazföldi haderő hadműveleteinek támogatása leginkább partlövétésekben nyilvánul meg. Itt a haditengerészet hadihajói úszó tüzéségként funkcionálnak, partmenti célpontokat – kikötőket, hadianyagraktárakat vagy a part mentén haladó utánpótlást – támadják ezzel hátráltatva az ellenséges erőket. Ez a hármas feladatkör meglehetősen defenzív jellegű, tekintve, hogy első két összetevője az, s a harmadik is csak passzívan offenzívként jellemezhető. Ilyen felfogás és ilyen elavult felszerelés mellett a haditengerészet valóban csak e feladatokat volt képes ellátni. Emellett a haditengerészet feladatainak meghatározására jelentőséggel bírt az a tény is, hogy állományát korábban a brit Királyi Haditengerészetnél szolgáló legénység és tisztek alkották, akik a hagyományos haditengerészeti elveket ismerték.²³ Az offenzív jellegű haditengerészet e feladatok ellátása mellett képes megfelelő mértékű fenyegetést jelenteni az ellenséges haditengerészetre, illetve annak egyéb haderejére is. Ezt olyanformán valószínűsíthatja meg, hogy legalább minőségi fölényrel rendelkezik hadihajói és azok tűzereje terén, illetve megfelelő mértékű

partraszállító kapacitás birtokában van, mely képes az ellenséges vonalak mögött a saját erők támogatása, vagy azok közvetlen utánpótlása céljából jelentős haderőt desztantolni. Természetesen a brit Királyi Haditengerészet Izraelbe elvándorolt egykori tagjai aligha vádolhatók azzal, hogy nem ismerik az offenzív haditengerészet alkotóelemeit. Azonban más, figyelmen kívül nem hagyható tényezők is közrejátszottak abban, hogy az Izraeli Haditengerészet ennyire perifériára került.

Az Izraeli Haditengerészet ennyire jelentéktelenné válása, több dolognak köszönhető. Egyrészt Izrael geostratégiai pozíciójából adódóan, inkább szárazföldi támadásoktól kellett és kell tartania mind a mai napig, semmint tenger felől megvalósuló inváziótól. Ennélfogva Izrael is kénytelen volt szárazföldi erejét fejleszteni, már azon alapvető ok miatt is, hogy katonából több van, mint bármilyen más fegyvernem fő harceszközéből, s a katonát sokkal könnyebb felfegyverezni, mint egy repülőgépet vagy egy hadihajót. Másrészt meg kell említeni, hogy Izrael kisméretű ország, s alapvető erőforrások hiányában fejlett harceszközökből, vagy azok nyersanyagaiból, behozatalra szorul mind a mai napig. Ebből következően nem rendezkedhetett be hosszantartó háborúra, mert az egyenlő lett volna a vereséggel, s az állam pusztulásával. Így egyenes út vezetett egy olyan szemléletmód kialakításához, melynek lényege a gyors csapásmérés, a lerohanás, az ellenség minél gyorsabb legyőzése, harceszközeinek minél szélesebbkörű és kiterjedt pusztítása által. Vagyis kialakult egy klaszszikus értelemben vett *blitzkrieg* taktika, melynek lépést kellett tartania a modern haditechnika fejlődésével. Emiatt a szárazföldi haderőt kellett elsősorban fejleszteni, – illetve később folyamatosan tovább fejleszteni – mely az 1956. évi háborúban jelesre vizsgázott. Ezt követően az ellenséges légierők fenyegetését elhárítandó, megkezdődött a légierő hatékony fegyvernemmé alakítása,

kiterjesztve a Védelmi Erők ütőképességét a szárazföldi harc síkjából a légterbe is, valódi háromdimenziós harcászatot alkotva meg. Így a légierő, mint egyfajta repülő tüzérség remekül kiegészítette a szárazföldi erőket, tökéletesítve a villámháborús doktrínát. Ezen uralkodóvá váló villámháborús doktrínának köszönhetően a katonai költségvetés nagy része a szárazföldi és a légierőnek jutott, az általában is költséges haditengerészet helyett. Modern hadihajók vételére – különböző akadályok mellett – így pénzügyi okokból sem volt lehetőség, s a haditengerészet birtokába csak öreg, elavult hajók kerültek, hozzáférhetés és nem anyagi megfontolás miatt, ahogy az már fentebb említésre került. Ilyen körülmények között a haditengerészet, s a tenger, mint hadszíntér másodrendűnek számított. Az Izraeli Haditengerészet feladata ezért az 1960-as évek folyamán és az 1970-es évek elején lezajló reformfolyamat gyakorlati lépéseinek megvalósulásáig, csak a fentebb vázolt hármas feladatkör ellátását tette lehetővé mind gondolkodásbeli, mind fizikai értelemben.

II. A változások előestéjén

HADITENGERÉSZETI HAD-MŰVELETEK AZ 1967. ÉVI HATNAPOS HÁBORÚBAN

A hatnapos háború nem dicsekedhet a hét évvel későbbi háború haditengerészeti eseményeihez hasonlóval. A felszíni egységek nem csaptak össze, mindkét haditengerészet szerepe a szárazföldi erők közvetett (kommandó alakulatok, szabotázs csoportok partratétele), illetve közvetlen (partlövés, utánpótlás-szállítás) támogatásában merült ki. Egyik fél sem preferálta felszíni egységei-

nek egyértelműen támadó jellegű bevetését, s ez az egyiptomi haditengerészet részéről kétségtelenül hibának tekinthető. Az Izraeli Haditengerészet modernizációja még ekkoriban kezdett gyakorlati szakaszába lépni, így igazából még csak papíron kezdődött el.

Egyiptom haditengerészete teljes számbeli és technikai fölényben volt Izraelével szemben. Az ekkortájt a kisebb flották legfőbb hajóinak tekinthető rombolókból az arab ország hetet vonultatott föl, Izrael három hasonló hajójával szemben. A tengeralttjárók terén az egyiptomi fölény gyakorlatilag ötszörös volt, torpedónaszádokban legalább háromszoros, a tizenhét egyiptomi rakétanaszáddal szemben pedig Izrael egyet sem tudott felvonultatni.²⁴ Az egyiptomi flottát ugyan megosztották a földközi- és a vörös-tengeri hadszíntér között, méghozzá aránytalanabban, mint az izraelit, s az újjászervezés sem fejeződött még be, azonban a meglévő felszerelés, azon belül a nagyobb harcértéket képviselő egységek, újak voltak és modernek, a legénység pedig jól képzett.²⁵ Hajóik jelentős része ekkor már a Szovjetunióból származott, e hajók nagy többségében a Földközi-tengeren láttak el szolgálatot. A Vörös-tengeren három romboló (két Z osztályú – a *Kaher* és a *Fatah* – és egy harmadik közelebből nem azonosított, valószínűleg brit építésű hajót, melyet később visszarendelték a Földközi-tengerre), egy fregatt, két tengeralttjáró és nagyszámú – legalább hat – rakéta- és torpedónaszád látott el szolgálatot, ezeket a háború előtt vezényelték a térségbe, és el-Gurdakánál valamint Port-Szafágánál állomásoztak.²⁶

Ezzel szemben az Izraeli Haditengerészet három öreg rombolója (*Élat*, *Jaffa*, *Haifa*) elég rossz technikai állapotban volt, a két *River* osztályú fregattot (*Miznah* és *Miszgav*) 1959-ben eladták Ceylonnak, a két rendelkezésre álló tengeralttjárójából egy felújítás előtt állt (*Ráháb*), mivel lemerülni is képtelen volt, a másikat (*Tannín*) pedig

már korábban tartalékkállományba helyezték. Izrael rendelkezett egy harmadik tenger-alattjáróval is (*Leviátán*), ez azonban csak egy nappal a háború vége után érkezett meg Nagy-Britanniából.²⁷ Amint azt Asraf Rifaat is hangsúlyozza, az egyiptomi haditengerészetnek félnie leginkább az Izraeli Légierőtől kellett.²⁸

Izraelben a komoly hátrányokat május közepétől tűzoltómódszerekkel igyekeztek orvosolni. Jó hír volt, hogy új haditengerészeti kikötőt adtak át Asdodnál, néhány torpedónaszád és kisebb járőrhajó innen is üzemelhetett már. Halászhajókat fegyvereztek fel és küldtek járőrözni. A meglévő egységek új radarokat és fegyverzetet kaptak. Gyorsított megoldásként 48 óra alatt felújították a *Haifa* (ex-*Ibrahim el-Aval*) rombolót, a merülésképtelen *Ráháb* tengeralattjárót pedig járőrhajóvá nevezték ki, miután szonárral és vízbombavető-készülékkel szerelték fel. Emellett jellegzetesen nem szokványos, „izraeli” megoldásként, rendkívül találékony módon igyekeztek erősebbnek látszani a valóságnál. Már november eleje óta, hogy elérjék az egyiptomi földközi-tengeri hajóhad gyengítését, világos nappal, négy kisebb partraszállító hajót szállítottak át szárazföldi útvonalon keresztül Élat felé, majd éjjel visszavitték őket, hogy másnap újrakezdjék az egyiptomi felderítő repülőgépek számára jól látható manővert. Ezzel azt a látszatot igyekeztek kelteni, hogy Sarm-es-Sejket nagyobb izraeli partraszálló hadművelet fenyegeti. Emellett az Élatban állomásozó három torpedónaszád járőrfeladatokat látott el az Akabai-öbölben hasonló előkészületek benyomását keltve.²⁹

A feszültség május 23-án vált a legkiélezettebbé, amikor Egyiptom deklarálta a Tirán-szoros blokádját, – mely előző nap (május 22.) vette kezdetét a szoros elaknásításával³⁰ – s ezzel megbénította az élati kikötő forgalmát. A blokád végrehajtásához legszükségesebb Sarm-es-Sejk elfoglalását,

az azt ellenőrző és ott békefenntartó feladatokat ellátó ENSZ csapatok távozása tette lehetővé. Ezt május 16-án levélben követelte Egyiptom, majd a következő hét folyamán sor került az ENSZ erők teljes kivonására, bár a döntés az Egyesült Államok és Anglia szándékának ellenére született meg.³¹ Ezzel azonnal lehetőséget teremtődött Egyiptom számára a város elfoglalására, s ezáltal szinte természetesen az Akabai-öböl lezárására. Amint Nasszer elnök katonáihoz intézett 1967. július 23-i beszédében kifejti, e lépésre az kényszerítette Egyiptomot, hogy az általa „iszlám szövetség”-ként említett három ország (Szaúd-Arábia, Jordánia, Irán) egyike – Irán – Izraelnek szállított olajával eláruolta az iszlám ügyét. A szoros lezárása emellett egyszersmind Egyiptom szuverenitásának védelme is, úgy, mint az ország felségvizeinek teljes és természetes ellenőrzése.³² Nyílt titok volt azonban, hogy egy ilyen és ehelyt bekövetkező blokád Izrael azonnal *casus belliként* értékel.³³ Tíz évvel korábban – 1957. március 1-én, bő két héttel az izraeli csapatok Sínai-félszigetről történő kivonása előtt – az izraeli kormányzat leszögezte azon elvi álláspontját, melynek értelmében a Tirán-szorosban zajló hajóforgalom bárminenű akadályoztatását vagy megzavarását háborús cselekedetként értékeli.³⁴

A nagy felszíni hadműveletek hiányát tehát egyértelműen az izraeliekre nézve tekinthetjük szerencsésnek.³⁵ Ehhez az is hozzájárult, hogy az egyiptomi hadvezetés egyes felszíni egységeket és a tengeralattjárókat a nyílt tengerre vezényelte, hogy a földközi-tengeri kikötők ellen intézendő esetleges izraeli légitámadástól megkíméljék azokat. A kikötőkben horgonyzó rombolóknak a május 14. óta érvényben lévő teljes készenlét óta minden hajnalban változtatniuk kellett horgonyzóhelyüket.³⁶

Izraeli részről a haditengerészeti hadműveletek nyitányát egy kételtű hadművelet jelentette volna. A manővert

június 5-re tervezték el-Arisnál, a haditengerészet és ejtőernyősök részvételével, azonban mire a végrehajtásra utasítást adtak volna, a szárazföldi haderő páncélosai már elfoglalták a célpontot.³⁷

Az Izraeli Haditengerészet nagy felszíni egységeinek manőverei helyett a kommandós vállalkozások kerültek előtérbe. A háború első napjának (június 5.) estéjén, izraeli búvárok kíséreltek meg rajtaütést Egyiptom két legfőbb haditengerészeti kikötőjén, Port Szaídnál és Alexandriánál, azzal a céllal, hogy annyi hadihajót tegyenek tönkre, amennyit csak lehet. Főképp a gyors és nehezebb célpontot jelentő rakétanaszádokat szerették volna kiiktatni, mivel attól tartottak, hogy e naszádok izraeli városok ellen intézhetnek rakétatámadásokat. Port Szaídnál a búvárokat a *Jaffa* romboló és három torpedónaszád is támogatta. A felszíni egységek két járőröző egyiptomi torpedónaszádott észleltek, melyekre tüzet is nyitottak. Az egyiptomi naszádoknak, több közvetlen találat ellenére sikerült Alexandria felé elmenekülniük.³⁸ A kikötőbe beúszó izraeli búvárok, a várt három torpedónaszád és három tengeralattjáró-elhárító korvett helyett csak két olajtankert találtak, melyeket állítólag a civil lakosság veszélyeztetése miatt nem támadtak meg, s végül visszavonultak. Jelentős hadihajókat azért nem találtak, mert az egyiptomiak, a napközbeni izraeli sikere nyomán egységeiket visszavonták Alexandriába, ahonnan egyébként már nem fenyegethették az izraeli partokat.³⁹

A port-szaídi akcióval egyidőben az elérhető egyetlen, lemerülni képes tengeralattjáró, a *Tannín*, a *Sajetet 13* hat kommandósát bocsátotta útjára, azzal a céllal, hogy az alexandriai kikötő hajóit robbanótölteteikkel pusztítsák el.⁴⁰ A tengeralattjáró átcúszott a járőrhajók vonalán, noha az egyiptomi rombolók főparancsnokságának – mely a *Szuez* rombolón volt berendezve – jelentették egy azonosítatlan víz alatti jármű felbukkanását,

ám saját tengeralattjáróik manőverei miatt a helyzet nem volt egyértelmű.⁴¹ Az izraeliek szerint kommandósainak – bár később nem erősítették meg – két *Osa* rakétanaszádott és két tengeralattjárót sikerült megrongálni vagy elpusztítani, ezzel szemben az egyiptomiak csak egy kotróhajó, egy ellátóhajó és egy úszódokk csekély rongálódásáról számoltak be.⁴² A tengeralattjáró még másnap reggel is a találkaponton járőrözött.⁴³ Végül nem sokkal napkelte után a *Tannín* kísérletet tett az egyiptomi *Tarik* fregatt megtorpedozására, azonban négy torpedója nem talált, s az ezt követő vízbombázás során súlyosan megsérült. Emiatt képtelen volt fedélzetére venni a még mindig a kikötőben tartózkodó kommandósokat. A küldetés megbukott, a reggeli órákban mind a hat kommandóst elfogták a Kajt Bej Erőd közelében a keleti kikötőnél és egy csatornánál.⁴⁴

A háború első éjszakáján az egyiptomiak is offenzív haditengerészeti lépéseket terveztek. A szárazföldi alakulatok, illetve a légierő súlyos veszteségei nyomán, Alexandriában már napközben elrendelték a legmagasabb fokú tengerészeti készséget, esetleges izraeli tengeri akciótól tartva, így a felszíni egységek és a tengeralattjárók állandóan járőröztek távolabbi vizeken is. Éjszakára a haditengerészeti vezetés ún. „kutasd fel pusztítsd el” hadműveletet tervezett, melynek keretében éjjel rakétanaszádok cirkáltak Port-Szaídtól keletre.⁴⁵ Másnap napközben a *Szkorij* osztályba tartozó *Damietta* és a *Hunt* osztályú *Port-Szaíd* rombolóknak, valamint a támogatásukra rendelt három torpedónaszádnak kellett ilyen feladatot végrehajtania Damietta környékén. A küldetés rendkívül veszélyesnek minősült, hiszen légi fedezetre nem számíthattak. A kötelék végül eredménytelenül tért haza.⁴⁶

A háború legnagyobb egyiptomi haditengerészeti manővere Élat lövetése lett volna. Közvetlenül az ellenségeskedések kitörése után, június 5-én, az et-tínai haditengerészeti

parancsnokságon utasítás született egy Élat elleni partlövétési akció terveinek kidolgozására. A hiányos előkészítés és a kevés információ ellenére a tervet még aznap éjjel kidolgozták, s június 6-án napnyugtát követően, a két Z osztályú rombolóból és hat rakéta- és torpedónaszádból álló flottilla kifutott az el-gurdakai és port-szafagai kikötőből a Tirán-szoros irányába.⁴⁷ Az elképzelés szerint a köteléknek kevéssel éjfél után kellett volna tüzet nyitnia Izrael Állam egyetlen déli kikötőjére, s még napkelte előtt elhagynia az Akabai-öböl vizeit. Az előzetes tervezés során még számoltak az egyiptomi légierő támogatásával, mely azonban az előző napi katasztrofális veszteségek nyomán e feladatot végül nem láthatta el. Sejk tengernagy, a haditengerészet parancsnoka, miután végleg meggyőződött arról, hogy a raj nem számíthat légi támogatásra, lemondott az akcióról és Élatról kb. 50 kilométerre elrendelte a visszavonulást.⁴⁸ A kötelék parancsnoka kétszer is visszaigazoltatta a parancsot, mert annak hitelességével kapcsolatban kétségei támadtak, de mindkétszer ugyanazt a visszajelzést kapta. Az izraeliek nem észlelték a közeledő hajórajt, ugyanakkor az egyiptomiak sem tudtak arról, hogy Élatról kb. 30 kilométerre három izraeli torpedónaszád járőrözött. Utóbbi nem anynyira tűzereje miatt jelentős, hanem azért, mert észlelés esetén könnyen riaszthatták volna az Izraeli Légierőt. A visszafordított egyiptomi raj kora reggel hagyta el a Tirán-szorost.⁴⁹ A későbbiekben e kötelék hajóit újracsoportosították a szuezi, a port-taufiki és a rász-szadati kikötőkben, ahol légvédelmi pozíciót foglaltak el, így nyújtva némi légvédelmi illetve tűzérési fedezetet a visszavonuló egyiptomi szárazföldi alakulatoknak.⁵⁰

Még egy jelentős egyiptomi haditengerészeti akció volt a háborúban: június 6-án három tengeralattjáró kommandósokat igyekezett partra tenni Haifától északra és délre, illetve Asdodnál. Az izraeli szonárok – össze-

sen négy darabbal rendelkezett az egész haditengerészet, hárommal rombolóin, egygyel a felszínre kényszerült járőr-tengeralattjárón – érzékelték a hajókat, melyek az ellenük intézett vízbombázás hatására elmenekültek.⁵¹

Az Izraeli Haditengerészet a már említett mellett egy másik kételtű hadműveletben is részt vett, ez Sarm-es-Sejk elfoglalása – ezáltal a Tirán-szoros blokádjának feloldása – volt, mely sokkal könnyebben került izraeli kézre, mint azt a háború kirobbantásában játszott szerepe feltételezte. A háborús oknak tekinthető szoros felmentésére kombinált légi-tengeri vállalkozás keretében került volna sor, azonban június 7-én a két, helyszínre érkező torpedónaszád teljesen elhagyatottnak találta az övezetet, s az ejtőernyősök így harc nélkül foglalták el Sarm-el-Sejket.⁵² Az egyiptomi haditengerészet a szárazföldi csapatok támogatását is ellátta. Amint izraeli egységek tűntek fel a Szezi-csatorna partján, az egyiptomi hadihajók tüze is rájuk zúdult. Egy ilyen tengeri, támogató tűzérési tűz közvetett módon diplomáciai bonyodalmakhoz is vezetett az izraeli–amerikai viszonyban.

A *Liberty*-incidensként elhíresült eset 1967. június 8-án történt 14 tengeri mérföldre (26 km) északra el-Arístól. Először a várost elfoglaló izraeli csapatok jelentették, hogy a tenger felől egy egyiptomi hajó lövi őket.⁵³ Ezidőtájt a térségben tartózkodó, speciális feladatú, elektronikai hírszerzéshez – hétköznapiabb kifejezéssel élve: lehallgatáshoz – szükséges híradástechnikai eszközökkel felszerelt amerikai (tulajdonképpen kém-) hajó, nyugat–északnyugati irányban haladt 5 csomós (kb. 9 km/h) sebességgel.⁵⁴ Feladata a frissen Egyiptomba telepített szovjet stratégiai bombázókkal kapcsolatos rádióforgalmazás lehallgatása volt.⁵⁵ A délután folyamán az amerikai hajót két azonosítatlan repülőgép megtámadta. Ezt még egy hullám követte egy újabb géppárral. A repülőgépek rakétákkal és gépágyúikkal lőtték a hajót, illetve napalmbombákkal is támadták. Mind-

ezek következtében a *Liberty* kigyulladt, ám a lángokat sikerült megfékezni. Ezt követően három helyszínre érkező torpedónaszád is tüzet nyitott, előbb gépfegyverekkel, majd torpedókkal. Az egyik torpedó a jobb oldalán találta el a hajót, robbanásának következtében hatalmas lyuk keletkezett, a *Liberty* kigyulladt és valamelyest meg is dőlt, olyannyira, hogy az elsüllyedés veszélye fenyegette.⁵⁶ A legénység 34 tagja meghalt és további 164 fő sebesült meg. A hajó végül mégsem süllyedt el, s egy héttel később megérkezett a málta kikötőbe.⁵⁷

A kb. két és félórás támadás végén a torpedónaszádok egyikét – a 204 T lajstromszámú *Tamassz*⁵⁸ –, illetve a később érkező helikoptereket sikerült izraeliként azonosítani, amelyet a támadó repülőgépek egyikéről készült fénykép is megerősített.⁵⁹ James M. Ennes, Jr. – a támadáskor sorhajóhadnagy – beszámolója szerint a torpedónaszádok a torpedótámadás előtt és után is hosszú ideig gépágyútűz alatt tartották a hajót.⁶⁰ Ennek ellentmond egy izraeli beszámoló, mely szerint figyelmeztető lövéseket adtak le, majd miután tüzet nyitottak rájuk a nem azonosítható hajóról, ők maguk önvédelemből a tűz viszonzására kényszerültek, a *Liberty* pedig ellenséges hajóként azonosították.⁶¹ Amikor a torpedótámadás után a naszádok távolabb húzódtak, a hajón javában folyt a károk felmérése és a küzdelem a lángokkal, s a hajó elhagyására való felkészülés jegyében vízrebocsátották a *Liberty* néhány épen maradt mentőcsónakját. Ezeket az egyik visszatérő izraeli torpedónaszád szétlőtte, majd az egyik elszabadult, de épen maradt csónak fedélzetükre emelése után mindhárom torpedónaszád elhagyta a helyszínt.⁶² Később helikopterek kíséretében visszatértek segítséget ajánlva fel, melyet az amerikaiak félreérthetetlen kézmozdulatokkal utasítottak el.⁶³

Az ügyben Izrael hamar elismerte felelősségét és hamarosan hivatalosan is bo-

csánatot kért, illetve 7 millió dolláros kártérítést – más források szerint ennek közel dupláját – fizetett a hozzátartozóknak,⁶⁴ azonban azokat a vádakokat, melyek szerint támadása egy nemzetközi vizeken haladó semleges hajóval szembeni szándékos támadás volt, mind a mai napig képtelen volt meggyőzően elhárítani. Az izraeliek magyarázatképpen azt állították a *Liberty* nem tudták azonosítani, mivel nem volt felvonva zászlaja. Ezzel szemben az ügyben lefolytatott amerikai vizsgálatok kimutatták, hogy a hajón igenis fel volt vonva a csillagos-sávos amerikai zászló.⁶⁵ Izraeli részről említésre került, hogy a *Liberty* összetévesztették egy egyiptomi hajóval – a *Kuszeirrel* – ez azonban nehezen hihető a két hajó sziluettképét vagy akárcsak fényképét összehasonlítva.⁶⁶ Más feltevések szerint az izraeliek azért akarták elpusztítani a hajót, mert esetlegesen tanúja lehetett amint el-Aris repterén, közel a tengerhez, izraeli katonák arab hadifoglyokat végeznek ki.⁶⁷ James M. Ennes, jr., kutatásainak könyve végén közölt magyarázata szerint, arra a következtetésre jutott, hogy Izrael azért támadta meg a *Liberty* t, mert az esetlegesen lehallgathatta az izraeli rádióforgalmazást azokban az órákban, amikor Izrael offenzívát készített elő a Golán-fennsík szíriai erődítményei ellen.⁶⁸ Hasonlót feltételez Richard Deacon, aki az izraeli titkosszolgálatról írt könyvében a hajó lehallgató-képességében rejlő lehetőségeket, mint a titkosszolgálat által végzett dezinformációs munka eredményességét veszélyeztető tényezőt jelöli meg a támadás okaként.⁶⁹ Akárhogyis, az ügy a mai napig sem egyértelműen felderített.

Osszességében az Izraeli Haditengerészet a hatnapos háborúban semmilyen jelentős vagy pozitív sikert nem tudott felmutatni. Ez a tény egyúttal arra is utal, hogy a haditengerészet vezetése és az egész haderő vezérkara felismerte azt, hogy a szomszédos, kiváltképp az egyiptomi, haditengerészettel szemben az izraeli semmilyen értelemben

nem veheti fel a versenyt, amíg az elméleti szinten megkezdett reformok nem lépnek a gyakorlati megvalósítás fázisába. Így a haditengerészet az ellenség hasonló fegyvernemével szemben önálló hadműveletek vezetésére nem vállalkozhatott. Ehelyett szerepe a szárazföldi haderő támogatására, illetve saját kommandós alakulatának harcba vetésére kellett kiterjedjen. A szárazföldi erők támogatása semmi olyat nem eredményezett, amit azok maguktól ne tudtak volna végrehajtani, a kommandós alakulat pedig olyan súlyos – fegyelmi okokra visszavezethető – válság kellős közepén volt, hogy akciói eleve kudarcra ítéltettek.⁷⁰ Még csak az sem jelenthető ki, hogy a haditengerészet jelenléte tartotta volna vissza a számbeli és minőségi fölényt élvező egyiptomi hadihajókat, hiszen egyértelműnek tűnik, hogy az arab ország hadvezetése sokkal inkább tartott a háború első két órájában lehengerlő légi fölényre szert tevő Izraeli Légierőtől.

A haditengerészet fejlődésére nézve az egyetlen pozitív és előremutató jelenség paradox módon a *Liberty*-incidens, mely árnyékot vetett mind az Izraeli Haditengerészetre, mind az amerikai–izraeli kapcsolatokra. A határozott izraeli fellépés az ügyben arra mutat, hogy a haditengerészet berkeiben is kezdett elterjedni a másik két fegyvernemre régebb óta jellemző mentalitás, melynek lényege a kezdeményezőkétség és az agresszivitás, de egyszersem a biztonság, a saját életek és értékek bármilyen áron történő megvédése is. E miatt azt feltételezhetjük, hogy, ha teljesen egyértelműen sikerült is volna azonosítani a *Liberty*-t, a hajót akkor sem fogadták volna „tárt karokkal” az izraeliek. Egyrészt a titkaira oly’ érzékeny ország, háború idején, saját partjainál aligha lát szívesen egy kémhajót, másrészt a *Liberty* ráadásul háborús övezetben is tartózkodott. A haditengerészet határozott fellépése – jóllehet azt a légierő csapása előzte meg – a későbbiekben követett út irányába mutatott, melynek lényege a Védelmi

Erők másik két fegyverneméhez hasonlóan a Izraeli Haditengerészet esetében is a megelőzés, a megelőzés és a harccselekmények Izrael Állam határaitól való távoltartása volt.

Az amerikai–izraeli kapcsolatokra az esemény jóllehet árnyékot vetett, ám korántsem olyan sötétet, mint elsőre gondolhatnánk. Ezt tökéletesen igazolják a már ekkoriban is, s a későbbiekben még inkább virágzó kereskedelmi kapcsolatok, melyek legalapvetőbb elemeként Izrael kiváló minőségű nyugati fegyverzethez jutott, s amely a későbbiekben biztosította a megszerzett taktikai és stratégiai fölény fenntartását illetve fenntarthatóságát.

IRODALOMJEGYZÉK

Felhasznált irodalom

Feldolgozások, monográfiák, kézikönyvek

- ABÁDY 1991 ABÁDY ERVIN: *A csodák hat napja.* (Riportregény) Budapest, 1991.
- ALLON 1970 ALLON, YIGAL: *The Making of Israel's Army.* London, 1970.
- DEACON 1991 DEACON, RICHARD: *Az izraeli titkosszolgálat.* H. n., 1991.
- DUPUY 1978 DUPUY, TREVOR N.: *Elusive Victory. The Arab–Israeli Wars, 1947–1974.* New York, 1978.
- ENNES 1979 ENNES, JAMES M., JR.: *Assault on the Liberty. The True Story of the Israeli Attack on an American Intelligence Ship.* New York, 1979. A vonatkozó részeket fordította: Horváth Zoltán.
- HENRIQUES 1957 HENRIQUES, ROBERT: *One Hundred Hours to Suez. An Account of Israel's Campaign in the Sinai Peninsula.* London, 1957.

- HERZOG 1984 HERZOG, CHAIM: *The Arab-Israeli Wars. War and Peace in the Middle East from the War of Independence to Lebanon*. London, Melbourne, Cape Town – Tel Aviv, 1984. (2nd ed.)
- HOGG 1999 HOGG, IAN V.: *Az izraeli hadigépezet*, [Budapest, 1999]
- JANE'S 1979–80 *Jane's Fighting Ships 1979–80*. Edited by Captain John Moore RN. New York, 1980.
- JANE'S 1984–85 *Jane's Fighting Ships 1984–85*. Edited by Captain John Moore RN. London–New York, 1985.
- KNMH 1981 *Keleti Nevek Magyar Helyesírása*. Főszerkesztő: Ligeti Lajos. Budapest, 1981.
- LEFEBVRE 1999 LEFEBVRE, DENIS: *A szuezi ügy*. Budapest, 1999.
- LUTTWAK–HOROWITZ LUTTWAK, EDWARD N. – HOROWITZ, DAN: *The Israeli Army*. New York, 1975.
- MYTHS & FACTS 2001 *Myths and Facts – A Guide to the Arab-Israeli Conflict*. Edited by Mitchell G. Bard. Chevy Chase, 2001.
- J. NAGY 1997 J. NAGY LÁSZLÓ: *Az arab országok története a XIX–XX. században*. Budapest, 1997².
- OSZETZKY 1984 OSZETZKY TAMÁS: *Arab–izraeli háborúk 1948–1982*. Budapest, 1984.
- Internet**
- ACSArchives & Collections Society www.aandc.org
- BATTLESHIPS History of the World's Navy's www.battleships-cruisers.co.uk)
- EGYPTIAN NAVY *Egyptian Armed Forces [Official Website]* (a haditengerészeti szekció indexlapja: www.mmc.gov.eg/branches/Navy/default.htm)
- (*Almanah Fakti, Isztórija, Vojni – Almanac Wars, History, Facts* www.almanacwhf.ru, fordította: Kurusa Sándor.
- ISDA–ISA *Israeli Submarines – Dolphin Association. Israeli Submariners Association [Official Website]*, 2000 www.dolphin.org.il
- IWIsraeli Weapons 1948–2004. www.israeli-weapons.com
- JVLJewish Virtual Library, 2004. www.jewish-virtuallibrary.org
- KOJUKHAROV 1997 KOJUKHAROV, ASEN N.: In Retrospect: The Employment of Antiship Missiles. *The Naval War College Review*, Autumn, 1997.
- (*The Naval War College Review [Official Website]* http://www.nwc.navy.mil/press/Review/1997/autumn/s&d1-a97.htm.)
- LIMOR 1967 [LIMOR, MICHA]: Israeli Navy man describes the attack on the Liberty. *The New York Times*, July 7. 1967. http://www.uss-liberty.org/limor.htm
- MFA Ministry of Foreign Affairs [Official Website] http://www.mfa.gov.il. A felhasznált dokumentumokat fordította: Horváth Zoltán.
- RIFAAT 1998 RIFAAT, ASRAF: Two if by Sea. *Al-Abram Weekly Online*, 4–10. June 1998. Issue No.380. www.weekly.ahram.org.eg/1998/380/fo3.htm, fordította: Horváth Zoltán.
- SAJETET 13 *Israeli Special Forces Homepage*, http://www.isayeret.com.

JEGYZETEK

¹ A dolgozat készítője köszönettel tartozik Protovin Csaba Péternek egyes angol nyelvű, nyomtatott anyagok gyűjtésében nyújtott segítségéért. Köszönet illeti továbbá Horváth Zoltánt egyes angol nyelvű anyagok és dokumentumok fordításában nyújtott segítségéért, illetve Kurusa Sándort az orosz nyelvű tanulmány fordításáért. Az 1., 3–7. térkép Horváth Zoltán közreműködésével készült.

² Részlet egy, az izraeli haditengerészeti doktrínáról az 1960-as években írott értekezésből, idézi HOGG 1997. 37.

³ A kérdéskörre részletesen lásd J. NAGY 1997. 52–55.

⁴ Vö. Sajetet 13 http://www.isayeret.com/units/sea/shayetet/article.htm. A Paljam tagjaira vonatkozóan vö. DUPUY 1978. 117., ill. HOGG 1999. 34.

⁵ Az alapítás időpontjára vö. JVL http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsources/Society&Culture/navywar.html. A Haulia integrálására vö. SAJETET 13 http://www.isayeret.com/units/sea/shayetet/article.htm. A parancsnokra vö. JVL http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsources/History/Farouk.html, ill. LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 430.

⁶ Az Izraeli Haditengerészet felszereltségét illetően lásd *JVL* <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Society&Culture/navywar.html>. Az egyiptomi *Emír Faruk* hadihajó elsüllyesztésének leírására vö. *JVL* www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/History/Farouk.html. Joháj Ben Núnra, az akciót és kitüntetését illetően vö. DUPUY 1978. 119., későbbi parancsnokságát illetően lásd LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 430. A függetlenségi háború tengeri eseményeinek részletes leírására lásd DUPUY 1978. 117–120.

⁷ A bázisokra vö. *JANE's 1979–80*. 264., a haditengerészet szervezetére vö. HOGG 1999. 30. ill. LUTTWAK 1975. 99–100. *Fig. 1, Fig. 2*.

⁸ Vö. *ACS* http://www.aandc.org/research/hmcs_hallowell.html

⁹ A beszerzésre vö. HENRIQUES 1957. 205. A két romboló izraeli és eredeti nevére vö. *BATTLESHIPS–CRUISERS* http://www.battleships-cruisers.co.uk/w+z_class.htm.

¹⁰ A hajóállományt – a két fregatt kivételével – és a haditengerészet tartós periferiára kerülését LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 132–133. említi.

¹¹ Vö. *JVL* www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Society_&_Culture/navywar.html.

¹² Vö. HOGG 118–120.

¹³ Vö. *JVL* <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Society&Culture/navywar.html>.

¹⁴ A hajó eredeti neve több helyen is *Cottesmore*-ként szerepel, vö. HOGG 1999. 55., HENRIQUES 1957. 203., ill. *BATTLESHIPS–CRUISERS* <http://www.battleships-cruisers.co.uk/destroyers.htm>. HENRIQUES 1957. 203. röviden ismerteti az általa *Cottesmore*-ként említett *Hunt* osztályú romboló történetét, melyből kiderül, hogy a második világháború után a hajót egy időre kölcsönadták az egyik kínai kormánynak (nem említi melyiknek), majd később az angolok eladták Egyiptomnak, egy másik *Hunt* osztályú rombolóval („*Altherstone*”) együtt. A *BATTLESHIPS–CRUISERS* www.battleships-cruisers.co.uk/destroyers.htm lajstromtáblájában közölt rövid történet a *Mendip* nevű, azonos osztályú kísérő rombolóra illik, melyet a *Cottesmore*-nál öt hónappal korábban bocsátottak vízre (1940. április 9-én, míg a másikat 1940. szeptember 5-én). E honlapon a *Cottesmore*-ral kapcsolatban megjegyzik, hogy 1950-ben eladták Egyiptomnak, ahol az *Ibrahim el-Aval* nevet kapta, majd 1951-ben ismét átnevezték, s *Mohamed Ali el-Kebír* lett, végül 1956-ban Izraelben átnevez-

ték *Haijá*-ra. Ugyanitt pár sorral lejjebb a *Mendip* története is olvasható: 1948-ban leszállították Kínának, ahol *Lin Fu* nevet kapta, ezt követően az angolok eladták Egyiptomnak 1950-ben, s *Mohamed Ali el-Kebír* lett a neve, végül 1951-ben átnevezték *Ibrahim el-Aval*-ra. A hajóosztály lajstromának első tagjaként szereplő *Atherstone*-ról („I” nélkül) pedig kiderül, hogy 1957. november 25-én Glasgow-i állomáshelyén szétdarabolták. Mindezek nyomán már látható, hogy az *Ibrahim el-Aval* nevet 1956-ban az egykori *Mendip* viselte. Ezt erősíti meg a *JANE's 1979–80*. 143., s a későbbi *JANE's 1984–85*. 139. valamint EKZETER 2002. is, mivel mindegyik az 1973-ban (s még később is) szolgálatban álló egyiptomi *Port-Szaíd*, *Hunt* osztályú romboló egyik eredeti nevéként a *Cottesmore*-t adja meg, *JANE's 1979–80*. 143., ill. *JANE's 1984–85*. 139. emellett még időben visszafelé haladva közlik a hajó korábbi összes neveit is, sorrendben: „ex-*Mohamed Ali* [*sic!*], ex-*Ibrahim el-Aval*, ex-*Cottesmore*”. Tehát egyértelműen megállapítható, hogy az Izrael által elfogott *Ibrahim el-Aval* romboló eredeti neve *Mendip*, míg az egyiptomi haditengerészetnél még az 1980-as évek közepén is hadrendben álló *Port-Szaíd* eredeti neve a sokat – és sokszor rosszul – emlegetett *Cottesmore*.

¹⁵ *JANE's 1979–80*. 143., ill. *JANE's 1984–85*. 139. az egyiptomi *Hunt* osztályú hadihajókat fregattként tartják számon.

¹⁶ Az egyiptomi romboló elfogására lásd LEFEBVRE 1999. 95., ill. HERZOG 1984. 138.

¹⁷ A hajó legénységével kapcsolatban vö. HENRIQUES 1957. 213. A hajó izraeli nevét DUPUY 1978. 329. említi.

¹⁸ Az izraeli csapatkivonás dátumára lásd OSZETZKY 1984. 101.

¹⁹ LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 296. kettőt említ, ennek oka nyilván az, hogy a kiöregedett második világháborús kísérő rombolót nem tekinti valódi rombolónak. A három romboló hadrendben állását megerősíti DUPUY 1978. 328.

²⁰ A kommandóra vö. *SAJETET 13* www.isayeret.com/units/sea/shayetet/article.htm. A tengeralattjárókról bővebben lásd *ISDA–ISA* <http://www.dolphin.org/tclasse/>.

²¹ A hármas feladatkörre vö. HENRIQUES 1957. 205.

²² Vö. HOGG 1999. 35.

²³ Vö. uo.

²⁴ Az adatok alapjául a DUPUY 1978. 328. által táblázatban közölt összehasonlítás szolgál, annak egyértelmű tévedéseinek *JANE's 1979–80* 141–146., 264–267., ill. *JANE's 1984–85* 137–142., 255–258. alapján történt javításával.

²⁵ Az újjászervezés és a fejlettség tekintetében vö. DUPUY 1978. 327.

²⁶ Vö. RIFAAT 1998. Amennyiben a harmadik romboló is egy angol építésű hajó volt, az csakis a *Hunt* osztályú *Port-Szaúd* lehetett, melyet egyaránt említkenek fregattként és (kísérő) rombolóként is. Aránytalan megosztásra utal DUPUY 1978. 329., s hangsúlyozza, hogy ezt később visszavonhatatlanná tette a Szuеzi-csatorna régi hajók elsüllyesztésével történt lezárása is, melyre nyilván a háború végén került sor. Az aránytalan megosztást az is alátámasztja, hogy a fent említett egyiptomi erővel szemben Izrael három torpedónaszáddal rendelkező Élat védelmére, melynél több aligha volt szükséges, tekintve a körzetben meglévő izraeli légifölényt.

²⁷ A rombolók és a két tengeralattjáró bevetettségére lásd DUPUY 1978. 328., neveikre és a *Leviatánra* lásd *ISDA–ISA* www.dolphin.org/tclasse/. A két fregatt eladására vö. *ACS* http://www.aandc.org/research/hmcs_hallowell.html.

²⁸ Vö. RIFAAT 1998.

²⁹ Vö. DUPUY 1978. 328–329. Megjegyzendő, hogy Akabai-öböl helyett Vörös-tengert említ, de a lezárt Tirán-szorost tekintetbe véve nyilvánvalóan az előbbire gondol.

³⁰ Az elaknásítás tényére vö. *MFA* www.mfa.gov.il.

³¹ E követeléshez a végső lökést U Thant ENSZ-főtitkár azon kijelentése adhatta, melyben arra utalt, hogy amennyiben Egyiptom követelné az ENSZ-től csapatai kivonását, úgy azt a világszervezetnek haladéktalanul teljesítenie kellene. Erre vö. ABÁDY 1991. 28.

³² Vö. *MFA* www.mfa.gov.il/MFA/Foreign.

³³ Izrael reakcióját a Tirán-szoros esetleges lezárását illetően részletesen taglalja ALLON 1970. 60–71.

³⁴ Vö. ABÁDY 1991. 54.

³⁵ RIFAAT 1998. az egyiptomi hadvezetést kárhoztatja az egyébként jól felkészült haditengerészet fölényének kihasználatlanságáért és passzivitásáért. Példaként említi, hogy a hadvezetés csak azért utasította el a Vörös-tengeren állomásozó rombolóknak blokádjából történő bevetését

az Izraeli Légierő hatótávolságán kívül, – vagyis valahol a Vörös-tenger középső régiójában, vagy a Báb el-Mandeb-szorosnál, miként az majd 1973-ban történik – mivel azt „nem tartották elég demonstratívnak.”

³⁶ Vö. RIFAAT 1998.

³⁷ Vö. DUPUY 1978. 330.

³⁸ Vö. KOJUKHAROV 1997. DUPUY 1978. 329–330. szerint a közeledő izraeli torpedónaszádokat két *Osa* rakétanaszád fogadta, majd rövid tűzváltás után az izraeliek visszavonultak; a *Jaffa* rombolóról nem tesz említést; megjegyzi még, hogy az izraeli kötelék – szerencséjére – belül voltak a rakétanaszádok *Styx* rakétáinak legkisebb hatótávolságán.

³⁹ Vö. DUPUY 1978. 330.

⁴⁰ Vö. uo.

⁴¹ Vö. RIFAAT 1998.

⁴² Az izraeli jelentésre és a kotróhajóra vö. DUPUY 1978. 330., a teljes egyiptomi jelentésre vö. RIFAAT 1998.

⁴³ Vö. DUPUY 1978. 330.

⁴⁴ Vö. RIFAAT 1998. A *Tannín* támadását megemlíti még az *ISDA–ISA* www.dolphin.org/sclasse/. Az egyiptomi haditengerészet hivatalos honlapja szerint a tengeralattjáró elpusztult a vízibombázás során, vö. *EGYPTIAN NAVY* www.mmc.gov.eg/branches/Navy/t4.htm. Egy értesülés szerint a foglyokat 1968 januárjában engedték szabadon, vö. *SAJETET 13* <http://www.isayeret.com/units/sea/shayetet/article.htm>.

⁴⁵ Ekkor történhetett a már fentebb említett összecsapás a kommandósokat szállító torpedónaszádokkal, jöllehet RIFAAT 1998. szerint a járőrözések során az egyiptomiak nem bukkantak izraeli egységekre.

⁴⁶ A hadműveletre vö. RIFAAT 1998. DUPUY 1978. 330. állítása szerint Alexandriánál az izraeliek erős járőrtevékenységet folytattak az éjszaka folyamán, megakadályozandó az egyiptomi *Osa* és *Komar* rakétanaszádok kifutását izraeli városok rakétákkal való lövetése céljából. Ez azonban az egyiptomi flotta felszíni egységeinek aktivitása nyomán kétségsbe vonható.

⁴⁷ Vö. RIFAAT 1998. Az akcióról DUPUY 1978. 330–331. is beszámol.

⁴⁸ Vö. DUPUY 1978. 331. RIFAAT 1998. szerint a kötelék „20 mérföldre”, vagyis kb. 30–32 kilométerre volt Élattól, amikor visszahívták. Ebben az esetben viszont a járőröző torpedónaszá-

dok, s magának a kikötőnek a közelsége miatt valószínűtlen, hogy az izraeliek ne fedezték volna fel az egyiptomi hajókat.

⁴⁹ A parancs visszaigazolására, illetve arra, hogy az izraeliek nem észlelték a rajt, vö. RIFAAT 1998. Az izraeli torpedónaszádokra és jelentőségükre, illetve a raj távozására a Tirán-szoroson át, vö. DUPUY 1978. 331.

⁵⁰ Vö. RIFAAT 1998.

⁵¹ Vö. DUPUY 1978. 331.

⁵² Vö. LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 258. A Tirán-szorosba telepített egyiptomi aknazárat járőrszolgálat egészítette ki, valamint egy 130 milliméteres kaliberű partvédelmi üteg, vö. RIFAAT 1998. Utóbbit a védők valószínűleg megsemmisítették, mielőtt távoztak, bár LUTTWAK–HOROWITZ 1975. 258. megjegyzi, hogy az egyiptomiak a bázis repülőterét sértetlenül hagyták hátra.

⁵³ Vö. MYTHS & FACTS 2001. 90.

⁵⁴ Vö. DUPUY 1978. 331.

⁵⁵ Vö. HORVÁTH 2004. (I. rész) 44.

⁵⁶ A légi- majd torpedótámadásokról rendkívül érzékletes és megrázó leírást ad könyvében az események egyik túlélője, vö. ENNES 1979. 61–82. ill. 82–103.

⁵⁷ Vö. DUPUY 1978. 332.

⁵⁸ A torpedónaszád lajstromszámára és nevére vö. ENNES 1979. 102.

⁵⁹ A *Liberty* által küldött első jelentésre, melyben a támadók azonosítása említésre kerül, vö. ENNES 1979. *Appendix „G”* [244].

⁶⁰ A folyamatos gépágyútűzre lásd ENNES 1979. 85–96.

⁶¹ Erre az izraeli leírásra lásd LIMOR 1967.

⁶² A mentőcsónakok szétlövésére vö. ENNES 1979. 96.

⁶³ Az izraeli segítségnyújtásra és annak elhárítására lásd uo. 101–103.

⁶⁴ A kártérítés különböző összegeire vö. DUPUY 1978. 332., ill. MYTHS & FACTS 2001. 93.

⁶⁵ A zászlóval kapcsolatban vö. ENNES 1979. 50–54., különösen 50–51., ill. MYTHS & FACTS 2001. 91.

⁶⁶ A két hajó összetévesztésére vö. MYTHS & FACTS 2001. 91.

⁶⁷ Gabbi Bron izraeli történész teóriájára bővebben lásd HORVÁTH 2004. (II. rész) 61.

⁶⁸ Vö. ENNES 1979. 209–216.

⁶⁹ Vö. DEACON 1991. 216–222., különös tekintettel 218–220.

⁷⁰ A haditengerészeti kommandó válságára vö. SAJETET 13 <http://www.isayeret.com/units/sea/sha-yetet/article.htm>.

1. dokumentum

Rendelet Izrael Honvédő Hadseregéről

Izrael honvédő hadserege rendelet¹

5708. azaz 1948. évi 4. sz. rendelet

Rendelet Izrael Állam Honvédő Hadseregének létrehozásáról

Az 5708. azaz 1948. évi Közigazgatásról és Törvényről szóló rendelet 18. bekezdésének értelmében ezennel életbe lép az alábbi rendelet:

1. Ezennel megalapítatik Izrael Állam Honvédő Hadserege, mely szárazföldi erőkből, haditengerészeti és légierőből áll.

2. Fenyegetettség esetén bevonulási kötelezettség lép érvénybe a honvédő hadseregben teljesítendő valamennyi szolgálat ellátáshoz.

A bevonulásra kötelezettek életkorát az ideiglenes kormány határozza meg.

3. Izrael Állam Honvédő Hadseregében szolgáló valamennyi személy hűsége esküszik Izrael Államra, annak alkotmányára és illetékes hatóságaira.

4. Izrael Állam Honvédő Hadseregén kívül tilos bármilyen más fegyveres erő létesítése és működtetése.

5. A Palesztin Zsidó Ügynökség, a Zsidó Közösségek Palesztinai Általános Tanácsa (*Vaad Leumi*), a közigazgatás, az ideiglenes kormány és bármely más szerv által 5708. *Készlet* 16-a (1947. november 29.) és e rendelet közreadásnak dátuma között közzétett, a nemzeti szolgálattal kapcsolatos rendeletek, határozatok, rendelkezések és egyéb iránymutatások módosításig, kiegészítésig vagy visszavonásig hatályban maradnak.

6. Bármely jogszabály, melyet e rendelet feltételeinek megfelelően hoznak, legális marad, ellenkezőké az akár a hatályban lévő törvények bármelyikével is.

7. A Védelmi Minisztérium felelősséget vállal a rendelet betartásáért.

8. E rendelet 5708. azaz 1948. évi Izrael Honvéddő Hadserege Rendelet néven kerül bejegyzésre.

5708. *Ijár* 17. (1948. május 26.)

Az ideiglenes kormány
Dávid Ben Gurion
miniszterelnök

¹ Az eredeti ivrit és angol nyelvű dokumentum képét közli *IW* http://www.israeli-weapons.com/history/war_of_independance/WarofIndependance.html. A fordítást az angol nyelvű változat alapján Horváth Zoltán készítette.

2. dokumentum

*Izrael helyzete a közel-keleti fegyverkezési versenyben – Lévi Eskól miniszterelnök jelentése a Knesszethez, 1964. május 20.*¹

Lévi Eskól miniszterelnök jelentését a *Knesszethez* annak kapcsán készítette, hogy a szovjet pártfőtitkár, Nyikita Sz. Hruscsov a hónap elején Egyiptomba érkezett, s biztosította az arab országot a folyamatos fegyverutánpótlásról, miközben kirohanásokat intézett Izrael ellen. Ennek kapcsán, május 20-án a *Knesszet* kérdést intézett a miniszterelnökhöz Izrael közel-keleti fegyverkezési versenyben betöltött pozícióját illetően.

A szöveg rövid bevezető után – melyben az Izrael Állam nukleáris fejlesztéseit ért bírálatokra reagálva kifejti azok békés célját – hét pontban ismerteti „az izraeli kormány politikáját a közel-keleti fegyverkezési versenyt illetően.” Az első pontban elítéli szomszédai erőszakos politikáját és hangsúlyozza Izrael védelmi céljait. A második pont elítéli a közel-keleti fegyverkezési versenyt, mely fenyegeti a térség fejlődését. A harmadikban szót ejt arról, hogy Izrael ellenzi a fegyverkezést, s kész a regionális leszerelésre. A negyedik pontban tagadja, hogy fegyverzetfejlesztés terén Izraelé lenne a kezdeményezés. Az ötödik pont hangsúlyozza, hogy mivel az arab államok nem készek a leszerelésre, ezért Izrael Államnak szükséges megtennie bizonyos védelmi lépéseket. Az alábbiakban szó szerint közölt utolsó két pontban bírálja a Szovjetuniót, amiért az, miközben támogatja a globális, békés, egymás mellett élés elvét, addig a regionális

békét semmibe véve modern fegyverzettel – többek között *Komar* osztályú rakétanaszádokkal² – látja el az arab országokat, főként Egyiptomot.

„(…)

(f) Izrael kormánya sajnálatosnak tartja, hogy az egyiptomi vezető, az Izrael ellen tett agresszív kijelentések ellenére, politikai támogatást és fegyvereket kap olyan forrásoktól, amelyek a békés egymás mellett létezést favorizálják. A világ régiókból áll, és aki a világbékét kívánja szolgálni, annak a regionális békét is szem előtt kell tartania, elméletben és gyakorlatban egyaránt.

(g) *Egyiptom évek óta lázas fegyverkezési versenyt folytat. A Közel-Keleten Egyiptom mutatta be elsőként a körzetben jelen lévő legmodernebb szárazföldi, légi, és tengeri hadviselést szolgáló fegyvereket. Egyiptom volt az, aki a Szovjetuniótól sugárhajtású repülőgépeket, rakétanaszádokat (Komarok) és nehézfegyverzetet kapott, így elsőként mutathatta be azokat, és jelenleg is a birtokában áll.*

(…)”

A szöveg befejező két bekezdésében Eskól kitér az Egyiptomban, főként német tudósok segítségével történő, alapvetően stratégiai (hadászati) rakéták, illetve bizonyos tömegpusztító fegyverek fejlesztésére, melyek léte Izrael Állam ellen irányul, hadrendbe állításuk felborulással fenyegeti, az egyébként is labilis közel-keleti egyensúlyt, s emellett Egyiptom regionális nagyhatalmi pozícióját is kovácsolja.³ Ez pedig korántsem szolgálja a békés egymás mellett élés elvét, illetve a viták tárgyalásos úton való rendezését szolgáló törekvést, hanem állandó háborúskodás magvát veti el és a mindenkor katonai agresszió lehetőségét tartja fenn.

¹ A beszéd eredetijének, angol nyelvű, hivatalos fordítására lásd *MFA* www.mfa.gov.il/MFA/Foreign. Az angol nyelvű dokumentumot magyarra Horváth Zoltán fordította.

² Az első ilyen naszádok 1962-ben érkeztek Egyiptomba, vö. *JANE'S 1979–80*. 143.

³ Német tudósok részvételét az egyiptomi rakétaprogramban, illetve az izraeli hírszerzés törekvését annak feltérképezésére, részletesen ismerteti *DEACON 1991*. 155–189.

3. dokumentum

*Nasszer elnök deklarálja a Tirán-szoros lezárását*¹

A fegyveres erők tagjaihoz intézett beszéd első részében Nasszer elnök az 1956-os háborúról beszél, elítélve a hármass öszeesküvést, mely térdre kényszerítette Egyiptomot. A vereség legfőbb okaként természetesen az angol-francia beavatkozást jelöli meg, amely lekötve az arab erőket, visszavonulásra és vereségre kényszerítette Egyiptomot Izraellel szemben. Ezt követően hangsúlyozza, hogy ezúttal más a helyzet, s Egyiptom a Szíriával szembeni izraeli fenyegetések okán kész kiállni szövetségese mellett. Szóba kerül az ENSZ Válságkezelő Erőinek (UNEF – *United Nations Emergency Forces*) távozása is, mely ügyben Nasszer dicsérte az ENSZ főtitkár döntését a csapatok kivonását illetően. Több kirohanást is intéz a Szíriát, s ezáltal a Közel-Keletet is háborúval fenyegető Izrael Állam, s annak támogatója, az Egyesült Államok ellen, rámutatva arra, hogy mindig csak Izrael és a Nyugat számára megfelelő békéről esik szó, és soha nem az arabok vagy palesztinok érdekeiről. Ezt követően tér ki a szoros lezárására és okaira. Az okok részletezésénél egyszersmind sejteti a közel-keleti arab országok között feszülő regionális, rejtett, belső ellentéteket.

„(...) Most felelősség nyugszik a vállatokon. Tegnap² a fegyveres erők elfoglalták Sarm-es-Sejk városát. Mit jelent ez? Jogaink elfogadtatását, az Akabai-öböl fölötti fennhatóságot, ami által felügyelhetjük az egyiptomi felségvizeket. Semmilyen körülmények között nem engedhetjük, hogy izraeli zászló alatt közlekedő hajók mozogjanak az Akabai-öbölben. A zsidók háborúval fenyegetnek. Mi azt mondjuk, hogy [ha] ők üdvözlik a háborút, [akkor] mi készek vagyunk a háborúra, fegyveres erőink, állampolgáraink, mindannyian készen állunk a háborúra, semmilyen körülmények között sem fogjuk feladni a jogainkat. Ezek a mi vizeink. Ez a háború talán lehetőséget nyújt a zsidóknak, Izraelnek, Rabinnak, hogy kipróbálják ellenünk erőket, és rájöjjenek, hogy mindaz, amit az 1956-os csatáról és a Símai-félsziget elfoglalásáról írtak, csupa badarság volt.

Magától értetődik, hogy Izraelben imperializmus és reakció van. A reakció a mi országunkban is kételyeket von maga után, csakúgy, mint az iszlám szövetségben. Jól tudjuk, hogy az iszlám szövetséget három állam képviseli: Szaúd-Arábia, Jordánia és Irán. Szerintük az iszlám szövetség lényege, hogy a muzulmán vallású embereket Izrael ellen vonják egységbe. Én csak annyit kívánok az iszlám szövetségtől,

hogy Palesztina ügyében mindössze egy módon tegyenek szolgálatot: akadályozzák meg, hogy Izrael olajhoz jusson. Az Izraelbe szállított olaj, Élaton keresztül, egy olyan országból származik, amely az iszlám szövetség tagja. Az olaj Iránból érkezik Elatba. Akkor [tehát] ki az, aki ma olajjal látja el Izraelt? Az iszlám szövetség az, az iszlám szövetség egyik tagja, Irán. Ez az iszlám szövetség valódi arca, és ezért áll a cionizmus oldalán, ami az imperializmus édestestvére. (...)”

Nasszer elnök a beszéd záró szavaiban katonáit élteni, biztatja a legklasszikusabb propaganda fogások alkalmazásával, melyek használata egyébként is jellemző a szöveg egészére. Emellett a beszéd egészéből árad a háborús feszültség.

¹ A beszéd eredetijének, angol nyelvű hivatalos fordítására lásd MFA www.mfa.gov.il/MFA/Foreign. Az angol nyelvű dokumentumot magyarra Horváth Zoltán fordította.

² 1967. május 22-én.

4. dokumentum

A Liberty első jelentése a támadás részleteiről¹

James M. Ennes, Jr. könyvében így kommentálja e dokumentumot:

„Ezt, a támadásról szóló első jelentést, McGonagle kapitány a híd bal szárnyán fekve, kimerült és súlyosan legyengült állapotban diktálta Bennett hadnagynak.”

Nyílt [üzenet – I. A.]²

Sürgős

1967. június 8. 17.15 (Zulu idő)³

A USS Libertyről

A Görög Tengerészeti Hírközlőállomásnak

Nyílt [üzenet – I. A.]

Helyzetjelentés — légi támadás után

1. 8-án 12.15 (Zulu idő) 283-as kurzusom⁴ 5 csomós [kb. 9 km/h – I. A.] sebességgel északi szélesség 31° 35' 5" keleti hosszúság 33° 29'-nél azonosítatlan (feltehetően izraeli) sugárbajtású vadászrepülőgépek támadták meg a hajót. Hat rácsapást hajtottak végre a hajón. 12.25 órakor három torpedónaszád, az egyik izraeliként azonosítva, közelített a jobb oldalon teljes sebességgel. Lajstromszám: 206-17.⁵ Kb. 14.27 órakor a torpedónaszádot tűz alá vettük. 50 [12,7 milliméteres – I. A.] kaliberű géppuskákkal 2000 yardról [kb. 1800 méterről – I. A.].⁶ A naszád torpedótámadást hajtott végre és rácsapást indított. Egy torpedó a tat

mögött 75 yarddal [kb. 70 m – I. A.] haladt el. Kb. egy perccel később torpedó-becsapódás a jobb oldalon. A hajó 10 fokkal jobbra dől. A vízzáró rekeszek lezárása megtörtént és kitaranak. A támadás után a naszádok kelet felé távoztak, 5 mérföld [kb. 8 km – I. A.] után eltűntek. 10 csomóval [kb. 19 km/h – I. A.] hagyjuk el a területet.

2. A repülőgépekről fotók készültek. A támadás befejezése után két izraeli helikopter körözött a hajó körül 500 yardról [kb. 460 m – I. A.]. Időpont 12.55. Az izraeli felségjel tisztán látható. Fotók készültek. Több lövedéket gyűjtöttünk össze a fedélzeten. Halottak becsült száma 10, súlyos sebesültek 15, összesen 75 sebesült. Eltűntek száma meghatározatlan.

3. A hajó képtelen folytatni a feladatot. Személyi veszteségek jelentése folyamatban.

4. A hajóoldalon kiterjedt felszíni sérülés. Az alsóbb fedélzetek megsemmisültek.

5. A kommunikációs rendszerek korlátozottan működnek. Filmanyagot és lövedékeket biztosítunk, ahogy jeleztük. A hajónak szárazdokk kell és széleskörű javítás.

¹ A dokumentum forrása: ENNES 1979. *Appendix „G”* [244]. A dokumentumot Horváth Zoltán fordította.

² Az eredeti dokumentumban „UNCLAS” megjelölés szerepel, mely valószínűleg az *unclassified* („nyílt”, „nem titkos”) szó rövidített alakja.

³ A greenwichi helyi időre alkalmazott amerikai katonai szleng. Az eredeti dokumentumban minden időpont megjelölésénél a nap, az óra, a perc és a greenwichi helyi idő jelölése egyben szerepel (pl. 081715Z).

⁴ A hajózásban alkalmazott iránymeghatározás szerint a 0° jelenti az északi, a 90° a keleti, a 180° a déli és a 270° a nyugati irányt. A *Liberty* 283° kurzusa „mércskelt” nyugat-északnyugati irányt jelent.

⁵ McGonagle fregattkapitány rosszul olvasta le az izraeli naszád jelzését; az helyesen 204 T volt, melyet a *Tamassz* nevű torpedónaszád viselt, vö. ENNES 1979. 102.

⁶ Ez a mondat nehezen értelmezhető, ugyanis azt sugallja, hogy az amerikai hajó légénysége előbb nyitott tüzet („At approx 081427Z took torpedo boat under fire...”) az izraeli naszádokra, így azok tulajdonképpen önvédelemből indítottak támadást a *Liberty* ellen. Valószínűsíthető, hogy

a torpedónaszád figyelmeztető lövését (amennyiben az az volt) vélték támadásnak a legénység tagjai. Az sem zárható ki, hogy a súlyosan sérült McGonagle fregattkapitány tévedésből diktált ilyen információt. Mint fentebb láthattuk a torpedónaszád helytelenül leolvasott lajstromszámát is tévesen közli az üzenet.

5. dokumentum

Miha Limor beszámolója a *Liberty* megtámadásáról¹

Az alábbiakban egy, a *The New York Times* hasábjain megjelent beszámoló olvasható a *Liberty*, amerikai kémhajó megtámadásával kapcsolatban. A szerző az Izraeli Haditengerészet egyik tisztje, Miha Limor – aki a támadáskor az egyik torpedónaszádon szolgált – beszámolóját a *The Associated Press*nek írta.² A lap szerkesztője bevezetőjében komoly kritikákat fogalmaz meg a beszámolóval kapcsolatban, kétségbe vonja a szerző szemtanú voltát és egyes állítások valódiságát is. Ez a korabeli, az üggyel kapcsolatos amerikai közvélekedést is tükrözi. Ehelyt csak a beszámoló haditengerészeti vonatkozású részei kerülnek közlésre, kiegészítésekkel és pontosításokkal, melyek a később elfogadott amerikai vizsgálatok eredményein alapulnak.

„(...)

Június 8-án (...) jelentést kaptunk egy, ellenséges járműnek gyanított, azonosítatlan hajóról el-Aristól körülbelül 12 mérföldre [kb. 19 km – I. A.].

(...)

Egyszer csak megláttuk a célpontot a radarképernyőn. Egyenes, délkeleti irányon haladt, körülbelül 10 csomóval [kb. 19 km – I. A.]. Fokozott sebességgel haladtunk a célpont felé, távolságmérőn keresztül figyelve, igyekeztünk azonosítani a hajót. Pár perccel később két repülőgépünk repült át a fejünk felett. Láttuk, ahogy köröznék a hajó felett, azután támadásba vetik magukat.

Két rakétát indítottak a sűrűre hajóra, s arról füstcsóvák emelkedtek. Azután a két sugárhajtású gép a part felé vette az irányt.³

Úgy 2000 yardra [kb. 1800 m – I. A.] a hajótól, különös látványra lettünk figyelmesek. A magas árboc és a szokatlanul sok antenna arra utalt, hogy ez egy hadihajó. A hajó oldalát füst takarta, s az oldalán lévő három számot kivéve, amelyek nem mondtak nekiünk semmit, semmit nem tudtunk kivenni.

Nem láttunk zászlót az árbocon,⁴ és senki sem látszódott a fedélzeten és a hídon.

(...)

Több percet töltöttünk azzal, hogy megpróbáltuk felvenni a kapcsolatot a hajóval és azonosítást kérjünk. Próbáltuk rádióval és jelzőfényvel, egyetértésben a nemzetközileg elfogadott feltételekkel. De nem adott választ. Továbbá úgy tűnt, megbirkózott a tüzek megfékezésével és tartotta irányát.

Az a döntés született, hogy harci alakzatban elhaladunk mellette, és átlövünk a hajóorr felett, hogy azonosítást kérjünk. Tehát nagy sebességgel elhaladtunk mellette és átlőttünk az üres híd és a hajóorr felett. Hirtelen egy tengerész bukkant fel és tüzet nyitott ránk egy nehézgéppuskával a hídról. Elfogadtuk a kihívást és közvetlen ágyútüzet irányítottunk ellene. Egy pillanattal később lebukott géppuskájával együtt.

Így kétség sem fért hozzá, hogy ellenséggel kerültünk szembe. Önmagának hosszúra nyúlt azonosítása, bárminemű zászló hiánya, az, hogy ránk lőtt, és mindenek felett a különös felépítmény a hajón nem hagyott bennünk kétséget.

Azt akartuk, hogy a hajó adja meg magát, anélkül, hogy elsüllyesztenénk. Még egyszer tettünk egy kört⁵ a hajóval csatarendben, lőttünk újra és újra. Nem volt hatása. Senki sem tűnt fél. Senki sem reagált. A lövedékek okoztak némi kárt a toronyban, s a hajó ment tovább.

(...)

(...) Megszületett a parancs, s felkészültünk a torpedótámadásra.

Felsorakoztunk a hajó bal oldalának⁶ teljes hosszában és teljes harci sebességgel haladtunk. Mint annyiszor a kiképző feladatok tucatjain, elértük a megfelelő szöveget és távolságot – és elengedtük [a torpedót – I. A.].

Azt gondoltuk, csak egy csoda menthetné meg a hajót. Az egyik torpedó eltalálta a hajó közepét. Ezt követte egy hatalmas robbanás és egy óriási vízsugár.

Majd tűz ütött ki és a hajó oldalvást dőlt, mintha süllýedne. Túlélőket kerestünk, mint szokás, legyen az barát vagy ellenség. De senki sem tűnt fel a fedélzeten.

(...)

Hirtelen valami a tengerbe zuhant. Egyik naszádunk megközelítette és kiemelte a vízből, amit talált egy gumi-mentőcsónak volt a US Navy felirattal.

Ez volt az azonosítás legelső jele. [kiemelés az eredetiben – I. A.]

Egy pillanattal később a helyszínre érkezett a helikopter, hogy felvegye a foglyokat. A hajó felett lebegett és azt jelezte nekünk:

»Felvonják az amerikai zászlót.«

Világos volt, hogy barátokra lőttünk. [kiemelés az eredetiben – I. A.]

Lőszerek tucatjai, rakéták és torpedók kellettek ahhoz, hogy előranciaáljanak egy azonosító jelet, mondta egyik tengerészem, aki, mint társai, keservesen feldúlt volt az események ilyen fordulata miatt.

Igaza volt. A csillagok és sávok látványa megakadályozhatott volna mindent, ami később történt.

(...)

Utasításokat kaptunk, közvetlenül a haditengerészet parancsnokától, hogy adjunk meg minden szükséges segítséget. Tehát megközelítettük a Libertyt és segítséget ajánlottunk fel hangosbeszélőn keresztül.⁷

Ezután először egy tiszt bukkant fel a hídon, és azt kiabálta: »Menjete a pokolba!«⁸

Megtudva, hogy nincs szükségük segélyre, távoztunk. És a Liberty visszatért szokásos műveleteihez. Úgy tűnt, bármely más hajó elsüllyedt volna.

Csak később tudtuk meg mekkora veszteséget okoztunk torpedónkkal.”

¹ Megjelent a *The New York Times*, 1967. július 7-i számában. Interneten: www.usliberty.org/limor.htm.

² A *The New York Times* szerkesztőjének állítása szerint más beszámolóik Limort, mint újságíró említik, vö. LIMOR 1967.

³ Két légitámadásról számol be könyvében az események egyik tanúja, a *Liberty* egyik tisztje, vö. ENNES 1979. 61–82.

⁴ A felvont vagy fel nem vont amerikai zászló az egyik központi kérdése volt az esetet követő vizsgálatoknak. Felvont zászlóról számol be ENNES 1979. 50–54., különösen 50–51. A *MYTHS AND FACTS* 2001. 91. azt állítja, a későbbiekben többen, közöttük a *Liberty* parancsnoka, William McGonagle fregattkapitány is tanúsította, hogy a zászló az első vagy a második légitámadás során lebukott.

⁵ A beszámolót leközölő újságíró azt állítja, a torpedótámadás előtt az izraeli naszádok nem

köröztek a *Liberty* körül, ezzel nyilván arra utalva, hogy nem törődtek sokat az azonosítással. A torpedótámadás körülményeire vö. ENNES 1979. 82–103., itt is csak a támadást követően esik szó a sérült hajó körül cirkáló naszádokról.

⁶ A torpedó a hajó jobb oldalába („*starboard side*”) csapódott, és a támadás is a hajó jobb oldaláról érkezett, vö. ENNES 1979. 82–85.

⁷ Sem e rövidített változat, sem az eredeti beszámoló nem adja vissza azt a tényt, hogy a torpedótámadás és a kapcsolatfelvétel között több mint két óra telt el. A torpedótámadás időpontjára lásd ENNES 1979. *Appendix „G”* [244], a kapcsolatfelvétel időpontjára vö. ENNES 1979. 102–103.

⁸ ENNES 1979. 103. így írja le az esetet: „McGonagle feldühödve, a körülmények hatása alatt egy kifejezetten egyszerű, személyiségéhez ugyan nem illő, rövid válaszjelet mutatott a fedélzetmesterrel, aki azt készségesen továbbította.”

P A R T H I S C U M

PUSZTAI JÁNOS

Fejezetek a szentesi repülés történetéből

XI. rész Ismét újrakezés – a forradalom után a csúcsig (1957–1959)

A múlt, ha akarjuk, ha nem, generációról generációra velünk marad, emléke, szelleme, hőseinek, áldozatainak neve, tetteik a génjeinkben kódoltan velünk élnek, míg lehet. Birtokoljuk azt a reményt is, hogy többé nem lesz vesztes háború, bukott forradalom és többé nem lesznek hazánk népén uralkodó hatalmak. Amit egyszer felépítünk, az fennmarad, formáljuk, tatarozzuk, igényeinkhez alakítjuk mindaddig, amíg az a hasznunkat szolgálja. Élni kell! Élni akarunk! A jövő épületét csak szilárd, megbízható alapokon lehet tovább emelni és abból megbízható bizonyossággal messze előre látni. Talán ezek a mélyen tudatunkban élő, némán ható gondolatok, tudati parancsok vezérelték azokat, akik 1956 októberében megalkották a Magyar Nemzeti Repülő Szövetséget. 1944 decemberétől a sportrepülést irányító országos szervezet ekkor éppen negyedszer alakult át. Valamennyi arculatának a közös

nevezője volt; a nemzeti érdekből életben tartott sportrepülés. Minden szervezet eszköz a hatalom működési struktúrájában, így a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány visszaállította a Magyar Repülő Szövetséget korábbi feladatával és szervezeti rendjével. Januárban megindult a vidéki szervezetek újraszerveződése. Néhány hónap elteltével új országos szervezet kongresszusát hívta össze a politikai vezetés. A Magyar Repülő Szövetség – a korábbi, a MÖHOSZ példájára – összevonására került a Szabadságharcos Szövetséggel. Ebből – a politikai érdekegyeztetésből – született meg jogszerűen is '57 augusztus 17-én, az Ideiglenes Elnökség által összehívott Országos Aktív értekezleten, a Magyar Honvédelmi Sportszövetség.

Az előző fejezetben közölt ok miatt a szentesi repülőter parancsnoki státusza felszabadult. A központi akarat felkínálta lehetőségek alapján, Badacsonyi Béla¹ még

szilveszter előtt felkereste a frissen leszerelt Vigh Mihályt, hogy a helyi körülményekről és azokról a tényezőkről érdeklődjön, milyen létszámú, milyen képzettségű tagságot tudhat maga mellett, milyen külső erőkre lehet támaszkodnia a repülésnek. Nyilvánvalóan nem nyerte el a tetszését a szentesi szervezet összehatása, mert rövidesen, január elején már Haas György jelent meg a városházán és közölte, hogy január 15-től kinevezést kapott a repülőtér vezetésére. Korábbi érkezésének célja a lakáskeresés és ismerkedés a vezetőséggel. Azonnal intézkedett a klub új elhelyezéséről, mert sem a zenedének, sem a repülő klubnak nem volt szerencsés ez a szimbiózis. A tanácselnöki hivatal ideiglenesen a városháza 24/a számú szobáját ajánlotta fel, amíg a városban nem szabadul fel olyan helyiség, amely az MRSZ klub szakmai érdekeinek is megfelel. Ezt a két irodai szobából álló helyiséget csak később foglalta el a klub, mert a volt megyeházán nagyobb alapterülettel sikerült oktatásra is alkalmas, berendezett, mellék helyiséget is magába foglaló működési területet kapni. Sajnálatosan ez is csak ideiglenes elhelyezés lehetett.

A január 31-i jelentésében 5 C, 11 B és 2 kezdő növendéke volt a klubnak, valamint két kezdő csoport volt szervezés alatt. A gépállomány 1 Lepke, 1 Vöcsök, 2 Szellő, 1 Pilis, 2 Koma és egy Június 18 volt, illetve a HA-GAN lajstromjelű Galamb motoros vontatógép. Egy Jeep, egy Dodge gépkocsi, 2 db Góliát-19 típusú csörlő aggregátor. A személyi állományt Oláh József hangármester, Vass József (Akec) rg. motorszerelő, Varga Lajos repülőtér gondnok (és a nyolc tagú karhatalmi őrség, amit Szabó Miklós motoros oktató szervezett meg, és akik a repülőtér gépkocsijait használták) alkotta.

Haas György repülőtér parancsnok – egyetértésben a vezetőséggel – január 31-én levelében kérte a klub fől vételét a Magyar Nemzeti Repülő Szövetségbe. A február 14-én kelt értesítésben Rónai Rudolf légügyi

kormánybiztos tudatta a tagsággal, hogy az Intéző Bizottság a klub ideiglenes Alapszabályát elfogadta, és az így kiadott működési engedély alapján annak neve ez után *Magyar Nemzeti Repülő Szövetség Szentesi Repülő Klubja* lesz. A szentesiek éves tagdíját 100 forintban állapították meg. Klub társadalmi elnöki megbízását Vállai László, a repülőtér parancsnokit Haas György kapta. Az új alapszabállyal egy időben a klubvezetőség kérte a MNRSZ Intéző Bizottságától, hogy fölvehesse Asbóth Oszkár nevét. Legényei Lajos Repülési alosztályvezető helyettes közli a klub vezetőségével, hogy „Az Intéző Bizottság nem szándékozik élő személyről elnevezni repülőklubokat a jövőben sem.”

A forradalom utáni első állapotjelentésben az új repülőtér parancsnok igényeit is megfogalmazta, egy Cinke típusú teljesítményvitorlázó gépre, egy kétkormányos, Ifjúság elnevezésű vontatható oktató vitorlázóra, egy Kapa típusú kötélvisszahúzó berendezésre, és egy Zlin Z-381 Fecske motoros repülőgépre, a vitorlázórepülő motoros oktatásának megindítása érdekében. Január utolsó vasárnapján 21 fő kezdővel indított elméleti oktatás végén 12-en tettek sikeres vizsgát, a közép- és felsőfokkal együtt 30 fővel indult a vitorlázó repülő kiképzés. Innentől kezdve folyórsultak az események. Nagyszabású tervekkel kezdődött a forradalom utáni esztendő. A Cinkét '57 őszén, az algyői állományból szentesre telepítette az OK.

Az MRSZ OK-nak küldött, március 5-én keltezett 8/1957. sz. levelében javasolja Haas György repülőtér parancsnok Vállai László századost, a repülőklub társadalmi vezetőjét és Pusztai János C vizsgás vitorlázórepülő alapfokú motorosrepülő kiképzésre. A központi engedély viszonylag rövid időn belül, már március 24-én megérkezett, de először a szegediek kiképzése kezdődött meg Algyőn. Vállai Lászlót -katona lévén - időközben más helyőrségbe, más beosztásba helyezték, de

április 28-án még A és B vizsgázott. Május 1-jén már az új társadalmi titkár, Vígh Mihály kezdte meg működését. A motoros kiképzésben új személyre kellett javaslatot tenni. Egy Zlin 381 Fecske típusú repülőgép Szeged és Szentese repülőtérre volt vezényelve, ahol Szabó Miklós oktató irányításával történt az elméleti és a gyakorlati fölkészítés, majd a repülés. Időközben lejárt a Galamb repülési engedélye, és helyette egy Po-2-t kapott a két klub.

Haas György Pajtás típusú repülőgépen tervezte bővíteni a motorosrepülő továbbképzést az utasviteli- és a vontatói szakszolgálati engedélye megszerzéséhez, aminek a segítségével oktatónak Vass Jenőt kérte fel. Végül is június 1-jén megkezdte a kiképzést Po-2-en, Szabó Miklóssal Algyőn és Szentesen vegyes lehetőséggel. A motoros kiképzéshez harmadik személy is csatlakozhatott, így új lehetőségként Fenyvesi Sándort javasolta a klub vezetősége, Vállai százados helyébe Vígh Mihály lépett a kiképzendő csoportba. A fölterjesztés alapján a pártbizottsági jóváhagyást követően az országos központ is rámondta az áment a kiképzésben résztvevők személyére. Haas György egyedül volt a gyakorlati képzéshez vizsgázott személy, a vitorlázórepülés oktatásához kérte a szentesi illetőségű, de Algyőn repülő Pap László segédoktatót, hogy vállalja az oktatói vizsgát, és legyen segítségére a kiképzésben. Ekkor kérte meg az utasviteli engedélyt Vígh Mihálynak is, aki a júniusi vizsgán kiválóan megfelelt, és oly sikeresen végezte feladatát, hogy november 4-én már a segédoktatói szakszolgálati engedélyt is megkaphatta. Gönczi Gyula csörlőkezelői képesítést szerzett. Az április 4-e tiszteletére szervezett motoros repülő csillagtúrán a Szentese színeiben induló Vass Jenő a 30 induló közül tizedik lett.

Az '57. május 15-én tartott I. negyedévi beszámoló és vezetőségválasztó közgyűlésen, – melyet az MNRSZ Ideiglenes Intéző Bizottság rendelt el –, díszelnöknek Őze

Lajos századost, a kiegészítő parancsnokság vezetőjét, tagoknak Lengyel Károly Vízműigazgatót, Lovas János városi KISZ-titkárt és Török Antalt MSZMP-megbízottat választotta meg. A klubvezető Vígh Mihály, a kiképzésvezető Haas György, a műszaki vezető Oláh József, a gazdaságvezető Nádor Ferenc – az Eliker Vállalat osztályvezetője –, az oktatásfelelős Pusztai János a tanács pénzügyi előadója, C vizsgás növendék lett.

Ezen a tavaszi alkalmon jelentette be Haas György az augusztus 4-i repülőnap megrendezését. A Szabadságharcos Szövetség megyei és helyi vezetősége – Lengyel Károlyon keresztül – biztosította a repülőklubot, hogy támogassa a repülőnap megszervezését. Mint később látni fogjuk, becsülettel állták is az adott szavukat.

A forradalom utáni első tavaszi repülő üzemnap '57. március 21-én volt. A központ már egy hónappal korábban engedélyezte a repülést, de az aggregátor cseréje miatt halasztani kellett. Meglepően kevesen jelentek meg, mindössze hatan vettek részt a repülésben. Haas György oktatott, Fenyvesi Sándor csörölt. Az első négy fölszállást Vállai László klubtitkár kapta. Összesen 15 start volt Komával. A haladóknak ez volt az év eleji kontroll repülése.

Sajnálatosan '57 áprilisában ismét gép-sérülés történt, néhány év után immár másodszor. A szabályosan nyuggózott Koma a starthely melletti várakozóhelyen 70%-ban tört. A váratlan irányból a repülőtérre zúduló viharoserejű forgószél alákapott a gép szárnyának, megemelte azt, és farokra állította, aminek egyenes következménye lett, hogy a csőtörzs összeroppant, a szárny a földre zuhant, így az is javíthatatlanul sérült.

Haas György május 16-án az országos központ javaslatára megszervezte a repülésmeteorológia szempontjából oly fontos repülőtéri viharjelző, viharjelentő szolgálatot Pusztai János és Vígh Mihály részvételével. Sorkatonai szolgálatuk két éve alatt mind-

ketten a repülőtéri meteorológiai állomáson teljesítették feladatukat, észlelő-rádiós illetve rádiós-észlelő beosztásban. A klubok közötti versenyben május 16-ig mérve az eredményeket, Szentes a harminckét működő repülőklub között a 15. helyet foglalta el.

Június végére befejeződött a szervezés és július 1-jén kezdte meg működését Budaörsön a légi mentőszolgálat. A repülő mentők Super Aero-45-e(i) heti két-három alkalommal megfordultak a szentesi repülőtéren, mert hozták a beteget a megyei kórház sebészetre Bugyi István professzorhoz, illetve szállítottak innen a budapesti kórházak specialistáihoz. (Később L-200 Morava típusú gépekre, illetve Pilátus PC-6 B2 Turbo-Porterre és Jak-12-re cserélődtek a Super Aero-45-ök.) Wittinger Károly és Varga Pál pilóta már akár félálomban is tudta az utat Szentesre. Annyira ismerték már a szentesi repülőtér talajának áldatlan állapotát, hogy úgynevezett QGO-helyzetben is (sárrepülés = felázott, mély talaj), vállalták a leszállást.

Augusztus 1-jéig végetért Szegeden a motoros repülésre bevontak kiképzése és Szabó Miklós oktató Szentesen kezdte meg Fenyvesi Sándor, Pusztai János és Vígh Mihály elméleti fölkészítését. A gyakorlati repülés augusztus 18-án kezdődött és 25-30 felszállás után a növendékek eljutottak az egyedül repülés szintjére. Az is közbeszólt a kiképzés további menetébe, hogy elfogyott az erre a célra biztosított üzemanyag. (Csak széljegyzetként említem, hogy a vitorlázó repüléshez is a szentesi Mezőgazdasági Gépalomástól kaptunk üzemanyagot a csörlőbe és a kötélvisszahúzó berendezésbe. Gyakorta segített a Közúti Gépellátó Vállalat is. Repülő benzinnel sajnos nem rendelkezett egyik segítő sem.) Szabó Miklós oktató nem járult hozzá a szentesi repülőtéri vizsgáláshoz. Azt az érvet sem fogadta el, hogy a korábbi években százak tettek sikeres I fokú vizsgát Szentesen, ő akkor is hajthatatlan

maradt és görcsösen ragaszkodott a Szolnoki repülőtérhez mint vizsgahelyhez. Ott viszont nem járult hozzá, hogy a vizsga feladat előtt egy-két helyismereti iskolakört repülhessünk, hivatkozva a korábban említett üzemanyaghiányra. Sajnálatosan nem sikerült közös nevezőre jutnunk, így a kiképzett három növendék pártában maradt; nem kaphatta meg az egyedül repülést jelentő szakszolgálati engedélyt. Az igazi okot most már sohasem tudjuk meg, csak sejthetjük, mint eddig is, mert Szabó Miklós néhány éve visszaadta lelkét a teremtőjének. Az egyedülrepülésre fölkészítő oktatás záróakkordjául Szentes-Mezőtúr-Tiszaöldvár-Szentes útvonalrepülésen vettek részt a növendékek.

Májusban úttörőkből és gimnazista diákokból megalakult a modellező szakkör. Alig néhány hetes munka után a szolnoki modellezőkkel karöltve már a város dolgozóinak tartottak bemutatót a sporttelepen – nagy sikerrel. Részt vettek a megyei körrepülő versenyen is, ahol sok fejlettebb modellezőt és csapatot is megelőzve a második helyen végeztek.

Repülőnap, honvédelmi nap és...

A Repülőklub és a Szabadságharcos Szövetség helyi elnökségéből, Lengyel Károllyal, a Vízmű Vállalat igazgatójának vezetésével már május elején megalakult a városi MRSz Repülőnap Előkészítő Bizottsága. A szentesi tanács és a városi pártbizottság képviselői jelenlétében, heti rendszerességgel egyeztették az elvégzett munkát és a további tennivalókat. Ahol nem boldogultak saját erejükből, ott lépett be a munka előmozdítása érdekében Bujdosó Imre a járási PB Agitációs- és Propaganda Osztályának vezetője. Nehezítette a munkát, hogy a Szabadságharcos Szövetség megyei vezetőségét hidegen hagyta a szentesiek erőfeszítése. Jánoska Gergely megyei elnök – nem tudni mi okból – rangon alulinak

tartotta, hogy az egyeztető megbeszélésekre elküldje a megyei szervezet megbízottját. A Csongrád megyei Hírlap szerkesztősége jelentőségének megfelelően kezelte a helyi kezdeményezést és rendszeresen tájékoztatta a megye lakosságát az előkészületekről, ezzel is reklámot csinálva az időközben országos rangot kapott rendezvénynek. Remek ötletnek bizonyult, hogy a repülőnapig a lap közölte népszerű, a laikusoknak is érthető formában a műrepülő figurák leírását, magyarázatát Mi a műrepülés? címmel. „*Ez a gyönyörű légi játék*”, amely „*nem csupán szórakoztató időtöltés*”, hanem „*sokkal mélyebb értelme van*”, előkészítés arra, hogy a pilóta minden helyzetben föltalálja magát. Azt már én fűzöm hozzá, hogy a katonai repülés, különösen a vadászrepülő képzés nem nélkülözheti a műrepülés ismeretét. (A megye székhelye 1950-től, a tanácsrendszer bevezetésével egy időben Hódmezővásárhelyre került.)

Ahogy közeledett augusztus 4-e, úgy sűrűsödött a napi munkában a repülőnap körüli tennivaló. Előbb az engedélyek megszerzése, később a nyomdai pauszpapír hiánya késleltette (ami a nyomtatáshoz nélkülözhetetlen segédanyag) az egyébként is feszesre tervezett ütemterv végrehajtását. Július 23-a és 26-a között, meghatározott időben, szigorú belügyi felügyelet mellett lehetett Fecskével Kiskunfélegyháza, Csongrád, Martfű, Tiszaföldvár, Kunszentmárton, Orosháza, Fábiansebestyén, Nagymágocs, Derekegyháza, Makó, Hódmezővásárhely, Mindszent, Szegvár térségében röplapot szórni. A röpcédula a következő felhívással kellett a rendezvényt, szólt az érdeklődőkhöz:

MOTOROS, VITORLÁZÓ REPÜLŐNAP

A Magyar Repülő Szövetség rendezésében Szentesen, 1957. augusztus 4-én, 11 órai kezdettel, az ország legkiválóbb sportrepülőinek részvételével. Motoros, vitorlázó egyéni és kötelék műrepülés, bal-

lonvadászat, ejtőernyős ugrás és modellező bemutató.

Repülőnapra a MÁV – megfelelő létszám esetén – különvonatot biztosít.

A megye legjobb modellezői vállalták gumi- és mechanikus motoros, valamint a hőlégsugaras repülőmodelljeik bemutatását. Különösen nagy figyelmet érdemelt Pap János hőlégsugaras, U–controll (körrepülő) modelljének bemutatása. Nem csak a dobhártyát veszélyeztető hangereje, hanem a körpályán futott sebessége is figyelemreméltó, ami jó technikai körülmények között a 180–200 km/óra szintet is elérte.

Szeged nem járult hozzá a röplapszóráshoz, mert időközben az ottani klub is repülőnapot tervezett a szegedi közforgalmi repülőtéren a moszkvai VIT tiszteletére, július 21-ére. A közös Po–2-vel a megye valamennyi számottevő helyiségében szórták a röplapot.

Végre elérkezett augusztus 4-e. Előző nap kora délutánján megérkeztek a bemutató résztvevői. Gulyás Ferenc, a Szövetség repülési osztályvezetője dirigálta a szentesi repülőnapot, amelyen a magyar katonai és sportrepülés adu ászai vettek részt. A nagy napon a reggeli órákban érkezett egy Li–2-s utasszállítógép az ejtőernyősökkel, nem sokkal negyed 11 után Jak–18-on (az újságíró vadászgépnek minősítette) érkezett Rónai Rudolf a Közlekedési Minisztérium Légügyi Főosztályának kormánybiztosa. Reggel 8 órától a város fölött többször is megjelent a Po–2-es egy hatalmas transzparens vonatva maga után, figyelmeztetve a későn ébredőket, hogy nemsoká kezdődik a repülőnap.

A repülőterre vezető úton egymást érték az autóbuszok, melyek a környező városokból, Hódmezővásárhelyről, Szolnokról és Kiskunfélegyházáról a vasútállomásról az

oda érkező menetrendszerinti és különvonalak utasait szállították a rendezvényre. A MÁV jóvoltából Szentes 100 kilométeres körzetéből 50%-os kedvezménytel utazhattak a repülőnap vendégei, nézői. A Mórícz Zsigmond Művelődési Ház zenekara 9 órától folyamatos térzenét adott a repülőtéren. A Po-2 az indítás előtti percekben a moszkvai VIT-et üdvözlő transzparenssal repült néhány kört a nézők sokasága felett, majd megkezdődött a helyiek programja. A hatalmas dísztribün homlokzatán a „Repülősport a béke szolgálatában” felirat hirdette a szervezők politikai hitvallását. A tíz órakor elhangzott köszöntő beszéd után, melyet Bujdosó Imre mondott a húszezer főre becsült nézősereg előtt, a szegedi modellezők kezdték a programot, amire korábban már utaltam. A helyi repülők közül A vizsga feladatot repült Pusztai János Lepkével, ezt magas starttal B vizsga iskolakör követte Pilissel, melyet Gullay Mihály mutatott be. Komával Vigh Mihály a kétkormányos oktatást prezentálta. A helyiek repülésre indítása csőréléssel történt. A továbbiakban a budapesti pilóták vontatással vagy csak motoros géppel szálltak fel, hogy számot adjanak fölkészültségükről. Tóth József MALÉV-pilóta, a későbbi sportrepülő világbajnok mutatott be egyéni műrepülést Fecskével. Ezt megelőzően volt vitorlázó gépekkel műrepülés, majd a szolnoki ejtőernyősök ugrása következett. Doktor György százados mutatott be 2000 méterről késleltetett ugrást a csoportos bemutatók végén. A csoportok 600 és 800 méteres bekötött ugrását honorálta óriási tapssal a nagyrédmű. Ezt követte a Fecske kötelékrepülése, majd a csoportos műrepülése. A három Fecske pilótája Gyulai Andor repülő százados, berepülő pilóta, Pálóczi Ferenc és a már említett Tóth József volt.

Ezt követte a ballonvadászat, amikor a hidrogénnel töltött, aránylag nagy méretű, a földről ütemesen fölengedett piros lufikat

az azokra rácsapó pilóták a légsavarral, vagy a szárnyal érintve igyekeztek kipukkasztani. Alig akadt egy-két léggömb, amelynek sikerült megszöknie. A ballonok nem könnyen adják meg magukat, volt olyan eset is, amikor egy lufira többször és több gép is rácsapott egymást követve, amikor sikerült azt elpukkantani, „légigyőzelmet aratni”. A léggömbvadászatnak szigorú szabályai vannak, ennek ellenére néha történtek balesetek. Ez ismétlődött meg a szentesi repülőnapon is. A legjelesebb pilóták egyike, Gyulai Andor alulról támadta a léggömböt. Ez csaknem két ember életét követelő katasztrófába torkollott. Tóth József csapott le először, de elszalasztotta a ballont. Pálóczi következett a sorban, magasabb pozícióból indult a léggömbre. Sebességet gyűjtött és emelkedés közben alulról támadta a lufit, amikor Gyulai leszújkítva a kört, egy bal hátsó, alsó helyzetből teljes gázzal emelkedve a Pálóczi gépe elé vágott a Fecskével. Az ütközést nem lehetett elkerülni. Pálóczi nem láthatta a Gyulai gépét. A szabályosan haladó Fecske légsavarja valósággal ledarálta a szabálytalanul eléje forduló gép függőleges és vízszintes vezérsíkját. A Fecske kormányozhatatlanná vált, és mint egy kődarab csapódott a földre. Ezt a zuhanást nem lehetett túlélteni. Gyulai Andort Esztergomban kísérték utolsó útjára. A 100–150 méteren történt ütközésnél a vétlen pilóta gépének légsavarjából darabok szakadtak ki, ami miatt kiegyensúlyozatlanná vált, és oly erősen rázta a motort, amittől az leszakadt a tartó bakjáról. A vétlen gép is kormányozhatatlanná lett. Pálóczi a még emelkedő gépből ki akart ugrani, de a vezető ülés felőli kabintető nem nyílt. Át kellett csúszni a mellette lévő ülésbe, onnan a szárnyra, onnan rugaszkodott el, de olyan alacsonyan, hogy éppen a föld felett lobbant ki a mentőernyője. Az általa vezetett Fecske a lödomb tövében semmisült meg. A döbbenet pillanatában halálos csend ült a nézőtérre, majd percekkel később megindult a helybe-

liek hazaszivárgása. Nem telt el egy óra idő sem, amikorra kiürült a repülőtér nézőtere.

A ballonvadászatot utasrepültetés követte volna. A lapok arról tesznek említést, hogy ez a műsorszám sem maradt el, de az illetékeseket kérdezve annak megtörténtére senki nem emlékszik. A szabályzat értelmében a személyi sérüléssel járó balesetet követően fel kell függeszteni a további repülést, melyet csak a balesetvizsgáló bizottság jelentése után oldhat fel a repülőtér munkáját felügyelő hatóság.

Bármily szomorú események történnék, az élet feltartóztatlanul megy tovább. Augusztus 16-a és 31-e között az algyőiekkel közös teljesítmény tábor volt Szentesen, melyen 5 fő ejtőernyős is részt vett. A vezető Haas György volt, aki a vontató pilóta feladatát is ellátta. Szabó Miklós motoros oktató alkalmanként kíségtett a tábori repülésben. Műszaki feladatokat Maszlag József motorszerelő és Oláh József szentesi hangármester látta el. Pezsgett az élet a táborban. Mindjárt a kezdet kezdetén A és B vizsgázott Gerecz Elemér. Céltávot repült Vigh Mihály Püspökladányba, Risnyovszky Károly Kisújszállásra, Gönczi Gyula Túrkevére, Vicsai István Szolnokra, Pusztai János Békéscsabára, Szabó Miklósnak csak Kondorosig sikerült eljutni. Gullay Mihály és Fenyvesi Sándor magassági feladatokat repültek. A szegedi klubból részt vett még Tombác Jenő, Tornyai József, Molnár Géza, Bartos Tibor. A két hét alatt 110 főszállással 80 órát töltöttek a levegőben gép és személyi sérülés nélkül.

A szeptemberi jelentés szerint a klub taglétszáma 33 fő, ebből rendes tag 29, pártoló tag 4 fő. Vitorlázórepülő 29 fő, ebből a létszámból még motoroson is repülnek négyen. Vizsga szerint hárman D vizsgások, hatan C, tízen B vizsgások, 10-en kezdő vitorlázórepülők. Iskolai végzettség szerint érettségiztek 11-en és most végzi a középiskolát 9 fő. Az év végére 9 főre az A,

6 főre a B, 4 főre a C és 6 főre emelkedett a D vizsgások száma. Az év során 1979 főszállással 230 órát repültek a klub tagjai. A repülőnap bevétele 56 308 forint volt. A rendezéssel járó költségek levonása utáni tiszta maradvány meghaladta a 30 000 forintot. A teljesítményrepülések alapján mérve a szentesiek repülését, a 21. helyet szerezték meg a 34 klub alkotta országos mezőnyben. Ez az év a magyar magassági rekordok éve is volt. A gyöngyösi hullám-vitorlázó táborban a korábbi magassági rekordok egymás után dőltek meg. A nem is oly régen még szentesi oktatók közül előbb Mester László, majd másnap Lipták Lajos repült abszolút és relatív magassági rekordot. Lipták Lajos december 2-án 7253 méteres abszolút- és az ebből mérhető 6659 méteres relatív magassággal megdöntötte az addigi magyar magassági rekordot.

Haas György szeptemberben és októberben is levélben kérte a Szövetségtől az állami tulajdonú, de városi kezelésű repülőtér talajának javítására a pénzt, mert a város nem vállalta annak költségeit. A parancsnoki épület és a hangár is sürgős javításra szorult. A közelmúltban 10 000 forintot fordítottak a főépület tatarozására, de a szükséges munkák közül sok elmaradt. Haas György javasolta a terület kisajátítását, de az Országos Vezetőség nem intézkedik. Ezért vagy más okból Haas György visszaadta a parancsnoki kinevezést a megbízójának a központnak, és 1957. november 2-án leltár szerint a repülőtér a Szolnokról érkezett Batta Sándornak adta át. Az új repülőtérparancsnok kinevezése november 16-án lépett életbe.

Az is az '57-es esztendő krónikájához tartozik, hogy Pap László D vizsgás pilóta, a szegedi tanárképző főiskola adjunktusa néhány klubtársa segítségével – helyi, megfigyelő mérések alapján – elkészítette „A termik keletkezése és adatok a termikus feláramláshoz” című tanulmányát, amely egyfajta termik térképet adott a leválások

A BAROKK CSIPKÉRE EMLÉKEZTETŐ ERZSÉBET TÉR A VÁROS- ÉS A MEGYEHÁZÁVAL, A KOSSUTH TÉR A REFORMÁTUS NAGYTEMPLOMMAL AZ '50-ES ÉVEK VÉGÉN. PAP L. ARCHÍVUMÁBÓL

hely-színének és gyakoriságának leírásával és az időjárási helyzethez viszonyításával.

Október hatodikán, vasárnap volt a járási-városi munkásör zászlóalj névadó és zászlóavató ünnepe. Az ünnepi beszédet Kállai Gyula művelődési miniszter az MSZMP KV titkára mondta. Ünnepi beszéde után kezdődött a munkásör századok díszelgése a csapatzászló előtt. Az elvonuló egységek a városháza felől indultak és haladtak az evangélikus templom irányába. Ekkor három motoros repülőgép, három Fecske érkezett a Kurca irányából, alacsony repülésben és

virágszőnyeggel borítotva be a felvonuló egységek útját. Az egyik gép pilótája olyan alacsonyra ereszkedett le, hogy kiforduláskor majdnem lesodorta a görögkeleti templom tornyáról a kettős keresztet.

Néhány nappal később szokatlan hang verte fel a kisvárosi este csendjét. Október 10-én este nyolc óra előtt tíz perccel délkeleti irányból érkezve egy hatalmas méretű helikopter, egy valószínűleg „repülő vagon” szelte át sejtelmes suhogó motorzajával a város légtérét. Piros és fehér helyzetlámpái oly erősek voltak, hogy jól látszottak a forgó rotorok. A földszintes házak felett, 20–30 méter magasan áthúzó helikopter valószínűleg a szovjet hadsereg gépe lehetett. Északnyugati irányban hagyta el a várost.

Minden túlzás nélkül, már itt az elején kijelenthetem, hogy a szentesi repülés a '45 utáni szakaszában

Batta Sándor parancsnoksága alatt, '58-ban érkezett el az újabb fénykorába. Ehhez az is hozzájárult, hogy a jól szervezett vezetés olyan személyi háttérre épült, amely képes volt a magasabb követelményeket teljesíteni.

A kiképzés minőségjavítása szempontjából fontos volt olyan kétkormányos gép igénylése is, amely a vontatás követelményeinek megfelel. A központ nem tudta a kívánt típust biztosítani. Batta Sándor – a szolnoki repülőtérről történt előzetes egyeztetés után – kérte a Műszaki Osztálytól a HA-5177 lajstromjelű Ifjúság Szentesre helyezését.

Makó közismerten nem tartozott a repülésbarát városok közé. A sportrepülés életrehívása érdekében a szegedi DAC többszöri kísérlete éppenúgy kudarcot vallott, mint a v. Bogtay Kamillóé. Ezek ismeretében meglepő volt a hír, miszerint a szentesi repülők meghívást kaptak egy makói bemutatóra. A szemlebizottság egy Maros-parti rétet talált alkalmasnak a felkínált lehetőségek közül, csak hogy ennek az volt a szépséghibája, hogy a folyó bal partja már Romániához tartozott. Északi szél esetén csak a román légteret érintve lehetett volna biztonságosan leszállni. Ez pedig csak akkor vált volna lehetségessé, ha az akkori román kormány nem csak frázisaiban lett volna baráti. Hogy mégsem valósulhatott meg a kezdeményezés – tapasztalati tényezőkre épülve –, a Makó Városi KISz Bizottság kérelmét a BM már nem továbbította a Külügyminisztériumnak.

Június 15-én két nagyon kedves vendég érkezett a repülőtérrre. Massányi Sándor és Schlett László a szentesi cserkészrepülés jeles oktatói tettek baráti látogatást a repülő üzemnapon. Batta Sándor repülőterparancsnok egy Ifjúság fölszállással és együltrepiüléssel tisztelte meg a „hazalátogatókat”.

A szentesi repülés híre a kunszentmártoniak körében nem volt ismeretlen. A község fiataljai közül a korábbi években többen is repültek városunkban. A szentmártoni KISz Bizottságtól repülő bemutatóra érkezett fölkérés a szentesi repülő klubhoz. Az eseményre '58. július 13-án került sor. Kétezer néző előtt csörlésből

volt termikrepülés Pilissel, majd ugyanezzel a géppel dugóhúzó bemutató. Po-2-el Batta Sándor vontatott, a Szolnokról Szentésre helyezett Ifjúság is repült. A bemutató repülés után a kezdők üzemnapjával zárult a kunszentmártoni kirándulás. Fecskével Vinczy Károly algyői parancsnok repült, és addig, amíg Batta Sándor a levegőben tartózkodott, ő volt a repülésvezető. A repülőnap után megalakult a kunszentmártoni repülő csoport. Az illetékes szolnoki repülőklub hozzájárult ahhoz, hogy a kunszentmártoni csoport szervezetileg is Szenteshhez tartozzon. Az itt szerveződött csoportnak 18 tagja volt, közülük 17-en jelentek meg és feleltek meg az elméleti vizsgán - jelenti az Országos Vezetőségnek a szentesi klub.

A hús fővel, augusztus 4-e és 17-e között megrendezett nyári repülőtábor

EMBERFORMÁRA EMLÉKEZTETŐ, TITOKZATOS ALAKZATOK A NAGYTŐKEI HATÁRRÉSZBEN. NAGYTŐKEI NASCA-VONALAK? HA NEM AZ UFONAUTÁK KÖVETTÉK EL, AKKOR MI EZ, KI ALKOTTA? TALÁN EGY TRÉFÁS KEDVŰ IFJÚ RAJZOLTA LÁBAIVAL A FRISSEN HENGERELT ŐSZI SZÁNTÁSBA? PAP LÁSZLÓ FÖLVÉTELE 1957

VALAMI RETTENETES, HAJMERESZTŐ DOLOG TÖRTÉNHESETT A FÖLSZÁLLÓ MEZŐBEN, HA A PARANCSNOK OTTHAGYTA AZ INDÍTÁSRA VÁRÓ PÍLÓTÁT ÉS AGGODALMASAN A FEJÉHEZ KAPOTT. GULLAY-ARCHIVUM 1959

teljesítményrepülőknél és kezdőknél is nagyszerű eredményt hozott. Valamennyi növendék a soros vizsga közelébe került, vagy egy fokozattal előbbre is lépett. A pilóták ontották a magassági és útvonal teljesítményeket. Pap László és Gullay Mihály több 2000 méter fölötti magasságot repült. Együttesen a magassági repülések száma meghaladta a 16-t, öt időtartam (5 órán túli) és 3 esetben volt háromszög-pályán végrehajtott távrepülés. Batta Sándor repülésvezetésével és vontatásával, Vigh Mihály segédoktató és Pap László oktatott. Oláh József hangármester biztosította a műszaki háttérrel, Pusztai János csőrlött és nem utolsó sorban Becsák János nevelési felelős munkájával teljesezett ki a táborvezetés.

A sikeres táborban összekovácsolódott csoport szeptember 21-én Járasi Honvédelmi Napot rendezett gazdag repülő programmal. Itt volt a budaörsi repülőtér parancsnoka Pál Zoltán, aki műrepült és vontatott valamint Tóth József, a későbbi műrepülő világ bajnok. Időközben Szentesen is egyre többen mutattak érdeklődést az ejtőernyőzés iránt. Az éledező ejtőernyős kedv ébrentartására a szolnoki csoport vezetője, Dugonics Pál irányításával Kiss Lajos Po-2-ből előbb

bekötött, később zuhanó ugrásával színezte a bemutatót. Cinkével Gullay Mihály vontatásból dugóhúzó bemutatót tartott, a termikrepülés szépségét Pusztai János tárta az érdeklődők elé. Pap László csőrlésből Komával, Vigh Mihály Ifjúsággal repült vontatásban. A modellezők is rendkívül színvonalas bemutatót tartottak. Tekintettel arra, hogy a rendezvény nem volt belépődíjas, csak becsülni lehetett az érdeklődő nézők számát. Hozzáértők

2-3000 főre tették azokat, akik jelenlétükkel megtisztelték a honvédelmi napot. A Csongrád megyei Hírlap 6000 nézőt említ, finoman szólva is nem csekély költői túlzással. Mivel a honvédelmi napot nem előzte meg céltudatos sajtó-, vagy szórólapos reklámkampány, így a szakértő becsülte látogatók száma is igen tisztes eredménynek számított. (A bemutató előtt három nappal korábban jelent meg egy rövid hír a leendő honvédelmi napokról. A többes számot az indokolja, hogy ugyanakkor Makón is szervezett hasonló rendezvényt a megyei és járási MHS elnökség.)

A taglétszám ugrásszerűen megemelkedett, az év októberére elérte a 64 főt. Szentesről, Hódmezővásárhelyről, Csongrádról, Kunszentmártonból és Kiskunfélegyházáról is jelentkeztek néhányan, de innen egyre kevesebben, mert a repülőtérük építése a befejezéshez közeledett. Nagy valószínűséggel az évközi rendezvények, bemutatók hatására 40 fő jelentkezett repülést tanulni. A törzstagok közül 3 A, 6 B, 10 C és 5 D vizsgás növendéke, pilótája volt a klubnak. A november 11-i vezetőségi ülés jegyzőkönyve alapján Vigh Mihály klubvezető, Batta Sándor kiképzésvezető, Török Loránt gazdaságvezető, Becsák János

nevelési-, Pusztai János oktatási és művelődési felelős alkotta a klub vezérkarát. A repülőtér gépállománya 1 Koma, 1 Ifjúság, 2 Lepke, 1 Vöcsök, 2 Szellő, 1 Pilis, 1 Június 18 és 1 Cinke típusú gépből tevődött össze. Az eddigi legmagasabb teljesítési szintjét az '58-as esztendőben érte el a klub. 2138 felszállással 357 óra repült idővel, 65 magassági, 10 időtartam és 3 céltávval, illetve 3 háromszög-repüléssel² zárult az esztendő. Ebből csak Pap László oktató 10 ezer méter és 6 kétezer méter feletti tiszta ezerasságot, 2 ötórán túli időtartamot és 6 háromszög-repülést teljesített, amiből az értékelő hatóság csak hármat ismert el. Nem volt szállító kocsi, a vontatógép is egyre nehezebben állt rendelkezésre, így csak a visszatérő távrepüléseket volt célszerű szorgalmazni. Az év során két ezüstkoszorús teljesítményű pilótával, Gullay Mihállyal és Pusztai Jánossal gyarapodott a klub. Ezzel az éves produktummal az ország 41 repülőklubja közül, egyre javuló formával, a korábbi középmezőny alsó harmadából a

13. helyre tudta magát feltornászni a szentesi együttes. Az igazán nagy ugrás az volt, hogy több budapesti klubot is megelőzve a vidéki klubok közül Szentes dobogós helyezést ért el, az előkelő harmadik helyet tudta megszerezni!

A modellezők sajnálatosan nem éltek a biztosított lehetőséggel. Nem volt közös építőműhely, mindenki a lakásán készítette (volna) a gépeket. Novemberben levélben értesítette a klubot Borus János megyei modellező előadó, „ha nem végeznek” a kör tagjai „érdemi munkát, megvonja” tőlük a további támogatást. Ez a valóság színe, de ennek a fonákjáról informálta olvasóit a Csongrád megyei Hírlap 1958. június 11-i számában. A toborzónak szánt közléshez nyilvánvalóan hiteltelen információt kapott a hírszerkesztő. Ami az írásban hiteles, az a klub vezetőségének csupán ötletszintű szándékára utalt: a következő esztendőre a járás községségeibe tervezett repülőmodellező roadshow vonatkozott.

A SZENTESRE IGYEKVŐ SZENTESRE IGYEKVŐ PILÓTÁK MÁR MESSZIRŐL LÁTHATJÁK A JELLEGZETES TISZA-KANYART, AMIRŐL BIZTOSAN TUDNI, HOGY NÉHÁNY PILLANAT UTÁN A REPÜLŐTÉR IS FELTŰNIK A MESSZESÉGBŐL. PAP LÁSZLÓ-ARCHIVUM

... És amire senki nem számíthatott. A finálé (?)

A klub tagsága óriási reménységgel kezdte az 1959-es esztendőt, bár az év indulásával (szinte) egyidőben csökkent radikális mértékben az MHS állami támogatása, ennek megfelelően a repülés is. Ugyanekkor megnőtt a repülőtér forgalma. A korábban csak mentőszolgálati repülőket mellé csatlakoztak a repülőgépes növényvédelem trágyázóvá alakított Po-2-esei és An-2-esei is. A „kukacbombázók” – ma már nem tudni, hogy a szakmai szellemesség, vagy a köznyelvi lelemény ragasztotta rájuk ezt a nevet – már ’58-tól mind gyakrabban vették igénybe a szentesi repülőtér. A repülés eme új ágának nagy és rendszeres megrendelői voltak

a környék erős termelőszövetkezetei és a Pankotai Állami Gazdaság. Nem volt ritka eset, amikor három gép is tanyázott a szentesi repülőtérén Császár Károly, Balikó György (Mörszió), Szigeti György, Ménesi László és a szentesi Vass Jenő.

A kiskunfélegyháziak és néhányan a csongrádiak közül is az új repülőtérre pártoltak át. A klub taglétszáma ezzel, és a kezdő tanfolyam orvosi és elméleti vizsgáját követően 40 főre apadt, közöttük négy leánnyal. Szentesen felsőfokú elméleti vizsgát tett 7 fő, a középfokot 11-en fejezték be sikeresen és 14 kezdő tett eredményes alapfokú elméleti vizsgát, ennek a csoportnak is egy része átment az ejtőernyősök táborába Ruszka Miklós vezetésével.

Duci bácsinak alias Oláh Józsefnek érkezett a nyugdíjazási ideje. Nem kívánt tovább szolgálni. Utódjául a szentesi származású Horváth Gergely hangármester pályázatát fogadta el az Országos Központ,

A REGGELI ELIGAZÍTÁS ELŐTTI PILLANATOK. A GÉPEK ÉS AZ AGGREGÁTOR MŰSZAKI ELLENŐRZÉSE KÖZBEN. PAP LÁSZLÓ-ARCHIVUM, 1958

felesége pedig megbízást kapott a repülőtér gondnoki feladatára. Szentesen már és még nem volt lakásuk, így a repülőtérre kellett kialakítani számukra az ideiglenes családi otthont. Munkába lépésük április 1-jével kezdődött. Az átadás-átvétel időszakában az Országos Központ nagy pénzügyi és szakmai revíziót tartott Szentesen, ami a repülőtéri és klubvezetők dicséretével zárult.

Az 1959. év május 20-án az alábbi levelet küldte Batta Sándor kiképzésvezető az MHS Ejtőernyős Alosztályának: „A szentesi repülő klubban az ejtőernyős kör 29 fővel (25 fiú és 4 leány) megkezdte működését. Foglalkozások helye a Horváth Mihály Gimnázium tornaterme. Egy db 49 mintájú ejtőernyőt, hajtogatás céljából, kérünk megküldeni.” Dugonics Pál és Bayer Lajos szolnoki oktató volt. Az első ugrásuk a szentesi repülőtérre 1959. szeptember 9-én 13 óra körül történt. Az ugrásokat An-2-ből hajtották végre. Kiemelkedő ejtőernyős munkát végzett Ruzska Miklós, Csányi Antal, Lengyel István és Toóth Iлона. A szentesi repülő klub és repülőtér felszámolását követően Kiskunfélegyházán és Szolnokon folytatták az ejtőernyőzést. Lengyel István tiszti iskolára került, ahol vadászpilótaként végzett és szolgált nyugdíjazásáig.

Vígh Mihály egyre nehezebben tudta a klubvezetői feladatát ellátni a napi munka és az oktatás mellett. Kérte a vezetőiséget, hogy a tiszteletdíjas klubvezetői feladat alól mentse fel. A helyi politikai irányítás Török István fogtechnikust, az MSZMP I. kerületi szervezetének társadalmi titkárát, repülő növendéket javasolta a klub vezetőjének. Az új titkár május elején vette át az irányítást. Az első főlmérő statisztikája szerint a május 29-i állapotnak megfelelően a klub taglétszáma 62 fő, közöttük 5 nő. Származás szerint munkás: 29 fő, paraszt: 20 fő, értelmiségi: 5 fő, alkalmazott: 7 fő, egyéb: 1 fő. Párttag 3 fő volt, KISZ tagok 34-en voltak. Tartalékos tiszti összesen 2 fő volt a tagok között.

Az augusztus 3-tól 16-ig tervezett nyári tábor előtt már tíz magassági repülés (1000 méter fölötti), két céltáv és egy időtartam repülés történt. A kezdők közül is néhányan eljutottak az A vizsgáig. Élt a remény az éves feladatterv alkotóiiban, hogy ez az év még gazdagabb eredményeket terem, megdőlhetnek az előző, az '58-as esztendő teljesítmény mennyiségi csúcsai. ... És ekkor történt, amire senki nem számított. A június 25-én leszállni készülő HA-4152 lajstromjelű Cinke farokcsúszója oly erősen érintette az úton közlekedő, a kerékpár kormányára ráhajló 18 éves Pallagi Margit tarkóját, hogy az sérülésbe a helyszínen belehalt. A leszálló gépet látva a többi, a szelevényi úton közlekedő kerékpáros – közöttük az áldozat keresztanyja is, – és gyalogos, meg is álltak, de az áldozatul esett ifjú leány, a többiek értelme ellenére is tovább folytatta az útját. A 70 kilométeres sebességű gép farokcsúszója, bár elsiklóan érintette Pallagi Margit tarkóját, az ütés mégis halálos mértékű volt. Batta Sándor repülőtérparancsnok, a balesetet okozó gép pilótája a szegedi Járási Bíróság Közlekedési Tanácsa – a szentesi városháza nagytermében lefolytatott tárgyaláson – bűnösnek találta a közlekedés rendjét veszélyeztető büntetetlen és a B.1839/1959.sz. ítéletével a balesetet „szándékos emberölés”-nek minősítette és 10 év börtönben letöltendő büntetéssel sújtotta. Mellékbüntetésként 10 évre eltiltotta a közútyek gyakorlásától és valamennyi (szárazföldi és légi) jármű vezetésétől. A szuttogó politika már a tárgyalás megkezdése előtt tudni vélte, a politikai vezetés visszaretentő erőét remél a bíróságtól, ezért szigorú ítéletről beszélt, mert a büntetéssel példát akart statuáltatni a „felelőtlenül ijesztgető járművezetőknek”. Az ítéletet követő, a börtönben töltött három és fél év után, többszöri perújrafelvételt követően bebizonyosodott Batta Sándor ártatlansága. Szabadlábra helyezésével egy időben visszakapta jogosítványát és repülő szakszolgálati

engedélyét. A teljességhez hozzátartozik, hogy Batta Sándor találkozott Pallagi Margit édesapjával, aki biztosította róla, hogy tudja, lánya haláláról nem tehet, és kézfogással pecsételte meg, hitelesítette szavait.

Batta Sándor letartóztatása után nem volt a városban repülésvezető. A közlekedésrendészet sem engedélyezte mindaddig a repülést, amíg a repülőtér mindkét végén, a szelevényi út szélén el nem helyeztette a klub (?) az alacsony repülés lehetőségére figyelmeztető táblát.³ A tábla kihelyezését követően még két alkalommal repült a klub a szentesi repülőtéren Vinczy Károly és Tornyai József vezetésével. A repülőtér bal-esetveszélyes voltára utalva az MHS megvonta a támogatást. Megszűnt a szentesi sportrepülés, csakhogy a halálos baleset nem oka volt, hanem alkalmat adott, hivatkozási lehetőséget a repülőtér felszámolására, leltálásának indokolásához. A valóságos ok a már korábban említett állami költségvetési támogatás jelentős összegű csökkentése volt. Ugyanakkor tizenkét repülőtér megszüntetésére is sor került. A repülőklub is felszámolódott. Algyőre szállították az irat- és könyvtárat, az eszközöket, a berendezést. A tagság egy része Algyőre, néhányan Kiskunfélegyházára és Nyárlőrincre jártak át repülni Mester Lászlóhoz.

...De a parázs, a repülés varázsa a hamu alatt is tovább izzott. A szentesi repülés második, a '45 utáni nagy korszaka 1959 végével lezárult. Az élet ennyi szabadságot engedett az akkori generációnak. A tagság szárnyaszegett lett, de nem földhözragadt. Az „öregek”, ki-ki lehetősége és tehetsége szerint kereste a szentesi repülés visszaállításának valamilyen ágazatát. Hérakleitosz bölcselétéből – bő kétezer éve – tudnivaló: "Minden nap megszűnik valami, amiért az ember szomorkodik, de mindig születik valami, amiért érdemes élni és küzdeni." Tizenegy évi hánykódás után, az újraelés reménye – hivatalosan – 1980. március 16-án

ismét partot ért. Ekkor alakult meg a Tiszti Klubban a Repülés Baráti Kör és az országban harmadikként a sárkány repülőklub, Batta Sándor szervezői közreműködésével. De ez már egy újabb história.

IRODALOM

CSANÁDI-NAGYVÁRADY-WINKLER: *A magyar repülés története*. 2. bőv. kiad. Budapest, 1977, Műszaki Könyvkiadó.

FOLYÓIRATOK, PERIODIKÁK

Csongrád megyei Hírlap, 1957. 05. 10., 07. 07., 07. 16., 07. 19., 07. 27., 07. 30., 08. 03., 08. 06., 08. 09., 09. 18., 10. 01., 10. 12.
Repülés, 1949. 4., 1957. 3., 5., 6., 7., 1958. 3., 5., 8., 10., 1959. 3., 1960. 2., sz.
Repülés-Ejtőernyőzés: 1984. 2. sz.

LEVÉLTÁRI ANYAG

Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára
Szentesi repülőtér és repülőklub iratai.

- 6/1957. febr. 2. Jelentés a Szentesi repülőklub és repülőtér helyzetéről.
- 14/1957. márc. 25. Repülőbemutató terve.
- Szn. Magyar Nemzeti Repülő Szövetségtől 1957. febr. 14-én küldött Működési engedély és jóváhagyott alapszabályzat.
- 16/1957. márc. 8. Sportengedély kérése.
- Szn. 1957. ápr. 15. – Motoros repülő kiképzés engedélyezése.
- Szn. 1957. máj. 09. Motoros rep. kiképzés tbn.
- Vezetőségválasztó beszámoló közgyűlés jkv.-e. 1957. május. 15-e.
- 21/1957. május 16. – Viharjelző szolgálat.
- 24/1957. június 4.-én és 29/1957. júl. 20. Röpcédula szórásai engedély kérése. Röplap szövege.
- MRSz. Bp., 14/1957. febr. 20. Intézkedés a vitorlázórepülő üzemek megkezdésére.
- 27/1957. július 6. Szegedi modellezők fölkérése a repülőnapra.

– Szn. 1957. szept. 13. MHS Rep. Klub havi állapot jelentése.

– 40/1957. november 2. Parancsnoki átadás-átvételi jegyzőkönyv.

– szn. 1958. jún. 25. A kunszentmártoni repülőbemutató műsora.

– 11/10/254/1958. jún. 17. Kunszentmártoni repülőbemutató engedélyezése.

– 11/10/349/1958. július 7. Kunszentmártoni bemutató ballonvadászat és műrepülés engedélyezése.

– 32-33/1957. aug. 11. és szept. 2. Tábori jelentés.

– Szn. Tagnévsor 1958. május 3-a és október 4-e között.

– Szn. Honvédelmi nap 1958. szept. 11., Szentes.

– Szn. 1958. nov. 6. Borús János panasza a modellező kör miatt.

– Szn. 1959. január. Repülőtérparancsnoki beszámoló 1958. évről.

– Szentesi repülőtér napi repülésjelentések, 1957. évi könyv.

– 27/1/52/1959. január 14. Szolnoki Repülőklub elnökségének hozzájárulása a Kunszentmártoni rep. csoport Szenteshez tartozásáról.

– Szn. 1959. június 29. Ejtőernyős szakosztály létszám jelentése.

– Rendkívüli vezetőségi ülés jegyzőkönyve 1959. jún. 29. Víg Mihály soronkívüli oktatói és

repülésvezetői vizsgájának megkérdése.

– 11/10/409/59. aug. 27. Ugrási engedély az MHS Szentesi Repülőklub ejtőernyős csoportjának.

Szeged Fekete Ház Múzeum – Algyői repülőtér iratai

– Helyközi motoros repülések naplója. 1957-1959.

JEGYZETEK

¹ Badacsonyi Bélának is több repülőtér megüresedett parancsnoki státuszát kínálta fel a Magyar Nemzeti Repülő Szövetség, Ő, Békéscsabát választotta.

² A 58 km-s háromszög-útvonal volt kedvező szélirány esetén a Szentes-Fábánsebestyén-Kunszentmárton és Szentes, illetve 101 km-en Szentes-Orosháza-Szarvas-Szentes háromszög-repülése volt a sláger. A nyilvántartottnál sokkal több távrepülés történt, de a fordulópontokról készített fölvételek nem minden esetben voltak értékelhetőek.

³ Ez a közúti jelzés korábban is létezett a KRESZ-ben! Kérdés, kinek volt joga és mely hatósági szervezetnek volt a kötelessége közúti jelzőtáblákat kihelyezni?)

A ZÉKÁNY-MÁTHÉ KIADÓ AJÁNLATA KIADVÁNYAIBÓL:

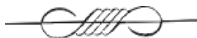
Két gimnáziumi magyartanár arra vállalkozott, hogy az idén bevezetendő kétszintű érettségi vizsga magyar emelt szintű írásbeli változatához egy kalauzt készítsék. Az érettségi vizsga dzsungelében való eligazodás tanárnak, diáknak egyaránt embert próbáló feladat. A hiánypótló kötet ehhez nyújt segítséget. A kiadványban a vizsga minden részéhez (nyelvi-műveltségi feladatok, műértelmezés, érvelő szöveg fogalmazása) 20-20-20 feladatort találunk, természetesen megoldókulccsal.

Zékány-Mátthé Kiadó. 2800 Tatabánya, Vadász utca

KERTÉSZ PÉTER

Adatok az Iszkaszentgyörgy környéki szőlőművelés történetéből

Fejér megye falvaiban a török kiűzésével (1688. május 19.) az élet nem sokat változott. A megszállás utolsó évtizedeinek viszonylagos nyugalomához képest határtalanul megnehezedtek a mindennapok, és a vármegye parasztjainak ismét înséges időket kellett átélniük. A császári csapatok rátelepedtek a falvakra, felélve azok gabonáját és jószágtakarmányát. A laza közbiztonság következtében hol a katonák, hol a civilek fosztogattak, koldussá téve ezzel a falvak lakóit. Az 1696-os összeírások Iszkaszentgyörgyön 23 családot jegyeztek be, az anarchikus állapotok következtében 1702-re ebből mindössze 10 jobbágy- és 4 zsellércsalád maradt a lakóhelyén.¹

1707-ben a Fejér megyei jobbágyok kétségbeesett levelet írnak Esterházy Ferenc főispánhoz, melyben elhangzik, hogy „most Keresztes, Moha, Szentgyörgy, Csór, mind puszták”.² Iszkaszentgyörgy határában egy 1715-ös összeírás szerint 438 pozsonyi mérő (kb. 164 kat. hold) volt a művelés alá fogott terület. Nehézséget jelentett, hogy a háborús állapotok következtében az igaerőt is felélték. Ez időben keletkeznek az irtásföldek.³ Amadé földesúr – hogy az uradalom falvainak gazdasági életét fellendítse – önálló gazdálkodásba kezdett. Kezdetben robot révén igyekezett munkaerőre szert tenni, később kóborlók és nincstelenek jelentkeznek önként földesúri szolgálatba. Kialakulnak az uradalomszervezet keretei, melynek első, kézzel fogható jele a majorsági gazdálkodás. A kóborló személyeket és a házatlan zselléreket

így igyekeztek egybegyűjteni és letelepíteni. Ekkor épül fel a Selyem major, és a Vörös major. A majorsági gazdálkodás fő profilja az állattenyésztés volt.⁴

Az egyre fejlődő gazdasági élet lehetőséget kínált, hogy a földesúr rendszeresen beszedje az adókat, de a növekvő igények kielégítésére még okosabb gazdálkodást kellett folytatni. Kezdetben a szentgyörgyiek 100 Ft-ot, 150 mérő gabonát és 1 pár csizmát adtak a földesúrnak. Ez 1732-ben már a következők szerint változott: egy egész helyes gazda évente 4 Ft-ot, minden terményből kilencedet, munkaerejéből 52 nap robotot adózott urának. Amadé báró, hogy pénzbevitelét növelje mindent bérbe adott, amit csak lehetett.⁵ Mikor már nem maradt szabad terület, egy jól jövedelmező, azonban csak hosszútávon megtérülő gazdálkodást indítványozott. Ezekre az évekre tehető a szőlőművelés újbóli fellendülése.

A magyar történelem 1700-as éveiben a szőlőtelepítés nem területi sajátosság, hanem az egész országra jellemző folyamat volt. Az 1715-20-as összeírások alapján az ország lakossága 3-4 millió fő. Az állattartás és gabonatermesztés után a szőlőművelés a harmadik helyet foglalta el a gazdaságban.⁶ A szentgyörgyi uradalom általunk ismert első XVIII. századi szőlészeti adata egy 1735-ös telepítési szerződés.⁷ A szerződés tíz pontja az alábbiakban határozta meg a leendő gazdák jogait és kötelezettségeit: a telepítési szándékot a földesúr tisztartójánál kellett bejelenteni. A tisztartó „Szőlő Levelet” állított ki egy

tallér ellenében, melyben szerepelt a telepítés dátuma, a dézsmamentesség időtartama, a terület nagysága, valamint helyrajza. Ez utóbbit a szomszédok neve alapján állapították meg. Ezután a tiszttartó, a hegymester és a tulajdonos együtt tekintették meg a helyet, ahol kijelölték az új utak, mezsgyék és árkok helyeit. Ezeket az új gazdáknak – büntetés terhe alatt – kellett elkészíteni. A büntetés nagyságáról a kontraktus nem számol be. A telepítéstől számolt hatodik évben a gazdától fél akó ürmös bornak való mustot szedtek be. A szőlőt áruba bocsátani csak a tiszttartó engedélyével lehetett.

Mindenekelőtt fontosnak tartották a vevő személyének megismerését. A hegybeliek közé csak a tiszta erkölcsű ember nyert felvételt. Úgynevezett bizonyáglevelet kellett bemutatni, ami tulajdonképpen korabeli erkölcsi bizonyítvány volt. Ezt az iratot a falubíró, az uradalmi tiszttartó illetve polgárok esetében a városi kapitány állította ki.⁸ Az új tulajdonos egy forinttal járult hozzá a tulajdonába való beiktatáshoz, amit a tiszttartó elismervénnyel igazolt neki. Ha valaki nem az előírt módon járt el, szőlője azonnal visszaszállt az uraság tulajdonába. Ha a gazda elhanyagolta birtokát, gazosan vagy parlagon hagyta, először csak figyelmeztették. A második felszólításkor 3 Ft-ra büntették, harmadszori figyelmeztetés esetén szőlőjét lefoglalták. Ez esetben a gazdának 2 Ft kárpótlás járt. A kontraktus itt be is fejezi a tulajdonlással kapcsolatos kötelességeket. További öt pontja szinte kizárólag a hegyen elkövetett bűncselekmények és szabálysértések jogorvoslataival foglalkozik. Megkülönböztettek súlyosabb és kevésbé súlyos bűnöket, kihágásokat. Szőlőlopásért 12 Ft, rongálásért tőkénként 1 máriás, vesszőnként 1 garas büntetés járt. A bírság fele a károsult, másik fele a földesúr zsebébe vándorolt. Zala megyei adatok arról tanúskodnak, hogy a pénzbüntetést testi fenyegetésre lehetett változtatni, és fordítva. 1769-ben 4 Ft 12 pálcaütés-

sel ért fel.⁹ A károk felmérése mindenkor a hegymester kötelessége volt, akinek ezért a munkáért 40 petákot adtak. Ezt a költséget a károkozónak kellett megtéríteni.

Igen nagy hangsúlyt fektettek a tisztességes, erkölcsös magatartás szabályozására is. „Ha pedig valaki egymással nyilvánvaló veszekedésekben, káromkodásban, paráználkodásban, verekedésben, vagy más Egek ellen kiáltó vétekben, Ünnepszegésben ott a Hegyen tapasztaltatik, annyszor, amennyiszer tselekszi, 12 forintokat az Uraság kezéhez való tüstént letételére megbüntessék.” Ha a gazdának nem volt „tehetsége” a büntetést pénzben kifizetni, annak borából szüret után foglalták le a megfelelő mennyiséget. Külön büntetőjogi kategóriába tartozott, ha az elkövető nem a hegybéli helység tagja volt, felette hegymester nem ítélezhetett. Ezek az emberek, ha nem főbenjáró bűnt követtek el, a tiszttartó elé kerültek. A vizsgált adatok alapján a földesúri tiszttartó is rendelkezett némi bíraskodási joggal, de ezt csak kisebb kártevések esetén gyakorolhatta. Hatásköre nagyjából a pénzbírságokig terjedt ki. Ilyen eset volt például, ha valaki marhájával okozott anyagi kárt. Ekkor a jószágot lefoglalták, és érte váltságot kértek. Ha az elkövető nem tudott fizetni, kitiltották a környékről, marháját megtartották, s neki egy peták „hajtópénzt” adtak kárpótlásul. A pincefeltörés, borlopás, gyújtogatás már főbenjáró bűnnek számított, az elkövetők felett az úriszék ítélezett.

A kontraktus tizedik pontja az adójogszabályokkal foglalkozik. A dézsmamentesség lejárta után mindenki kilenceddel tartozott a földesúrnak. Ez alól csak a hegymester volt kivétel, „... aki nem más kilenceddel, hanem valamely kedveskedéssel tartozni fog...” Aki az adózás elől termését elrejtette, annak mindenét lefoglalták. A szöveg itt egy szokásjogra hivatkozik: „aki... valamely termését lopva eldugná, Országunk szokásai szerint minden termése... confiscaltatik...”

A szőlőkre nagy igényt tarthattak a

„...még a régi öregöktű’ hallottam...”

környező falvakban élők is, hisz tíz éven belül sor került egy újabb hegy kimérésére. A következő telepítést 1744-ben történt a guthi hegyen. Sajnos a szerződés már 1774-ben elveszett, létezésére egy panaszlevélben találunk adatot.¹⁰ Ebből megtudhatjuk, hogy az első telepítést Amadé László jelölte ki a mohai és a csurgói gazdák számára, később Esterházy Gábor veszi át a területet. Ez valószínűleg csak zálogbirtok lehetett, mert az irat Amadé Taddeust panaszolja be a vármegyénél. Eszerint a telepítők nyolcévi dézsmamentességet élveztek, majd kilenceddel adóztak Amadé Lászlónak és Esterházy Gábornak is. Most viszont Amadé Taddeus nyolcadot szed tőlük, ezért kéri”... a tekéntetes vármegyét és egyszersmind az Úri széket...” az eset kivizsgálására. Mivel a kontraktust őrző hegymester, Zámbo Mihály az Esterházyak idején meghalt, a szerződés elkallódott. A levelet Kalmár Márton, Pojáni János és Bíró Péter írta alá a hegybeliek nevében. A vármegye szeptember 13-án lefolytatott vizsgálata, melyet Vörös Zsigmond főbíró és Fekete András megyei jogász vezetett, igazat adott a gazdáknak.¹¹

A következő plántálás 1778-ban történik.¹² Ettől az évtől a guthi szőlőhegyeket különválasztják, a régi telepítések Ó-Guth, az újabb plántálások Új-Guth néven önálló egységet képeznek. A szerződés a székesfehérvári lakosokkal kötött. A február 10-én kelt kontraktus Berkes-hegynek nevezi a területet, melyen kettő dűlőben 46 holdat jelöltek ki. Egy parcella szélessége 15, hossza pedig 95 bécsi öl (1 bécsi öl = 1,89 m) volt. A gazdák nyolcévi dézsmamentességet kaptak, a dézsma kilencedben lett meghatározva, amit egy-egy fürttel kiegészítettek. A telepítés utáni hatodik évben itt is dukált a fél akó ürmösnek való must, és az egy kosár szőlő. A tőkében okozott kárért 17 krajcárt, a letört vesszőért 3 krajcárt kellett fizetni. A gazdák fehérvári polgárok lévén más adóterherrel nem tartoztak.

Kincses-hegyen 1757-ben kezdődnek telepítések.¹³ A szerződés tartalma megegyezik a somosmáli-hegy szerződésében leírtakkal, itt azonban már megemlíti az építésekkel kapcsolatos kötelezettségeket is. A birtokok 2 Ft lefizetése után pincéket, kunyhókat és préházakat is emelhettek. Az adatokból arra következtethetünk, hogy a szőlőhegyek ezekben az években kezdtek benépesedni, bár feltehetően csak ideiglenes hajlékok épültek. Ez utóbbi megállapítást megerősíti, hogy az iszkaszentgyörgyi plébánia anyakönyveiben nem szerepelnek kincsesi születések. Az első ilyen bejegyzésekkel 1790-ben találkozunk.¹⁴ Ezek a lakosok minden bizonnyal elszegényedtek szellérek lehettek, és a szőlő önmagában nem nyújtott megélhetési lehetőséget számukra. Neveikkel sűrűn találkozunk a XVIII. és a XIX. század fordulóján készült napszámos lajstromokban. Egy 1772-es dézsma-jegyzék szerint a Kincses-hegyről 268 urna és 46 meszely bordézsma szedtek be.¹⁵ Az uradalmi igényeket valószínűleg nem elégítette ki a dézsmákból befolyt mennyiség, mert Fülöp János tisztartó 1775. május 2-án Simon Voighart, András Voighart, Németh István, Nagy Ferenc, Lissi Ferenc, és Kocsis József gazdáktól 455 és fél akó bort vásárolt. Valószínűleg a befolyó dézsmamennyiség növelése érdekében történik 1776-ban a második telepítés. A földesúr kilencévi dézsmamentesség mellett 46 holdat engedélyezett feltörni.¹⁶ A hegyen 1781-ben 66 szőlőbirtokosnak 4170 urna bora termett, ami után 456 urna kilencedet adóztak.¹⁷ 1810-ben Kincsesen már 110 gazda rendelkezett termést hozó szőlővel.¹⁸

Az uradalom többi szőlőhegyeinek telepítéséről nincs adatunk. Annyit tudunk, hogy Bácsó-hegyet az 1715-ös felmérés 21 kapás szőlőként említette. Valószínűleg ez a legrégebbi telepítés. A gyors gazdasági stabilizálódást mutatja, hogy ez a szám öt év alatt 60-ra változott.¹⁹ Leányvágóban Amadé László adott területet a fehérvári gazdáknak,

majd ideiglenesen Esterházy Gáborhoz került a terület, amit erre az időre a királyi dézsmától mentesnek nyilvánítottak.²⁰

1772-ben a következő hegyekről szedtek be adót:²¹

Iszka és Leányvágó 1114 urna, 10 meszely,

Somosmál 391 urna, 39 meszely,

Kincses 268 urna, 46 meszely,

Bittó 134 urna, 30 meszely.

A dézsmáösszeírásból a guthi-hegyek, valamint Bácsó nem tudni, miért, de kimaradtak. Az 1782-es iratban viszont Iszka és Leányvágó nem szerepel.²²

Somosmál 90 akó, 20 meszely,

Bittó 11 akó, 48 meszely,

Ó-guth 11 akó, 5 meszely,

Új-guth 11 akó, 6 meszely,

Kincses 159 akó, 37 meszely.

A II. József-kori telekkönyvek szerint Új-guthon 12 gazda 1910 négyszögölön gazdálkodott. Itt a holdankénti átlagtermést 7 akóban, míg Kincsesen 18, Somosmálon 16 akóban mérték. A bittói földek átlagtermése megegyezett a guthiéval.²³

1810-ben az Iszkai-hegyen 180, Somosmálon 120, Kincsesen 110, Bittóban 43 gazda rendelkezett szőlőkkel.²⁴ A termések összképe az 1822-es jegyzékből világosan kirajzolódik. Eszerint az uradalomban összesen 4535 akó bort termeltek, amiből 3694 nyolcados, 886 akó kilencedes és tizedes szőlőkből származott. A beszedett dézsma a nyolcadosokból 456 akó, a kilencedesekből 93 akó, a tizedesekből 79 akó volt. A kiarendált püspöki tizedből a falu plébánosa 4 akót kapott.²⁵

A forrásokból sajnos nem ismerjük meg, hogy egy-egy gazda mekkora szőlőterületen gazdálkodott. A szerződések gyakran feltűntetik az összterület nagyságát, azonban nem tudjuk, hány gazda között lett felosztva. A dézsmajegyzékekből és a bortermések mennyiségéből történő következtetés homályos találgatás lenne, mivel a telepítések után csak jóval később keletkeztek ezen iratok.

Valószínű, hogy az eredeti felosztás ezekre az évekre megváltozott, adásvétel vagy örökösdés kapcsán. A beszedett dézsmából való következtetés azért is pontatlan lenne, mivel minden dűlőben más-más termésátlag lehetett. Az 1781-ben keletkezett dézsmajegyzék szerint Kincsesen a következő birtokosoknak volt adózás alá eső szőlőjük:

Lisi Ferenc	73 urna
Karbavics István	34 urna
Horváth Mihály	64 urna
Prasenszki ?	56 urna
Nagy Mihály	76 urna
Nagy István	36 urna
Szathmári Ferenc	101 urna
Hegyi Gáspár	20 urna
Virág András	30 urna
Rauch Ignác	18 urna
Ivanics Ádámné	51 urna
Györi György	124 urna
Balogh István	44 urna
Szalgi Ferenc	84 urna
Rauch Ádám	96 urna
Kis István	100 urna
Nagy József	79 urna
Kulifay József	4 urna
Nagy György	137 urna
Komár Mihály	24 urna
Sigonics Imre	145 urna
Majsai Ferenc	55 urna
Hegedűs József	105 urna
Nyúl György	66 urna
Herzog Mátyás	65 urna
Nagy István	118 urna
Csepi István	63 urna
Kornyai József	114 urna
Pöbötös János	49 urna
Magyar András	31 urna
Sigonits Mihály	91 urna
Farkas István	71 urna
Pintér Ferenc	86 urna
Jánosa István	50 urna
Varga József	100 urna
Vigh Mihály	42 urna
Már Mátyás	44 urna

Császár Ádám	70 urna
Nyári Gábor	44 urna
Szumlaitner Mátyás	13 urna
Lehota Pál	114 urna
Joannes Inger	20 urna
Jakob Groff	4 urna
Nagy Ferenc	160 urna
Heinfich István	188 urna
Barna József	13 urna
Körműves György	76 urna
Németh György	4 urna
Herzog Mihály	36 urna
Haufer György	85 urna
Jankovits István	48 urna
Maár Mihály	68 urna
Hornyai István	73 urna
Vizi János	23 urna
Herzog Mihály	39 urna
Jankovics István	3 ²⁶

Kiss M. István	33 akó
Leber József	64 akó
Molnár Ferencné	38 akó
Dallos Ferenc	19 akó
Hajdú József	36 akó
Schumf Mihály	15 akó
Boda István	57 akó
Nyárai István	17 akó
Zsigonics Mihály	35 akó
Fodor András	16 akó
Zsigonics I. Ignác	28 akó
Kiss János	59 akó
Arlthmann Henrik	100 akó
Pázmándi Márton	30 akó
Miklós János	17 akó
Simon János	26 akó
Maráti István	19 akó
Pisovics János	8 akó
Matheiser Ferenc	41 akó
Horváth János	36 akó
Bottos Mihály	25 akó
Zsigmond György	16 akó
Vidovits János	25 akó
Csörgits András	17 akó
özw. Németh Ferencné	64 akó
Vingler János	23 akó
Németh Ferenc	62 akó
Vingler József	35 akó
Nagy János	116 akó
Hegedűs György	31 akó
Nagy József	27 akó
Zsigonics István	129 akó
Lendvai János	36 akó
Babel Jakab	30 akó
Csepi András	58 akó
Horváth István	33 akó
Bottos József	27 akó
Matheiser János	31 akó
Babotai József	30 akó
Csikos Mihály	11 akó
Majsai Ferenc	25 akó
Makk Márton	28 akó
Palkovics József	38 akó
Makk Mihály	11 akó
Majsai Ferenc	25 akó

A fent közölt névsor a legkorábbi fellelt irat, amely már névlajstromot közöl. 57 gazda 4170 urna bortermése már nem volt elhanyagolandó mennyiség. 41 évvel később a gazdák száma 117-re emelkedett, a bortermés azonban csak 4603 akó (1 urna = 1 akó) volt. Az 1822-es dézsmajegyzék adatait figyelembe véve az új gazdák megjelenése nem újabb nagy területek feltörésével, hanem a szőlők elaprózódásával függ össze. Míg 1781-ben 50 akó alatt csak 22 (38%), míg 100 fölött 10 gazda (17%) termelt, addig 1822-ben 50 akó alatt 87 gazda (74%), száz akó felett 6 (5%) termelt. Érdekes, hogy a két iratot összehasonlítva a 100 akó felett termelő szőlőbirtokosok családnevei teljesen kicserélődnek. Ezen évben a következő birtokosokat írták össze:

Rákos Mihály	7 akó
Arany János	27 akó
Nyakas Mihály	10 akó
Nyakas György	28 akó
Hanzli János	51 akó
Csepi Istványné	60 akó
Sz. Somogyi István	17 akó

Soós György	122 akó
Farkas István	15 akó
Hujber István	93 akó
Kiss Pál	27 akó
Schneider Lőrinc	137 akó
Molnár János	20 akó
Rezmán József	100 akó
Sennyei Mihály	33 akó
Nyakas András	86 akó
Majsai Pál	12 akó
Bakos Ferenc	41 akó
Boldog János	12 akó
Szattmári Pál	81 akó
Rauchhoffer Mátyás	34 akó
Fischer Mihály	53 akó
Frik Antal	25 akó
Vidovics József	86 akó
Pácser Márton	18 akó
Rezman János	16 akó
Ugróci András	14 akó
Bencsik Mihály	53 akó
Mayor Mihály	27 akó
Dietrich János	181 akó
Rákos György	10 akó
Vidovics Mihály	172 akó
Hamu József	3 akó
Lendvai György	46 akó
Németh Pál	3 akó
Fodor István	47 akó
Szabó Jánosné	9 akó
Vuts András	74 akó
L. Nagy Pál	8 akó
Lautner Lőrinc	16 akó
Kocsis János	7 akó
Braun András	42 akó
Filó Ferenc	3 akó
Kőszeghi Pál	92 akó
Schlaunszki Ferenc	32 icce
Pácser György	48 akó
Jankovics István	12 akó
Szilasi József	7 akó
Zombai József	20 akó
Kosa György	24 akó
Németh János	50 akó
Vurtzer Aloisius	8 akó

Szabó György	42 akó
Lang Lőrinc	8 akó
Ódor István	39 akó
Káldi György	12 akó
Papp Ferenc	51 akó
Hász György	12 akó
Almási András	40 akó
N. Horvát József	7 akó
Liszi András	59 akó
Tüske József	14 akó
Arany József	42 akó
Balog József	30 akó
Perger Mátyás	171 akó
Horváth József	8 akó
Kassó Pál	42 akó
Braun József	26 akó
Angeli János	16 akó
Pvordi János	26 akó

Az iszcaszentgyörgyi szőlőkről az 1822-es dézsmajegyzék ad csaknem teljes képet.²⁷ Iszkan 165 szőlőbirtokos 4334 akót, Ó-Guthon 56 gazda 888 akót, Új-Guthon 52 gazda 1989 akót termelt. A többi szőlőhegy területén viszonylag kis mennyiségben folyt a művelés. Sólýom-hegyen 360 akót termelt az alábbi 18 földműves:

Schleth Jakab	25 akó
Halász József	20 akó
Niedermayer Jakab	8 akó
Juntek Imre	57 akó
Kereskedő János	25 akó
Tolnai Ferenc	9 akó
Komlósi Mihály	32 akó
Varga István	20 akó
Osztics István	17 akó
Kuruc István	8 akó
Molnár Ferenc	25 akó
Dávid József	12 akó
Kiss Jánosné	23 akó
Magyar András	10 akó
Madár József	24 akó
Barna András	27 akó
Penner Ferenc	24 akó
Farkas János	24 akó

Hasonlóan kis területen folyt a termelés a Burjány-hegyen is. Az itt termelt bor mennyiségéből csupán 32 akó került az uradalmi pincébe. Az irat mindössze öt nevet tüntet fel úgy mint:

Foki Mihály	2 akó
Tóth János	7 akó
Márton István	13 akó
Márton Mihály	8 akó
Jankovics József	1 akó

Leányvágó 215 akó termését a következő 23 szőlőművelő termesztette:

Stadler Jakab	15 akó
Kovács István	11 akó
Málics József	26 akó
Kiss József	3 akó
Tóth János	11 akó
Fridrich Mihályné	4 akó
Nagy Mihály	17 akó
Vizler Márton	15 akó
Kovács József	12 akó
Vencel Rochus	6 akó
Rákos Mihály	4 akó
Schmár János	10 akó
Lendvai József és Reizner Ferenc	3 akó
Kézi Mihály	11 akó
Nagy János	10 akó
Majer József	20 akó
Kertész Ferenc	1 akó
Szóládi József	11 akó
Gazdag Pál	7 akó
Tikász József	8 akó
Csizmadia Mihály	7 akó
Csizmadia János	1 akó

Somosmál területén az 1822. év őszén 136 gazdának 2371 akó bora termett, melyből 264 akó dézsmát szedtek be. Bittó 26 földművese 661 akóval büszkélkedhetett ugyanezen évben, míg Bácsóban, ahol főleg a már tárgyalt Guth falu német parasztjai termeltek, 120 tulajdonos 1437 akó terméséből 160 akót adózott.

Már tettünk említést arról, hogy a dézs-

mát az Amadék idején az uradalom szállította be saját költségén, majd a későbbiek során ez a hegynép vállára szállt. Ezt a feltételezést alátámasztja a fent említett dézsmajegyzék, miszerint Bajzáth György a meghatározott adón kívül úgynevezett hozatásbért is szedett. Ez a járulék azonban csak a kilencedes területeket érintette. Kincses-hegyen 16 akó, Ó-Guthon 3 akó, Új-Guthon 7 akó, Somosmálon 9 akó, Bácsóban 5 akó, Bittóban 2 akó hozatásbért szedtek be. Súlyom-hegy, Burján és Leányvágó nyolcadot adózott, így azokkal nem fizetettek hozatásbért. Tehát Bajzáth György vállalta, hogy maga szekerein szedi be a dézsmát, a költségeket azonban a hegynéppel fizettette meg. A fent említett adatok azt mutatják, hogy ez az összeg akónként 1 pint többletköltséget jelentett a bortermelőknek. Ennek következménye lett az a per, amelyre 1826-ban került sor a hegyközségek és a földesúr között. A perben a hegynép az 1768-as urbárium azon rendelkezéseire hivatkozott, melyben kimondták, hogy a szőlőművelők az urasági bor behordására, és hordók beadására nem kötelezhetők. Sajnos az ügy végső kimenetét nem ismerjük.²⁸

A fentiekben vizsgált adatokból világosan kirajzolódik, hogy a XVIII. században a földesurak által elkezdett gazdaságpolitika a XIX. század első felére gyors fellendülést eredményezett. A gazdálkodásban elsődleges szerepet kapott az irtásföldek kedvezményes birtoklása, amely a területre csalogatta azokat a szegényebb sorsú lakosokat, akik az elmúlt zavaros évtizedekben földönfutókká váltak. Ezek pedig jobb híján a szőlőhegyi szórványokra költöztek. De területet szerzett a hegyekben a városi polgár és a kisnemes is, akik a bortermeléssel kívánták kiegészíteni egyéb jövedelmeiket.

FORRÁSOK

FML.: Fejér megyei levéltár

AM. LT.: Amadé-levéltár

BAJZ. LT.: Bajzáth-levéltár

FELHASZNÁLT IRODALOM

ÉGETŐ MELINDA: *Vagyon szép szőlőhegyünk...* Történeti-néprajzi elemzések közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében 1629–1846. Budapest, 2004.

FEYÉR PIROSKA: *Szőlő és borgazdaságunk történetének alapjai*. Budapest, 1970.

KERTÉSZ PÉTER: „Valaki azon Szőlő Hegyen...” Szőlőtermesztés Kincses-hegyen a XVIII: században. *Belvedere Meridionale*. A szegedi történészhallgatók lapja. 2004/7–8. sz.

KURUCZ JÁNOS: Kincsesbánya. In.: *Fejér Megyei Történeti Értesítő* 17. kötet. Székesfehérvár, 1985.

NÉMETH GYULA: *Iszkaszentgyörgy története*. Iszka-szentgyörgy, 1976.

JEGYZETEK

¹ Németh 1976. 36–39.

² Németh 1976. 38.

³ Németh 1976. 38.

⁴ Németh 1976. 41.

⁵ Németh 1976. 46.

⁶ Feyér 1985. 183.

⁷ A szerződések eredeti példánya sajnos nem maradt ránk. Az eredeti példányról másolatot készített Juntek Imre megyei esküdt Székesfehérváron 1826-ban. FmL. Bajz.lt. Borszámadások 1810–1840.

⁸ FmL. Bajz..lt. 1800–1883. 16.C/18.

⁹ Égető 2004. 23.

¹⁰ FmL. AM. lt. XIII-1.;C/5;5.d.5.

¹¹ FmL.AM. lt. XIII-1.: C/5;5.d.5

¹² FmL. Bajz. lt. borszámadások 1810–1840.

¹³ Kertész 2004. 63.

¹⁴ Iszkaszentgyörgyi Római Katolikus Plébánia anyakönyvei.

¹⁵ FML. AM.lt. XIII-1; C/20/2;7.d.

¹⁶ Kurucz 1985.

¹⁷ FmL. AM.lt. XIII-1. C/13;7.d.

¹⁸ Kurucz 1985. 406.

¹⁹ Németh 1976. 38.

²⁰ Németh 1976. 51.

²¹ FmL. AM.lt. XIII-1;C/20/2;7.d.

²² FmL. AM.lt XIII.-1.C/13.7.d.

²³ Kurucz 1984. 36.

²⁴ FmL. Bajz.lt. dézsmajegyzékek 1810.

²⁵ FmL. Bajz.lt. dézsmajegyzékek 1822.

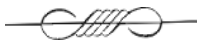
²⁶ FmL AM. Lt. XIII.-1. C/13.7. Jankovics István neve után kiolvashatatlan a mennyiség.

²⁷ FmL.Bajz.lt. dézsmajegyzékek 1822.

²⁸ Németh 1976. 52.

BIRÓ TEOFIL

Skót gyarmatosítás Írországbán

Bevezetés

Írország története a XVII. század első felében igencsak eseménydús. Ezeknek az eseményeknek az alakításában az őslakos írek, a régi és új angolok, a royalisták, a Stuart-el-lenések és a skót telepesek csoportjai vettek részt. A kor legjelentősebb és hatásaiban legnagyobb horderejű írországi történése Ulster gyarmatosítása volt. Ez az esemény végérvényesen megváltoztatta a jelenlegi Észak-Írország etnikai, vallási, politikai és gazdasági viszonyait. Az addigi, főként kelta etnikumú, római katolikus vallású, az angol uralom ellen lázadó és állattenyésztéssel foglalkozó *gael* lakosság mellé/helyébe nagy létszámban érkeztek germán etnikumú, protestáns, az angol kormányzathoz lojális, földművelő életformát folytató angol és skót telepesek. Ezt a folyamatot nevezzük Ulster gyarmatosításának.

A magyar történetírás felületesen foglalkozik ugyan a témával, s ezt elsősorban az őslakos írek, esetleg a gyarmatosító angol telepesek szemszögéből vizsgálja. Hiába kerestem adatokat, feljegyzéseket, tanulmányokat az Ulster gyarmatosításában szerepet játszó skótokról, magyar nyelven nem találtam ilyet. Ezért mindenképpen hasznos dolognak tartottam egy olyan tanulmány megalkotását, amely elsősorban a Skóciából érkező telepesek mibenlétét, gyarmatosító tevékenységét és a gyarmatosításban való szerepvállalását veszi górcső alá. Ezeken túl foglalkozom a gyarmatosító skót telepesek etnikai, vallási és életmódbeli jellemzőivel.

Meghatározom területi lokalizációjukat az ulsteri területeken, valamint megpróbálom beilleszteni az események tág kereteibe az ulsteri skótok tevékenységét, sejtelmesen előrevetítve jövőjüket is.

A munka megírásához szerencsére igen gazdag külföldi – elsősorban brit és amerikai – szakirodalom állt rendelkezésemre. Ezek közül elsősorban Charles Hanna¹, Henry Jones Ford² és James G. Leyburn³ műveit említeném meg, mint munkám szempontjából legértékesebbeket. Ezen kívül számos internetes portál szolgált nagyon hasznos és értékes adatokkal.

A telepítés előzményei

Habár Ulster gyarmatosítása I. (VI.) Jakab⁴ nevéhez fűződik, maga az ötlet, hogy a brit szigetről hozzanak telepeseket a régióba, már a normann hódításoktól⁵ kezdve napirenden volt.⁶ Mióta II. (Plantagenet). Henrik meghódította Írországot, az angolok folyamatosan törekedtek a sziget, s annak lakosságának leigázására. Az angol uralkodók minden sikeres írországi hadjáratukat követően ottani földbirtokokkal ajándékozták meg a hozzájuk hűséges anglo-normann familiárisaikat. Ezek a földbirtok adományozások is az angol királyok azon törekvését tükrözték, hogy a meghódított Írországot anglicizálják. Meggyőződésük volt ugyanis, hogy az Írországbán letelepedő angol főurak elhintik az európai feudalizmus csíráját a szigeten, s ezáltal megszelidítik az

ekkor még archaikus társadalmi szervezetben élő őslakos *galeket*.⁷ Amíg az ír földért folyó küzdelemben a normannok expanzióban voltak és folyamatos utánpótlásuk volt Angliából, az angol uralkodók ezen törekvése reális célként fogalmazódott meg. A hódítók meghonosították Írországból a központosított közigazgatást, az esküdt-szék-rendszert, a pénzverést, a rendszeres földművelést és birtokigazgatást, valamint a mainak is alapjául szolgáló megyerendszert.⁸ Ezen felül seriffeket neveztek ki a törvényesség és rend védelmére, városokat alapítottak, illetve 1297-ben összehívták a parlamentet. Írország normannok uralta részében általában béke volt és rend. A közhiedelemmel ellentétben az új urak nem törekedtek az őslakos írek kiirtására, vagy földjeikről való elűzésére. Éppen ellenkezőleg, a normannok mindent megtettek annak érdekében, hogy a *gael* írek a földjeiken maradjanak, s ugyanúgy őrizték a jószágot és műveljék a földet, ahogy tulajdon törzsfőik uralma alatt tették. Igaz, a *gael* nemességet elűzték földjeikről a normannok, de ezt csupán annak a hatalmi harcnak a keretében tették, melyet a *gael* és normann arisztokrácia vívott egymással.⁹ A róluk kialakult képpel ellentétben nem élt a normannokban faji előítélet a keltákkal szemben. Ennek a normannok és *galek* közötti gyakori házasságkötések a legnyilvánvalóbb bizonyítékai.¹⁰ A két nép közötti házasságkötések a normannok expanziójának kifulladását és az angliai utánpótlás megcsappanását¹¹ követően egyre gyakoribbá váltak. Egyre több normann sajátította el az őslakosok *gael* nyelvét, vette át azok szokásait, s azokkal együtt ír patriotizmusát.¹² Az ily módon asszimilálódott anglo-normann családok nem egy esetben csatlakoztak az angolok dominanciája ellen küzdő írekhez. Ezáltal a kormányzat szemében jóformán megkülönböztethetetlené váltak *gael* szomszédaitól.

A központi kormányzat támogatása

hiányában a középkori angol kolónia területe és mozgásteré mindjobban beszűkült Írországból. Egészen VIII. Henrik 1534-es Írországgal szembeni fellépéséig a régióban *gael* újjáéledés, a kelta kultúra reneszánsza figyelhető meg. Az angolok kormányzása alá tartozó terület Dublin közvetlen vonzáskörzetére, Pale-re szűkült le. Az ezen kívül eső területek lakossága nyomorúságos körülmények és állandó háborúskodás közepette, szegénységben tengette életét *gael* klánfőnökeik uralma alatt. Az Írországból uralkodó belső anarchia és instabilitás az angolul nem beszélő lakosság kultúrájával és életformájával együtt a barbárnak és vadnak tartott skót Felvidékhez tette hasonlatossá a Zöld Szigetet.

Általában négy tradicionális ír királyságról beszélhetünk. Munsterről délnyugaton, Leinsterről keleten, Connaughtról északnyugaton és Ulsterről északkeleten. Ez a négy királyság nyelvét, vallását, társadalmi szerkezetét és az angolokkal szembeni gyűlöletét tekintve nem különbözött egymástól. A Tudor-korban a kontinensen és Angliában már hódító reformáció Írországból nem tudott teret nyerni magának. A római katolikus egyház az írek számára nemzeti büszkeséget adott az anglikáná lett angolok ellenében, magára vállalta a gyermekek tanítását, s mindezt saját nemzeti nyelvükön, *gael*ül tette.¹³ A Tudorok protestáns Angliájának stratégiai szempontból létfontosságú volt az írországi hatalom megszerzése. A Rómához továbbra is hűséges európai uralkodók¹⁴ ugyanis potenciális szövetségesként tekinthettek az Anglia hátában fekvő, ugyancsak római katolikus Írországra. A Tudoroknak tehát, ha meg akarták szilárdítani a protestáns Anglia helyzetét a vallásilag megosztott Európában, meg kellett hódítaniuk a Zöld Szigetet.¹⁵

A katonai hódításokon túllépve I. Erzsébet volt az az angol uralkodó, aki először felismerte, hogy Írország pacifikációjában a

nyers katonai erő nem vezethet eredményre. Egy olyan angol kolónia létrehozását tervezte, melyhez több száz telepest csábítanak át az Ír Szigetre az anyaországból. Tervei szerint ezeknek az átcsábított telepeseknek a saját javaikból elűzött írek földjeit juttatták volna. Az 1560-as években meg is kezdődött a kolóniák alapítása először Leinsterben és Munsterben, majd az 1570-es években Ulsterben is. Azonban ezek a korai gyarmatosítási kísérletek, a beléjük fektetett idő és pénz ellenére, kudarccal végződtek. A földjeikről elűzött írek ugyanis nem hagyták, hogy az újonnan érkezett gyarmatosok békésen megtelepedjenek. Éjszakánként visszatértek hajdani otthonaikba, s az új birtokosokra gyújtották a tetőt, az istállót, a gazdasági épületet, vagy egyszerűen csak bandákba tömörülve kifosztották őket, mint ahogy azt velük tették meg nem sokkal azelőtt. Az angolok – mivel nem voltak elegenden, hogy megvédjék magukat – feladták a küzdelmet, s elkeseredettségükben hazatértek Angliába. Az angol földesuraknak tehát nem maradt más választásuk, továbbra is ír paraszttal műveltették földjeiket.¹⁶

Erzsébet gyarmatosítási kísérletei tehát kudarcot vallottak, sőt uralkodása végére az angol korona összes írországi hódítása veszélybe került. Tyrone és Tyrconnell earljei vezetésével az ulsteri klánok fegyvert ragadtak az angolok ellen, s 1595-ben kezdetét vette a kilenc évig tartó ulsteri háború. Az angolok szerint az írek azt remélték, hogy „*viszasszerzik ősi földjüket, és országukat kiragadják az angolok kezéből.*”¹⁷ Az írek viszont abban reménykedtek, hogy ha sikerül elkerülniük a vereséget, s elhúzniuk a háborút, akkor jobb feltételeket tudnak kicsikarni az angol koronától.¹⁸ A lázadók a hagyományos ír harcmódot követték. Nem vállaltak nyílt csatát, s többnyire lesből támadtak. Emellett fegyelmetlenek voltak, s követték vezetőik utasításait. Ennek köszönhetően 1603-ig kitartottak, s az angoloknak csak akkor siker-

ült legyőzni őket, mikor feladva jól bevált taktikájukat, az írek támadásba mentek át, hogy egyesülhessenek a segítségükre küldött spanyol seregekkel, akik Kinsale-ben szálltak partra. A város mellett megívott döntő csata pontot tett az ír lázadók fegyveres ellenállására. Az angolok győzelmét követően a spanyolok feladták Kinsale városát, a lázadók pedig megadták magukat. Erzsébet nem élte meg ugyan a döntő győzelmet, de a Tudor-ház politikája diadalt aratott. Írországot meghódították.¹⁹

A gyarmatosítás elkezdődik

Az új angol király, I. Jakab uralkodásának kezdeti periódusában gyakran hallgatott a híres filozófus és államférfi, Sir Francis Bacon útmutatásaira. A neves gondolkodó már 1601-ben kifejtette az írországi probléma általa vélt okait. „*Az első a klánfőnökök becsvágya és hataloméhsége. A második a katonák és háznépük kicsapomgó bujasága és lustasága, mely az országot elmaradásban és elnyomásban tartja. Valamint a harmadik a barbár törvények, szokások, dalnokaik, akik kegyetlen viselkedésre ösztönzik őket.*”²⁰ Ezt követően, 1606-ban már konkrét tervvel állt elő. Személyesen a királynak írt, *Considerations Touching the Plantation in Ireland* címet viselő munkájában elegánsan, a legemelkedettebb költői stílusban fejti ki egy jó angol uralkodó feladatait, amikhez nem felejt el kommentálni a megvalósításuk mikéntjét sem. Szerinte „*Jakab király legfőbb feladata a Brit-sziget királyságainak egyesítése, valamint Írország gyarmatosítása.*”²¹ Az írek archaikus klánszervezetének gyarmatosítás által való felszámolása a filozófus szerint a barbarizmus elleni harc egyik formája. Ezért Ulster gyarmatosítását Iulius Caesar gallok, valamint Nagy Károly pogányok elleni háborúhoz hasonlíttja.²² Sir Francis Bacon Ulster gyarmatosításáról vallott véleményét az ugyancsak híres skót filozófus, David Hume

is osztja. Anglia történetét feldolgozó hat kötetes munkájában ugyanis azt írja, hogy *„Írország Erzsébet általi leigázását követően egy nehezebb feladat még hátravolt; az őslakosok civilizálása, törvényekkel való kibékítése, tartós leigázása és a korona számára hasznossá tétele.”*²³

Erzsébet sikertelen gyarmatosítási kísérleteit követően két skót és egy angol földesúr viszont sikeres kolóniákat hozott létre Down és Antrim megyékben. Az Ayrshire-i Hugh Montgomery és James Hamilton földesurak alku, illetve vásárlás útján megszerezték a bebörtönzött klánfőnök, Con O'Neill igen nagy területet magába foglaló földbirtokait. Ily módon teremtve háttérrel egy kolóniának, már 1606-ban elkezdtek skóciai telepesek rekvirálását a termékeny ulsteri területre. A telepítést megkönnyítette, hogy az 1606–1607-es nagyszerű termés híre futótűzként terjedt Skócia szerte. Ez tulajdonképpen elég is volt ahhoz, hogy a szegényes körülmények között élő skót parasztság soraiból ezrek keljenek útra, s telepedjenek át a skót partoktól mindössze húsz-harminc mérföldnyire lévő Ulsterbe. Montgomery és Hamilton grófok telepítése nyomán tíz esztendőn belül nyolcezer skóciai telepes talált magának új otthonát Down és Antrim megyékben. Ők már elegendőek voltak ahhoz, hogy megvédjék magukat az őslakos írek zaklatásaitól.²⁴

A fent említett két skót földesúron kívül egy angol lord, Sir Arthur Chichester hozott létre még sikeres kolóniákat Antrimban. Sir Arthur 1603-ban, a kilencéves háborúban tanúsított szolgálataiért cserébe egy igen nagy területű földbirtokot kapott ajándékba a koronától Antrim megye keleti felén, a mai Belfast környékén. Ő az angliai Devonból, Lancashire-ből, illetve Cheshire-ből csábított át telepeseket Ulsterbe. Ennek eredményeképpen Antrim déli része évtizedeken belül teljesen elangolosodott.²⁵

Ezek a sikeres magánvállalkozások kecsgetetők voltak, s reményt adtak az

uralkodónak, hogy alkalomadtán maga a korona próbálkozzon hasonlókkal. Az alkalom pedig Tyrone és Tyrconnell earljei 1607-es önkéntes száműzetésbe vonulásával érkezett el.²⁶ A száműzetésbe vonuló főurak védtelenül hagyták népüket, a kormánynak viszont tálcán kínálták fel a lehetőséget, hogy megvalósítsák régen dédelgetett álmukat, a telepítést.

A főurak emigrációját követően földjeik tulajdonjoga a koronára szállt át. Semmi akadálya nem volt tehát, hogy I. Jakab – egy előre kidolgozott séma szerint – megkezdje Ulster gyarmatosításának végrehajtását. A király elsősorban a Londoni Kereskedelmi Társaság és a dél-skóciai földesurak segítségére számított gyarmatosító tervei kivitelezésében. London kereskedőit a város túlszűfolttsága miatt tartotta érdekeltnek egy gyarmatosító vállalkozás lebonyolításában. A XVII. század elején már több mint kétszázötvenezer ember élt az angol fővárosban, s általánosan elfogadott vélemények szerint az 1603-ban kitört pestisjárványt – melyben harmincezer ötszázhatvanegy ember halt meg²⁷ – is ennek a túlszűfoltsnak tudták be. Skóciát illetően viszont pont az ország szegénysége volt az, mely reménnyel kecsgetetett egy külföldi gyarmatosító vállalkozásra.

Mikor a korona felmérte a gyarmatosítandó földterületet, rájött hogy Ulster hárommillió *acres*²⁸ összterületének nagy része terméketlen mocsarakból, hegyvidéki területekből és erdőkből állt. Vagyis gyarmatosító tevékenységre teljesen alkalmatlan. A művelhető termőföldek az országrész mintegy hatodát, azaz félmillió *acret* tettek ki. Az 1609-ben induló telepítések ezekre a termékeny földekre vonatkoztak. Mivel Antrim, Down és Monaghan területén már javában folytak a gyarmatosító magánvállalkozások, a kormány által meghirdetett gyarmatosító program ezekre a megyékre nem terjedt ki. Ezzel szemben Donegal, Tyrone, Fermanagh, Cavan, Armagh és Coleraine részt

vettek a programban. A király angol és skót földesuraknak, kismaneseknek, az ír háborúk veteránjainak, a Londoni Kereskedelmi Társaságnak, az Ír Állami Egyháznak,²⁹ valamint a dublini *Trinity College*-nak adta ki bizonyos feltételek teljesítése fejében a földeket.³⁰ A termőföldek mintegy felét azok az angol és skót nemesek kapták meg, akiket a velük kötött szerződések alapján *undertakereknek*, illetve *szervitoroknak* neveztek. Az *undertakerek* vállalták, hogy a földjeikre protestáns farmereket telepítenek le,³¹ valamint kötelezve voltak kőből épült várak és megerősített kerítések, falak (*bawn*) építésére. A *szervitorok* protestáns harcosok, katonák voltak, akik harcokban való szolgálataikért cserébe kapták a földet. Nekik nem kellett várat, csupán kőből épült erős házat építeniük. Ezen kívül a *szervitorok* alkalmazhattak római katolikus ír bérlőket földjeiken, s nem kellett Angliából, vagy Skóciából telepeseket hívniuk.

A gyarmatosítandó földek tíz százalékát a Londoni Kereskedelmi Társaság kapta, mely a főváros kereskedőiből állt. Ez a Társaság állt az élén Virginia gyarmatosításának is az Újvilágban, s gazdagsága révén hajlandónak mutatkozott kiszélesíteni a vállalkozást. Jamestown³² megalapításához hasonlóan az ulsteri Coleraine megyében is elkezdtek egy angol kolónia létrehozását. I. Jakab bízott a kereskedők már meglévő tapasztalataiban, illetve tőkeerejükben. A Londoni Kereskedelmi Társaság hasonló feltételekkel kapott földet, mint az *undertakerek*. Protestáns farmerek leteleptetésére, valamint védelmi feladatokat ellátó, kőből épült várak, kerítések és falak építésére voltak kötelezve. A Társaság munkásságának „köszönhetően” Coleraine megye nevét Londonderry-re változtatták.

A termékeny területek húsz százalékát az Ír Állami Egyház (*Established Church of Ireland*) és a dublini *Trinity College* kapták. Ezek a földek korábban a Római Katolikus Egyház tulajdonában voltak, s mint egyházi birtokok kerültek át az újonnan kinevezett

államegyház birtokába. A földek további tíz százalékát erődítmények és városok alapítására adományozták, míg a maradék tíz százalékot a gyarmatosítást segítő és támogató ír kismanesek kapták. Ők szintén alkalmazhattak római katolikus bérlőket földjeiken.

1611-ben az uralkodó – hogy feltöltse az angol államkasszát – létrehozta a *baronet* tisztséget. A *baronet* a lovag és a báró közötti méltóság, melynek viselője jogosult a „*Sir*” megszólításra, s címét tovább örökölhette utódaira. I. Jakab 1000 befizetése fejében, főként az angol alsóház tagjainak adományozta a tisztséget. A *baronetek* földet, s fegyveres védelmet kaptak a koronától Ulsterben, valamint címerpajzsukon jogosultak voltak a protestáns jelképpé vált „véres kez” (*bloody hand of Ulster*) viselni.³³

Láthatjuk, hogy igen sokféle és sokfajta ember, társadalmi csoport, illetve szervezet vett részt Ulster gyarmatosításában. Az program kezdetekor az Angol Királyi Államtanács (*Privy Council of England*) nem szándékozott skót telepeseket hívni Ulsterbe. I. Jakab azonban észrevette, hogy a jobb anyagi körülmények között élő angolok nem szívesen kockáztatják meg a hosszú és viszontagságos utazást a számukra bizonytalanak tűnő messzi ír területekre. Így kizárólag angol telepésekkel bizonytalanak tartotta a vállalkozás végkimenetelét. Ezért 1609. márciusában az uralkodó értesítette a Skót Királyi Államtanácsot (*Privy Council of Scotland*), hogy megnyitja Ulster gyarmatosításának lehetőségét a skót vállalkozók előtt is. Jakab skót alattvalói számára nagy előnyt jelentett, hogy a Skócia partjaitól mindössze húsz-harminc mérföldnyire lévő ír partokra könnyedén átszállíthatták jóságait, s más egyéb ingóságait. Ezen kívül a szegényes skót életkörülmények és a bérlők számára kedvezőtlen skóciai bérleti rendszer sokkal vonzóbbá tették Ulster gyarmatosítását a skót farmerek számára, mint amilyennek az az angol vállalkozóknak tűnt. A király jól gondolta,

hogy a termékeny írországi földekre szóló huszonegy éves bérleti szerződés kecségtetően fog hatni azokra a skóciai bérlőkre, akiknek az anyaországban sokkal rövidebb időre adták ki a nehezen művelhető, szinte terméketlen földeket. A skót bérlők legszegényebbjeinek Ulster gyarmatosítása egy igen kedvező lehetőség volt. A fentebb említett földrajzi és gazdasági-szociális körülményeken túl I. Jakab kiemeli – mint ösztönző tényezőt a gyarmatosításra – a skótok kalandvágyó természetét is.³⁴

Az uralkodónak nem is kellett csalódnia skót alattvalóiban. Miután a Skót Királyi Államtanács meghirdette a programot, hetvenhét skót földbirtokos adta be kérvényét írországi területek igénylésére. Ez összesen száznegyvenegyezer *acre* földterületet jelentett volna nekik, amennyiben mindegyikőjük pályázatát kedvezően bírálták volna el. A valóságban azonban tizennyolc pályázó kérvényét elutasították, így végül ötvenkilenc skót földbirtokos jutott nyolcvanegyezer *acre* földterülethez Ulsterben. Az ulsteri angol telepesek azonban még ezt is sokallták. Szerintük a skótok kapták a földek oroszlánrészét. Ez nem volt ugyan igaz, mert a skótok területileg kevesebbet kaptak a többieknél, viszont azok jobb minőségűek voltak akár az angol telepesek, akár a *szervitorok*, akár pedig a „*lojális írek*” földjeinél. Az ötvenkilenc kedvezményezett skót úr közül mindössze ötven voltak nagyobb földbirtokkal rendelkező nemesemberek. A többiek kismesek voltak. Mindannyian a skót Alföldről (*The Lowlands*) származtak, jelentős részük azon belül is az ír szigethez legközelebb eső délnyugati megyékből.³⁵ A kormányzat kötelezte őket, hogy az angol *undertakerek*hez hasonlóan kétezer *acre* területenként „*teleptsenek negyvennyolc jó erőben lévő, tizennyolc évesnél idősebb, Angliában, vagy Skócia alföldi területein született*”³⁶ *telepest az adományozott területekre.*”³⁷ Valamint „*kötelességük volt megszervezni a saját maguk és bérlőik fegyveres védelmét.*”³⁸

A skót urak meg is kezdték a protestáns telepesek toborzását, akik főként az Ulsterhez legközelebb eső Galloway-ból, valamint az Edinburgh környéki Lothianból és Berwickshire-ből jelentkeztek. Csekélyebb számban érkeztek farmerek az északon fekvő Aberdeen és Inverness környékéről is.³⁹ A gyarmatosításban részt vevő hat ulsteri megye közül Donegal és Tyrone voltak a skót telepesek fő célpontjai. Ezeken kívül még Fermanagh-ban és Cavanban telepedtek le skót farmerek, de itt jelentős számban éltek angolok is. Armagh és Derry (az egykori Coleraine) pedig szinte kizárólagosan az angol bérlők célterületei voltak. Jelentős számban telepedtek le skótok még Downban és Antrimban is, habár ezek a megyék nem vettek részt a hivatalos, állami gyarmatosításban. Itt a skót Montgomery és Hamilton lordok, valamint az angol Chichester lord hozták létre protestáns kolóniákat saját magánvállalkozásaik keretében.⁴⁰

A protestáns kolóniák, minden nehézség ellenére, sikeresen megváltoztatták Ulster etnikai összetevőit, s igazolták a korona elkötelezettségét a gyarmatosítás mellett. Már a gyarmatosítás első tíz esztendejében mintegy ötvenezer skót és angol telepes érkezett Ulsterbe.⁴¹ Számuk az elkövetkező húsz évben megduplázódott, s 1640–’41-re elérte a száz-százhuszezer főt is.⁴²

A gyarmatosítás első évtizedeit követően bebizonyosodott, hogy annak sikeressége a skót telepeseken múlik. A gazdagabb és fejlettebb országból érkező angol telepesek nehezen viselték a kezdetleges és számukra vad körülményeket. Kényelmetlenül érezték magukat Ulsterben, s még a gyarmatosítási szerződésben foglaltakat sem tudták teljesíteni. Rengeteg angol telepes hagyta el ulsteri földjét, s tért haza Angliába. Velük ellentétben a skót telepesek szemében Ulster virágzó paradicsomnak tetszett, amelynek gyümölcseiért érdemes volt elhagyniuk kietlen skót hazájukat. Lelkesen vetették bele

magukat a gyarmatosításba. Házakat és kastélyokat építettek, földet műveltek, állatokat tenyésztettek.

A telepések első, s legfontosabb feladata a ház, illetve várépítés volt. Az őslakos írek folyamatos zaklatásaitól szenvedve ugyanis nélkülözhetetlen volt a telepéseknek egy jól védhető bázis, melynek védelmében ellenállhattak a földjeikről előzőtt, bandákba tömörülő *gael* martalócoknak. Az eredeti szerződés szerint is egy kőből épült várat, s egy védelmi falat, kerítést kellett építeniük a telepéseknek. Az Ulsterben épült várak azonban különböztek a kor európai, vagy britanniai váraitól. Anyagi okok miatt, a skót telepések által Ulsterben épített várak nem rendelkeztek toronnyal, vagy bástyával. Helyettük gyakorlatilag csak egy jól megerősített ház, hatalmas ház jellegét viselték magukon. Ezek nagyjából tíz méter magas, tíz méter hosszúságú és hat méter széles épületek voltak. Kisebb-nagyobb eltérések természetesen voltak közöttük, de az ettől lényegesen nagyobb méretű erődök, védelmi erőművek ritkák voltak. Egy ilyen ritka védelmi rendszernek számított Lord Aubigny erődítménye, mely *„öt emeletnyi magas volt, s négy körbástyával volt ellátva. Tizenhét méter hosszú, s tíz méter széles csarnokkal rendelkezett. Ehhez jött még egy jól megerősített, öt méter magas, huszonhét négyzetméteres kőből épült istálló is.”*⁴³

A telepések másik fontos tevékenysége a megélhetésüket biztosító földművelés volt. A korabeli Írországból lépten-nyomon lápokba, ingoványokba botlott az utazó, s a telepés egyaránt. Így nagyon hasznosnak bizonyult a skót gyarmatosítóknak, hogy angol társaiktól ellesték, megtanulták a mocsárlecsapolás technológiáját. Ezáltal hatalmas, addig terméketlen területeket tudtak a mezőgazdaság számára termékkennyé változtatni. Ezen kívül nagy segítséget jelentett egy új haszonnövény, a burgonya megjelenése. A burgonyát a híres angol felfedező és kalandor, Sir Walter Ra-

leigh⁴⁴ hozta át az Újvilágból. Az új növény annyira szaporának és hasznosnak bizonyult, hogy rövidesen szinte teljesen kiszorította az összes addig termesztett zöldségféléket, s egyeduralkodóvá lett a növénytermesztésben. Ezt annak köszönhetette a burgonya, hogy szaporasága mellett oly tápláló volt, hogy termesztése megoldást jelentett a legszegényebb néprétegek táplálására is.

A növénytermesztés mellett fontos tevékenysége volt a telepéseknek az állattenyésztés. Ebben a húzó ágazat a birkatartás és tenyésztés volt. Az óceáni éghajlatú, csapadékban gazdag, örökké zöld ír mezőkön ideálisak voltak a feltételek a birkatartásra, azok legeltetésére. A skót farmereknek nem volt ismeretlen ez a fajta állattartás, hiszen Skóciában is hatalmas juhnyájak legelésztek a szintén örökzöld mezőkön. Így nem meglepő, hogy hamarosan Ulster területét is ellepték a legelő birkanyájak. Ennek köszönhetően nemsokára a gyapjú jelentette Írország legkeresettebb exportcikkét.

A skót gyarmatosítók újabb hullámának érkezését a skóciai egyházi küzdelmek indukálták. VI. Jakab skót király, hogy vallási téren egyre nagyobb befolyással rendelkezék, saját maga által választott püspököket nevezett ki a skót presbiteriánus egyház élére. Az uralkodót az anglikán példa inspirálta, ahol is a mindenkor angol király volt egyben az egyháznak is a feje. Ő pedig a hozzá feltétlenül lojális püspökökön keresztül úgy irányította az egyházat, ahogy éppen neki jól esett. Valami hasonló rendszer kialakítását szerette volna elérni Skóciában is, de a skót protestánsok sokkal messzebb álltak lelkiileg Rómától, mintsem hogy az anglikán mintát elfogadhatónak tartották volna. A konfliktus a király és a skót presbiteriánus egyház között odáig fajult, hogy a protestáló presbiteriánus lelkészeket az uralkodó angol katonái köztörvényes bűnözőkhöz hasonló, megalázó módon vezették végig Edinburgh utcáin.⁴⁵ Ezt követően számos presbiteriánus skót

lelkész hagyta el hazáját, s a vallásilag sokkal toleránsabb Írországból keresett nyugalmat. A lelkészeket nagy számban követték híveik is, akik természetes módon a skót telepesek létszámát növelték Ulsterben. A tartomány fokozatosan protestáns, azon belül is puritán és presbiteriánus jelleget kapott. Írországból végül is vallási kompromisszum kötöttetett a protestáns egyházak között. A skót presbiteriánus lelkészek elfogadták a puritán püspökök irányítását, de nem kellett átvenniük a puritán liturgiát, valamint megkapták az egyházi tizedet. Ezzel a kompromisszummal jött létre a hivatalos ír protestáns állami egyház, az *Established Church of Ireland*.⁴⁶

Huszonöt esztendővel a gyarmatosítás megkezdése után az ulsteri protestáns kolóniák szilárdnak, erősnek tűntek. A telepesek sok földet megműveltek, s művelhetővé tettek. Gondoskodtak a saját maguk, s javaik védelméről, illetve folyamatos kapcsolatban álltak skót honfitársaikkal. Amíg jó volt a termés, amíg szabadon gyakorolhatták vallásukat, s az ír őslakók is csendben voltak, addig minden a stabilitás látszatát keltette. 1633-ban azonban új királyi megbízott került Írország élére. Thomas Wentworth – a későbbi Lord Strafford – a király feltétlen hívének számított. Gazdasági téren rengeteg hasznos újítást vezetett be. Becsületes és önzetlen ember volt, aki Írországnak jólétet, gazdasági prosperitást akart biztosítani. Támogatta az angol manufaktúrákat, s meghonosította ír földön a gyapjúszővet termelését. Lenmagot importált Hollandiából, támogatta a malmok építését és szakképzett munkaerőt hozatott Németalföldről. A gazdaságot felpörgető, hasznos intézkedéseinek túl Wentworth nagyon népszerűtlen valláspolitikát kezdett el folytatni. Elhatározta, hogy vallási összhangot teremtsen Írországból. Ez lett politikájának egyik fő célja.⁴⁷ Ennek a célnak a megvalósítása érdekében vezette be 1639-ben a „*fekete esküt*”. Ezt minden tizenhatodik életévét betöltött ulsteri skótnak le kellett tennie. Az esküben

határozottan állást kellett foglalniuk a skóciai felkeléssel szemben, valamint szavukat kellett adniuk, hogy minden körülmények között engedelmeskednek a királyi parancsoknak. Az esküt megtagadóknak súlyos retorziókkal kellett számolniuk. Sok ulsteri skót, hogy ne kelljen esküt tennie és elkerülje a királyi büntetést, visszatért Skóciába, s a felkelők oldalára állt.

Az Ulsterben maradt skótokra viszont hatalmas egyházi nyomás nehezedett. Wentworth és az új Canterbury érsek, William Laud mindent elkövettek, hogy a skót lelkészek alkalmazkodjanak, s idomuljanak az állami egyházhoz. A legtöbb lelkész nem volt hajlandó ezt megtenni, s inkább elhagyták Írországot. 1641-re az ulsteri skót egyházközségek nagy része lelképásztor nélkül maradt. Akik maradtak, azok is csak látszólag alkalmazkodtak az államegyházhoz, s titokban kifigurázták azt. 1641-ben a király Angliába hívta Wentworth-ot, hogy segítsen neki a Parlamenttel szemben. Az írországi skótoknak ez nagy megkönnyebbülést jelentett, mert az államegyház legnagyobb támogatójának távoztával újra visszaállt a régi vallási szabadság Ulsterben. Ezután nagyon sok száműzött visszatért farmjaira, és a migráció újabb hulláma kezdődött. Ennek az elnyomott *gael* őslakosok felkelése sem vetett véget, akik az idegen gyarmatosítók kiűzésére fogtak össze.

Az 1641-ben kitört *gael* felkelésnek alapvetően két oka volt. Egyrészt nem tudták tovább szótlanul nézni, ahogy az idegen behatolók elvették legzsirosabb földjeiket, s azon gyarapodtak. Másrészt pedig felröppentek bizonyos pletykák, miszerint az általuk eretneknek tartott angolok és skótok hadat gyűjtenek Írország ellen, ahol a gyökerét is ki akarják irtani a katolicizmusnak. Maga a felkelés tulajdonképpen már 1640. októberében elkezdődött, de csak 1641-ben terjedt szét az egész tartományban. A felkelők főként az angol telepeseket támadták meg, s

fosztották ki. Érdekes módon a gyarmatosításban kulcsszerepet játszó skótokat nem támadták oly bőszen az írek, mint angol társaikat. Ennek az volt a fő oka, hogy az írek elsősorban az angolokat okolták sanyarúsorsukért. Mivel az angol király és a Parlament túlságosan el voltak foglalva egymással, a kelta felkelők mintegy tizenegy esztendeig folytatták szabadságharcukat a gyarmatosítók ellen. Magának a felkelésnek a bemutatása nagyon érdekes lenne, s mindenképp megérne egy külön tanulmányt, de ez nem fér bele ennek a munkának a kereteibe. Ezért csak nagyon röviden, az ulsteri skót telepéseket érintve kezelem a kérdést. A skótoknak rendhagyó szerepük volt a felkelés során. Wentworth idején a puritánok mellé állva a királlyal szemben helyezkedtek el. Miután azonban a Parlament eltávolította a presbitereket az Alsóházból, a skótok visszatértek az uralkodó oldalára, s a Parlament ellen fordultak. Mivel az 1640-es években az angol Parlament egyre inkább katolikus és presbiteriánus ellenes lett, a közös ellenség tudata egymáshoz közelítette az íreket és a skótokat. Mikor 1650-ben Cromwell meghódította Írországot, mind a katolikus írek, mind a presbiteriánus skótok ellenállását kegyetlenül letörte. Korabeli statisztikák szerint a felkelés időszakában és Cromwell egyeduralkodása alatt több mint hatszázezer ember halt meg a „zöld szigeten”. Ebből a katolikusok száma ötszázezer, a protestánsoké százezer fő volt.⁴⁸ Cromwell vaskézrel kormányzott, s felszámolta az ősi klánrendszert. A felkelést követően az ulsteri földek kétharmad része a protestánsok kezébe ment át, s újabb harminc-negyvenezer ír hagyta el hazáját, tovább gyengítve a kelták részarányát a tartományban.⁴⁹ Mindezek ellenére megcáfolhatatlan történelmi tény, hogy Cromwell keménykezü kormányzása alatt véget ért Írországbán a háború, s a vallási civakodás. A Lord Protector nem tűrte a

katolikusok, presbiteriánusok és puritánok egymással szembeni rivalizálását. A béke tehát egy felsőbb hatalom segítségével jött létre Írországbán.

Az 1650-es években – a nehéz idők elenére – a skót gyarmatosok telepei gyorsan fejlődtek, s egyházi szervezetük is jelentősen kiterjedt.⁵⁰ 1660-ra a skót elem már kétségtelenül domináns lett Írország északi felében. Egy ír állami újság szerint „1660-ban negyvenezer ír, nyolcvanezer skót és nem több, mint ötezer hadra fogható angol férfi élt Ulsterben a hadsereget nem számítva.”⁵¹ Ez, a legóvatosabb becslések szerint is azt jelentette, hogy az Ulsterben élő skót lakosság teljes létszáma – ebben benne foglaltatnak a nők, a gyermekek, s az öregek is – minimum négyszáz-négyszáznolcvanezer, de lehetséges, hogy ötszázötven-hatszázötvenezer fő is lehetett.

A protestáns kolóniák II. Károly regnálása alatt (1660–1685) mindvégig nyugalmat, jólétet élveztek. II. Jakab három esztendőös uralma megkeserítette ugyan a protestáns telepések életét – hiszen Jakab bőszerű katolikusként rekatolizálni szerette volna eretneknek tartott protestáns népeit –, de megtörni és meghátrálásra kényszeríteni nem tudta őket. Orániai Vilmos trónra lépésével pedig újra visszakapták jogukat a szabad vallásgyakorlathoz, s végérvényesen megalakították az alapját annak az ulsteri protestáns közösségnek, mely mind a mai napig Észak-Írországnak a koronához és Westminsterhez lojális tömegeit adja.

Összegzés

Munkám célja az volt, hogy előzményeivel, s külső körülményeivel ismertetésével együtt bemutassam azt a folyamatot, mely a hosszú évszázadok alatt kialakította a mai Észak-Írország etnikai, vallási és politikai viszonyait.

Az angol korona a kezdetektől fogva szerette volna kolonizálni a „zöld szigetet”. Bel- és külpolitikai okok miatt az angol uralkodók ezen törekvése csak Anglia és Skócia perszonálunióját követően vált megvalósíthatóvá. Akkor is csupán Írország egyik részében. Geopolitikai helyzetükből adódóan Ulster kolonizációjában a skót telepesek játszották a kulcsszerepet. Skócián belül is főként az ország déli, délnyugati területeinek, az Alföldnek a lakossága. Ez a népesség alapvetően germán etnikumú, angolszász kultúrával rendelkező és presbiterianus vallású volt. Tökéletesen megfelelt tehát I. Jakab elvárásainak, aki az angolszász kultúra magjait szerette volna elhinteni az Ír-szigeten, hogy civilizálja annak vad, barbár kelta lakosságát.

A dél-skóciai telepesek („Lowlanders”) szemében Ulster egy termékeny, nyugodt, s békés helynek tűnt. Így nem csoda, hogy az otthoni nyomorúságos körülményeket hátrahagyva szívesen csatlakoztak a zsíros földeket ígérő ulsteri gyarmatosításhoz. Angol társikkal ellentétben a skót telepesek értékelték a korona által biztosított lehetőséget, s a legnehezebb körülmények között is kitartva új szerzeményeiken, megszilárdították a protestáns telepeket. A néha nagyon nehéz körülmények ellenére az ígézően közeli skót partok szinte ontották magukból a kalandvágyó, szorgalmas farmereket. Lecsapolták a mo-csarakat, feltörték az addig megműveletlen földeket, széles körben elterjesztették a juh-tenyésztést, Európa-szerte híressé és keresetté tették az ír gyapjút, valamint fellendítették az ipart és a kereskedelmet. Tevékenységüknek köszönhetően Írország a fejlődés útjára lépett. Politikailag a korona stabil szövetségesre lelt ulsteri telepeseiben. A gyarmatosítás végét jelentő 1690-re már kialakult az az udvarhű („Loyalist”) protestáns mag, melyre az angol kormányzó elit mind a mai napig számíthat írországi politikájában.

BIBLIOGRÁFIA

- CHARLES HANNA: *The Scotch-Irish, or the Scot in North Britain, North Ireland, and North America*. Vol. I–II. New York and London, 1902.
- HENRY JONES FORD: *The Scotch-Irish America*, Princeton, 1915, Princeton University Press.
- JAMES G. LEYBURN: *The Scotch-Irish. A Social History*. Chapel Hill, 1962, The University of North Carolina Press.
- DAVID HUME: *The History of England*. Vol. V. Indianapolis, 1983, Liberty Fund.
- Calendar of State Papers. Ireland, 1596–7.
- Calendar of State Papers for Ireland. 1603–1625 [Carew]. London, 1872–80.
- M. WARREN BILLINGS: *The Old Dominion in the Seventeenth Century*. A Document History of Virginia, 1606–1689. Williamsburg, 1975, Institute of Early American History and Culture.
- DAVID STEWART: *The Scots in Ulster*. Belfast, 1957.
- WILLIAM LECKY: *Ireland in the Eighteenth Century*. Vol. I. London and New York, 1883.
- SIMON SCHAMA: *A History of Britain 2. 1603–1776*. The British Wars., London, 2003, BBC Worldwide Ltd.
- T. V. MOODY – F. X. MARTIN (szerk.): *Írország története*. Budapest, 1998, Corvina Kiadó.
- R. H. C. DAVIS: *A normannok*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó.
- Britannica Hungarica*. Világenciklopédia, XV. kötet. Encyclopædia Britannica, 1998.

JEGYZETEK

¹ Hanna: i. m.

² Ford: i. m.

³ JAMES G. LEYBURN: *The Scotch-Irish. A Social History*. Chapel Hill, 1962, The University of North Carolina Press. (továbbiakban: Leyburn)

⁴ A király Angliában első, Skóciában viszont

hatodik Jakab néven uralkodott. A nemzetközi szakirodalmat követve, a továbbiakban én is az angliai regnálás szerinti I. Jakab formulát használok. [A szerző megjegyzése.]

⁵ F. X. Martin ezt az időintervallumot 1169 és kb. 1300 közé teszi. T. V. MOODY – F. X. MARTIN (szerk.): *Írország története*. Budapest, 1998, Corvina Kiadó. (továbbiakban: *Írország története*).

⁶ Ford 2.

⁷ Leyburn 83.

⁸ 1260-ra már nyolc megyéje volt az országnak (Dublin, Louth, Waterford, Cork, Tipperary, Limerick, Kerry és Connacht), valamint számos szabad királyi városa (Meath, Wexford, Carlow, Kildare, Kilkenny és Ulster). *Írország története* 93.

⁹ A normannok ugyanígy jártak el Anglia meghódításakor az angolszász elittel szemben is. Az 1066. október 14-i Hastings-i csatát követően Anglia gyakorlatilag új királyi családot, arisztokráciát, egyházat, művészetet, építészetet és nyelvet kapott. Az angolszászokat – nagyon kevés kivételtől eltekintve – a kiváltságokkal nem rendelkező alsó osztályok körébe száműzték. R. H. C. DAVIS: *A normannok*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó. 107.

¹⁰ *Írország története* 93–94.

¹¹ A normannok írországi expanziójának az egymással összefogó ír főurak együttműködése, valamint a pánceles fegyverzettel rendelkező, skandináv–skót eredetű „*gallowglass*” harcosok ír oldalon való megjelenése vetett véget. Az angliai utánpótlás megcsappanása pedig előbb az angolok Wales és Skócia elleni háborújának, majd a Franciaország elleni „százéves háborúnak” tudható be. [A szerző megjegyzése]

¹² Legjellegzetesebb példaként a normann eredetű de Burgh családot lehetne említeni, akikből később a connacht Burke-ök lettek. *Írország története* 106.

¹³ Leyburn 83–85.

¹⁴ A francia és spanyol királyok, valamint a német-római császár. [A szerző megjegyzése.]

¹⁵ *Írország története* 132.

¹⁶ Leyburn 85–87.

¹⁷ Lord Justice and Irish Council to Privy Council, 1597. nov. 5. – *Calendar of State Papers, Ireland*, 1596–7, 436.

¹⁸ *Írország története* 130.

¹⁹ *Írország története* 131.

²⁰ Ford 2.

²¹ Ford 3.

²² Ford 5.

²³ Hume: i. m. 47.

²⁴ Leyburn 87–88.

²⁵ Leyburn 88.

²⁶ A legyőzött ír urak vereségük után sem mutattak hajlandóságot, hogy belenyugodjanak a dolgok új rendjébe. Képtelenek voltak rá, hogy beérjék az egyszerű földesúr szerepével ott, ahol nemrégiben még független fejedelmek voltak. Az angol trón alattvalójaként eltöltött négy, zúgolódással teli év után Tyrone earlje, Hugh O'Neill és Tyrconnell earle, Rory O'Donnell több mint kilencven ulsteri főemberrel együtt önkéntes száműzetésbe vonult. Az „earlok szökése” vezető nélkül hagyta Ulster tartományát, a kormányt pedig örömmel töltötte el. *Írország története* 132–133.

²⁷ Leyburn 89.

²⁸ 1 acre = 4047 m² [A szerző megjegyzése]

²⁹ Established Church of Ireland.

³⁰ Leyburn 90.

³¹ Ezer *acre* földterületre huszonnégyet.

– *Calendar of State Papers for Ireland, 1603–1625* [Carew]. London, 1872–80. 154.

³² Jamestown volt az első állandó angol kolónia az amerikai kontinensen. Megalapítása 1607-ben történt. M. Warren Billings: *The Old Dominion in the Seventeenth Century. A Document History of Virginia, 1606–1689*. Institute of Early American History and Culture, Williamsburg, 1975. 3–13.

³³ Leyburn 91.

³⁴ Leyburn 92–93.

³⁵ Hanna II. 344.

³⁶ A kormányzat ezen kikötése azért volt fontos kritérium, mert Jakab el akarta kerülni, hogy kelta etnikumú „*highlanderek*”, azaz skót felföldiek is beszivároghassanak a program keretében Írországba. A „*highlanderek*” ugyanis katolikus vallásukkal, s lázadózásra mindig hajló nyughatatlan gael természetükkel csak megerősítették volna írországi rokonaik angolokkal szembeni ellenállását, s a primitívnek tartott kelta szokások, társadalmi szervezet továbbbélését. Fontos volt tehát, hogy idejekorán kiszűrjék és távol tartsák Ulster gyarmatosításától a „*highlandereket*”. Kizárólag germán etnikumú, protestáns, az angol fejlődéssel úgy ahogy lépést tartó skót alföldieket (*Lowlanders*) toboroztak telepeseknek. Őket alkalmasnak találták Ulster civilizálására. [a szerző megjegyzése]

se]

³⁷ Calendar of State Papers for Ireland, 1603–1625[Carew]. London, 1872–80. 154.

³⁸ Calendar of State Papers for Ireland, 1603–1625[Carew]. London, 1872–80. 269.

³⁹ Stewart: i. m.

⁴⁰ Leyburn 93–94.

⁴¹ Hanna I. 545.

⁴² Lecky: i. m. 31.

⁴³ Hanna I. 525–526.

⁴⁴ Sir Walther Raleigh (1554–1618) angol államférfi, író, tudós, felfedező, s egyben a királynő, I. Erzsébet kegyence volt. Ezt a szerepét akkor vesztette el, mikor a féltékeny királynő tudta ellenére megnősült, s feleségül vette Elizabeth Throckmorton. Erzsébet királynővel való szakítását követően lázas és sokoldalú tevékenységbe kezdett. 1584 és 1589 között angol kolónia alapításával kísérletezett Roanoke szigetén (a mai Észak-Karolina államban van), amelyet Virginiának nevezett el. 1595-ben személyesen vezetett expedíciót Dél-Amerikába, hogy megkeresse a spanyolok híres aranyvárosát, Eldorádót. Próbálkozását nem koronázta siker. Egy esztendő múltán megint csak sikertelen akcióval próbálkozott. Ekkor a spanyol Cádiz város kikötőjét szerette volna kifosztani. Az ezt követő év már az Azori-szigeteken találja őt, ahol ugyancsak harcokba keveredik. A századfor-

dulót, s uralkodóváltást követően addig sem épeen túlságosan szerencsés csillaga végképp leáldozik. I. Jakab királynál ellenszenvet szül bős spanyolellenessége, s hamarosan összeesküvés vádjával halálra ítélik. 1616-ban még megúsza a dolgot. Büntetését felfüggesztették és királyi engedéllyel Guyanába utazott. Eldorádót továbbra sem találta meg, viszont újabb konfliktusba keveredett a spanyolokkal, melynek eredményeképp I. Jakab visszavonta büntetése felfüggesztését, s 1618. október 29-én Londonban kivégeztette Raleigh-t.

Az utókor őt tekinti az észak-amerikai angol gyarmatosítás úttörőjének. Tiszteletére őrá neveztek el Észak-Karolina állam fővárosát, Raleigh-t. *Britannica Hungarica*. Világenciklopédia, XV. kötet. Encyclopædia Britannica, 1998. 345.

⁴⁵ Leyburn 104.

⁴⁶ Leyburn 117–118.

⁴⁷ Leyburn 121.

⁴⁸ Lecky: i. m. 15.

⁴⁹ Leyburn 125.

⁵⁰ 1660-ra már nyolcvan egyházközségük volt. Leyburn 125.

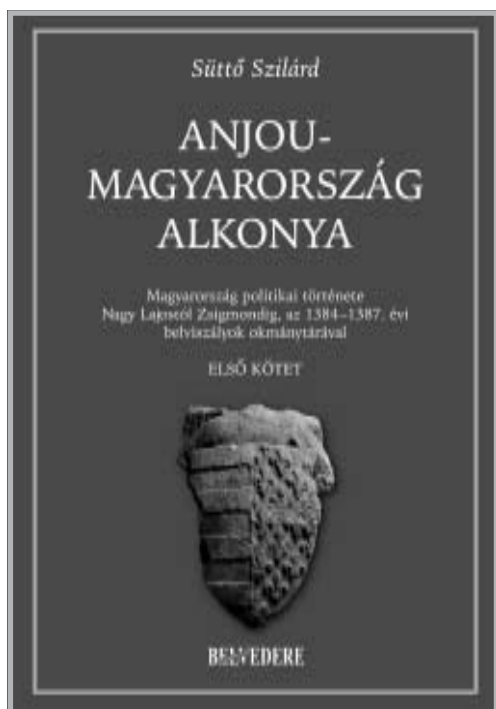
⁵¹ Ford 153–154.

SÜTTŐ SZILÁRD

Anjou-Magyarország alkonya

Süttő Szilárd évtizedes kutatásainak eredményét adja közre kétkötetes monográfiájában. Az első kötet első része Magyarország I. (Nagy) Lajos és I. Károly (Róbert) uralkodása közötti időszakának eseménytörténetét nyújtja az eddigi legnagyobb részletességgel. Munkájához a magyar és külföldi kódexirodalom mellett a Magyar Országos Levéltár vonatkozó középkori forrásanyagának teljes egészét fölhasználta. A kötet második részében ennek a forrásjegyzéknek a pontos mutatóit közli, a második kötet okleveles függelékében pedig azok betűhív latin szövegét és magyar fordítását.

A páratlan munkát nemcsak a medievisztika iránt érdeklődőknek ajánljuk, hanem széles értelemben mindenkinek, akik segítséget keresnek egy európai jelentőségű rendi állam összeomlása rejtélyének megértéséhez.

Adalékok Arad sajtótörténetéhez

UJJ JÁNOS: *Aradi irodalmi lapok*.
Arad, 2004, Alma Mater Alapítvány, 104.

Ujj János aradi irodalomtörténész és helytörténész, az *Aradi irodalmi lapok* című kötet szerzője nem ismeretlen már a trianoni békeszerződés révén a határ túloldalára került egykori magyar nagyváros helytörténetével foglalkozók számára, hiszen az elmúlt évek termékeny alkotómunkájának köszönhetően történelmi városkálauz¹ és Arad megye nevezetes emlékhelyeit és emlékműveit bemutató kötete² jelent meg az Alma Mater Alapítvány kiadásában. Akiknek pedig volt már módjában Aradot és környezetét az ő idegenvezetése mellett megtekinteni, azok tapasztalhatták finom és elmélyült történelmi és irodalmi ismereteit szűkebb pátriájával kapcsolatosan.

A jelen recenziónak tárgyát adó kötetben új vizekre evez a szerző, a nagy múltú, aradi magyar nyelvű sajtó vizeire, mely 170 évet, és közel 200 sajtóterméket foglal magába. A téma szűkítése az irodalmi vagy irodalmi igényű lapokra tehát indokolt, noha a város sajtótörténeti monográfiája még nem készült el – és ismerve például az aradi politikai

újságírás természetét, sokáig nem is valószínű, hogy elkészül.

Az 1867-es kiegyezés után a magyar nyelvű vidéki sajtó életében fontos szerepet betöltő három közép-kelet-magyarországi várost, Debrecent, Nagyváradot és Kolozsvárt, valamint a dél-magyarországi régióközpontot, Temesvárt, és mellette Aradot a viszonylagos földrajzi közelség mellett a

társadalmi szerkezet hasonlósága, az olvasóközönség magas aránya, továbbá az ellenzéki hangnem szellemileg egybekapcsolta, és a sajtóviszonyok terén e városok nagyfokú aktivitását váltotta ki.³ Maradva a dél-magyarországi sajtónál, Arad és Temesvár sajtóviszonyainak szembevető vonása a folyamatosan megjelenő hírlapok magas száma, ami egyértelműen a helyi társadalom magas polgárosultsági fokát, valamint nemzetiségi összetétel és az ezekre reflektáló

politikai élet bonyolultságát jelzi. A hírszolgáltatás iránti igény nyilvánvalóan összefügg a helyi polgárság kiterjedt vállalkozói tevékenységével, és a kialakuló értelmiségi réteg immáron átlagosnak tekinthető számarányával.⁴ Napilapjaik, hirdetési és közművelődési lapjaik gyakran átlépték a vármegyék határait, nemcsak helyi, hanem regionális olvasóközönségre támaszkodva.

Az 1890-es évektől kezdve pedig, ami-

kortól a tömegsajtó felemelkedésének lehetünk szemtanúi Magyarországon, a kiszámítható keretek között működő politikai nyilvánosság, a városok szerepét erősítő gazdasági-technikai fejlődés és a tankötelezettségen alapuló, tervszerűen működő közoktatási rendszer növelte az olvasni tudó lakosság számát. Az ezt követő társadalmi változások megalapozták a lapkiadás fejlődését, s az irodalmi alkotások is a század végére szépen lassan „átvándorolnak” a politikai hírlapok tárcarovataiból az irodalmi lapokba. Míg 1867-ben „mindössze” 80, addig 1894-ben 735 magyar hírlap és folyóirat jelent meg, és amíg a kiegyezés évében az összes sajtótermék 22,9%-a politikai lap, addig 1890-re ez az arány 10%-ra csökken.⁵ A későbbiekben aztán ez mélypontnak bizonyul, az I. világháború és a kommunista diktatúra alatt ismét emelkedik a politikai lapok aránya, azonban az irodalmi lapok száma ezután már megfelel az őt eltartani tudó olvasótáborok igényeinek. Sőt, amint azt Arad esetében a kötetből megtudjuk, sokszor még erre sem képes egy a '20-as évektől „provinciális” és „határon túlivá” váló város.

Indokoltnak látszik tehát Ujj János kísérelte az Aradi irodalmi sajtótermékek áttekintésére. Annál is inkább, mert bár születtek tanulmányokkal, névmutatókkal és repertóriumokkal mintaszerűen elkészített antológiák az 1920-as évek meghatározó szellemiségű aradi irodalmi lapjairól, a Geniusról⁶ és a Periszkopról⁷, a többi lap osztályrésze a lassú feledés. Ami – pusztán Ujj János kötetét áttanulmányozva is – olyan értékvesztéshez vezetne, mely a gyökereibe makacsul kapaszkodó helyi magyarság számára önazonosság-tudatának újabb szűküléséhez vezetne. A szándék tehát nemcsak hogy dicsérendő, hanem szükségszerű is.

Az „*Aradi irodalmi lapok*” kötetét két nagy részre bontható. Az első Ujj Jánosnak az előszót követő a „*Magyar irodalmi élet Aradon*”⁸ című tanulmánya, mely kiváló tollal

és helyes arányérzékkel foglalja össze röviden Arad irodalmi sajtójának történetét, megemlítve az aradi újságírás kiemelkedő szerzői-szerkesztőit, valamint felmutatja, ha csak néha szándékos felületességgel is, a tárgyalt korszak teljes irodalmi sajtópalettáját. Az első kritika azonban éppen ezzel kapcsolatban említhető; a szerző ismereteit dicsérő, de az olvasót olykor zavarba ejtő nevek sokasága indokoltta, egyben a tanulmányt átláthatóbbá tette volna egy névmutató készítése.

A kötet második nagy egységét a szerző által fontosnak, jelentősnek ítélt lapok bemutatására kerül sor, sorrendben: *Szövetség*, *Alföld*, *Új élet*, *A Jövő*, *Új Szemle*, *Vasárnap*, *A Hang*, *Haladás*, és a *Havi Szemle*. Ezen kilenc lapról jelentőségüknek megfelelő terjedelemben közöl sajtótörténeti leírást, majd a sajtótermék legfontosabb megjelenési adatait is közli, úgymint a kiadó és a szerkesztő(k) neve, a megjelenés gyakorisága, a méret, a megjelenés ideje, az esetleges névváltozások, valamint nagyban emelve a kötet értékét meghatározza a szerkesztőség helyét, épületét is, fotóval illusztrálva. A *Havi Szemle* ismertetését pedig a többitől eltérően repertórium zárja, ami akár emelhetné is a kötet értékét, de mivel a többen ez – érthető okokból – elmaradt, így inkább kiemeli a többi repertórium hiányát. A kötetet végigolvassván hiányzik továbbá a bevezető tanulmányban kuriózumként emlegetett *Fekete macska*, és a provincialitást át nem törő, de irodalomtörténeti ritkaságokkal büszkélkedő *Szezon* című folyóiratok ismertetése.

Mindenesetre ezen kisebb – valószínűleg a Geniushoz és a Periszkophoz hasonlóan, bár más okból, de tudatosan vállalt, pusztán részletesen meg nem indokolt – hiányosságok mellett is fontos munkának tartom Ujj János kötetét. Egyrészt azért, mivel összegezve és értékelve jelöli ki az irányt az Arad irodalmi életével foglalkozó, vagy a jövőben foglalkozni szándékozó irodalomtörténészek számára, másrészt pedig felhívja a sajtótörténet iránt

érdeklődők figyelmét egy rendkívül gazdag, további kutatásokra érdemes sajtókultúrával rendelkező város 170 éves magyar sajtótörténetére.

JEGYZETEK

¹ *Arad: történelmi városkalauz.* (Összeáll., [fótok]: UJJ JÁNOS). Arad, 2001, Alma Mater Alapítvány, 108.

² UJJ JÁNOS: *Emlékhelyek és emlékművek Arad megyében.* Arad, 2003, Alma Mater Alapítvány, 262.

³ *A magyar sajtó története.* II/2. kötet. Szerk. Kosáry Domokos–Németh G. Béla). Bp., Akadémiai K., 1985 46. p.

⁴ *A magyar sajtó története* II/2. 52. p.

⁵ *A magyar sajtó története.* Szerk.: Kókay György–Buzinkay Géza – Murányi Gábor). Bp., 2001, 152. p.

⁶ *Genius, Új Genius.* 1924-1925. Antológia. Összáll., jegyz., bev. tan. Kovács János). Bukarest, Kriterion, 1975, 357 p.

⁷ *Periszkop.* 1925-1926. Antológia. (Összeáll., jegyz., bev. tan.: Kovács János). Bukarest, Kriterion, 1980, 524 p.

⁸ UJJ JÁNOS: *Aradi irodalmi lapok.* Arad, 2004, Alma Mater Alapítvány. 6-31.

DÖBÖR ANDRÁS

Tíz antik jogtörténeti tanulmány

NÓTÁRI TAMÁS: *Iuridicophilologica.*
Tíz tanulmány.

2004-ben látott napvilágot a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadásában Nótári Tamás *Iuridicophilologica. Tíz tanulmány* című kötete.¹ A könyv tíz, a szerző tollából származó tanulmányt tartalmaz, melyek az utóbbi hét évben keletkeztek, és témájuk szorosan kötődik a római joghoz, az ókori és középkori jogtörténethez, az antikvitáshoz, illetve a klasszika-filológiához. Mindezt a könyv címe maga is alátámasztja. A *iuridicus* szó melléknévként ugyanis törvénykezőt, igazságszolgáltatót, főnévként pedig bírót jelent, eredete pedig a *iudico, iudicare* (jogot szolgálat) igére vezethető vissza. A *philologica* szóban úgy a görög eredetű *philologia*, mint a *logica*

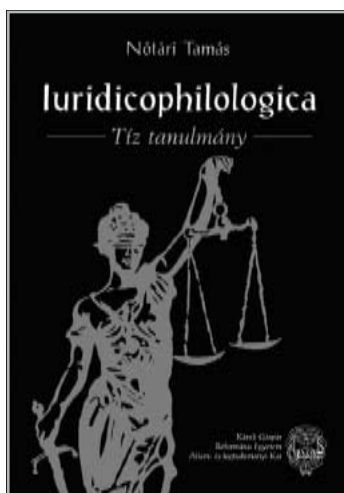
szót felfedezni vagyunk képesek. A könyv sokrétűségét a címválasztás tehát megfelelő módon illusztrálja.

A könyvhöz Szádeczky-Kardoss Samu professzor írt előszót. Kiemelendő, hogy szomorú sajátossága ennek az előszónak, hogy ez tekinthető a 2004. november 10-én elhunyt, nemzetközi hírű klasszika-filológia professzor utolsó megjelent publikációjának.² A

professzor mint Nótári Tamás mestere megnyugvással jelenti ki, hogy olyan tanulmánykötetet bocsát útjára, melynek szerzőjére mint tanítványra méltán lehet büszke. A kötetben szereplő tanulmányokat – melyek a római jogász-klasszika filológus szerző tudományos érdeklődési körét igen jól mutatják be – tömören az alábbiak szerint ismeretjük. Figyelemmel arra, hogy a kötetben szereplő számos tanulmány másodközlés, a szerző ilyen esetekben

pontosan feltünteti az elsődleges közlés bibliográfiai adatait.

A mérleg mint az igazságszolgáltatás

jelképe Homérosznál című tanulmány jogi szimbolikával foglalkozik. Kiindulópontját az Ilias egy jól ismert, számos egyéb irodalmi és képzőművészeti úton feldolgozott helye képezi, a huszonkettedik ének, melyben Akhilleusz és Hektór összecsapása következtében Hektór hősi halált hal. Ebben a szöveghelyben említésre kerül Zeus, aki aranymérleget tart a magasba, ezzel kívánva eldönteni az ütközet kimenetelét. Ezzel kapcsolatosan elemzésre kerül a végzet szerepe a homéroszi gondolkodásban, továbbá a szerző azt is kiemeli, hogy a *kerostasia* mint a *kérre* vált lelkek mérése bizonyos módosulásokkal és aspektusváltással a római irodalomba is átkerült, Vergilius *Aeneis*e útján.

A *Jog és bírói hatalom Hésiodosznál* című tanulmány a szakirodalomban talán kissé mellőzött *Munkák és napok* című Hésiodosz műben kívánja Hésiodosznak a jogról és a jogérvényesítésről kialakított koncepcióját elemzés tárgyává tenni. A tanulmány részletesen foglalkozik ugyanakkor a *Munkák és napok* mitológiai hátterével (Prométheusz-mítosz, Pandóra-mítosz) is. Igen alapos elemzés olvasható a *diké* kifejezés problematikájáról egyaránt. Nótári Tamás hangsúlyt fektet a szó etimológiai fejlődésének bemutatására, hivatkozik arra, hogy a *diké* szó elsősorban a deik (irány, út, szokás), illetve a deiknymi (irányt mutat) szóból származik. Szó szerinti jelentése ekként nem csupán a szokást, döntést, határozatot, hanem a határt, illetve választóvonalat is magában foglalja. A szerző rámutat arra is, hogy a *diké* egyfelől döntési javaslatot, másfelől pedig az egész bírói kontraktórius eljárást jelentette, továbbá, hogy az elemzett hésiódosi műben – Homérossal szemben – inkább ezen utóbbi jelentéstartalom lelhető fel. Természetesen *Diké* mint az igazság istennője is megjelenik a szövegben. A szerző tárgyalja továbbá Hésiodosznak az igazságossággal foglalkozó, a *Munkák és napok*-ban megjelenő allegorikus történetét is, a sólyom és a csalóány meséjét, valamint a

bírákról szóló elbeszélést.

A *Jogtudomány és retorika – Cicero Pro Murena*, 26. című tanulmány nyilvánvaló módon a szerző preferált munkáját kell, hogy képezze, hiszen Nótári Tamás *Iuridicophilologica Mureniana. Jog, vallás és retorika Cicero Pro Murenájában* (26-27) címen készített PhD-értekezést, melynek sikeres nyilvános vitájára 2005. március 16-án került sor. A jelen tanulmány – terjedelmi okokból is kifolyólag – csupán az értekezésnek egy szűkebb részével foglalkozhat. A tanulmány bemutatja a *Pro Murena* beszéd történeti hátterét, a hivatkozott szövegrészlet egyes jogtörténeti vonatkozásait, Servius Sulpicius Rufus jogtudós munkásságát, továbbá elemzi a jogtudomány helyét a cicerói életműben. Említést érdemel, hogy szintén Nótári Tamás fordításában a jelen tanulmány tárgyát képező Cicero-beszéd – három további Cicero-beszéddel egyetemben – 2004-ben jelent meg magyar nyelven.³

A *Medea Palatina – megjegyzések Cicero Caelianájához, különös tekintettel Clodia személyére* című tanulmány Cicerónak *Pro Caelio* című, 56 áprilisában elmondott beszédének egyes kérdéseit kívánja elemezni. A dolgozat rámutat a Cicero és P. Clodius, továbbá nővére, Clodia közötti ellenséges viszonyra is. Bemutatja továbbá a beszéd egyes retorikai fordulatait, többek között azt, hogy Cicero miként kíván előnyt kovácsolni abból, hogy a bírának még az ünnepnapon sem jut osztályrészül a pihenés, hiszen a kérdéses tárgyalásra éppen ünnepnapon került sor.

A *Summum ius summa iniuria – megjegyzések egy jogértelmezési maxima történeti hátteréhez* című tanulmány – mely azóta már angol nyelven is napvilágot látott⁴ – az ismert jogelv kérdésével foglalkozik. A tanulmány bemutatja az *interpretatio* kifejezés kialakulását és jelentését, valamint igen tág teret szentel a *summum ius* elv jelentésének az *ars boni et aequi* fogalmának tükrében; ebben a vonatkozásban Rotterdami Erasmus

munkásságára is figyelemmel van. A szerző ismerteti a nevezetes ciceroi szöveghelyet, mely Cicero *De officiis* című művében lelhető fel, ebben a tekintetben igen lényeges, hogy Cicero gondolatmenetében nem a jogi és morális (*ius* és *mos*) normák ütköznek, hanem a kollízió a jogrenden belül következik be, azaz azon elvárás fogalmazódik meg, hogy a jogot helyesen és igazságosan kell alkalmazni. Habár Cicero *expressis verbis* nem is hangsúlyozza, de az *aequitas* mint az *interpretatio* elve felmerül a *substitutio pupillaris* vonatkozásában irányadó *causa Curiana* jogeset kapcsán is. Nótári Tamás felhívja a figyelmet a *summum ius* elv „helyzetfüggő” voltára, külföldi szerzőkre (Stroux, Bürge) hivatkozik, akik kiemelték, hogy Shakespeare *A velencei kalmár* című művében szereplő nevezetes jogeset megoldásához is alapvető segítséget nyújt e jogelv.

A *De iure vitae necisque exponendi* című tanulmány a római személyi és családi jog terrénumába vezeti el az olvasót, a római *paterfamilias*nak a hatalomalattiak felett gyakorolt jogait kívánja bemutatni. A dolgozat figyelemmel van a jogintézmények kialakulására, eljárási szabályaira, valamint a kitett gyermek jogállásának szabályozására. A *ius vitae necisque* – vagyis a gyermek élete feletti rendelkezési jog – vonatkozásában részletes elemzés olvasható a *iudicium domesticum*, valamint a *consilium necessari(or)um* szabályairól. A szerző kiemeli, Cicerónál olvasható, hogy a torzszülött gyermek *expositió*ját, vagyis kitételét a XII táblás törvény nem csupán lehetővé teszi, hanem voltaképpen meg is követeli. A kitett gyermek jogállásával Plautus és Terentius egyes darabjai is foglalkoznak, valamint figyelemre méltó Iustinianus császárnak 529-ből származó rendelkezése, mely szerint a kitett gyermek származzék akár milyen *status*ból, nem súlylyeszthető sem *colonus*-, sem rabszolgasorba.

A *Numen és numinozítás – a római tekintélyfogalom vallási aspektusai* című tanulmány

római jogi és vallástörténeti tárgyú kérdéseket dolgoz fel. Bemutatásra kerül a *numen* szó etimológiája, továbbá jelentéstartalmai. Elemzésre kerül a *triumphus*, valamint a *flamen Dialis* funkciója. Hangsúlyozandó a szerző által is támogatott azon álláspont, mely szerint a római vallási és állami élet a *triumphus* pontos jelentésének és funkciójának ismerete nélkül vélhetőleg meg sem érthető. A szerző kiemeli, hogy a *numen Augusti* az istenséget sajátosan megjelenítő, karizmatikus vezetőt jelenti, mely – álláspontom szerint – bizonyos vonatkozásban a weberi karizmatikus legitim uralmi forma egy korai megjelenéseként is felfogható.

A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* című mű a hivatkozott forrás jegyzetekkel ellátott fordítása, melyet a könyv előszavát író Szádeczky-Kardoss Samu professzor útmutatásaival segített. A fordítás tárgyát képező mű 870–871 körül keletkezett, és a művel Adalwinus érsek igazolni, illetve igazoltatni kívánta Salzburngnak a Karantániában és Pannonia Inferiorban folytatott missziós munkájának és ebből eredő *iurisdic*tíójának jogos voltát.

A *Megjegyzések a Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezeteihez* című írás nagyon szorosan kapcsolódik az előbbieken ismertetett fordításhoz. A munka a *Conversio* keletkezéséről, szerzőjéről és koráról szól, majd részletesen elemzi az avar vonatkozású fejezeteket a rendelkezésre álló források alapján, nagy hangsúlyt fektetve Nagy Károlynak az avarok elleni hadjáratainak motivációira.

Az *Aeneas Sylvius Piccolomini szónoki művészete* című tanulmány Aeneas Sylvius Piccolomininek 1454-ben, a frankfurti fejedelmi gyűlésen elmondott, Konstantinápoly pusztulásáról és a törökök ellen indítandó háborúról szóló beszédéhez fűz filológiai megjegyzéseket. A mű elemzi az *oratio* szerkezetét, áttekinti a beszéd bizonyos szöveghelyeit a *tropusok* és a *figurák* tekintetében. A szerző

figyelmet fordít arra is, hogy a beszédben a török uralkodó, továbbá Mohamed próféta milyen módon kerül jellemzésre.

Bár jelen ismertetés egyáltalán nem törekedhetett a teljességre, de talán érzékeltetni tudta a tanulmánykötetben szereplő témák sokrétűségét, mely a szerző tág érdeklődési körén kívül alapos felkészültséget és nyelvi tájékozottságot is alátámasztja. A szakmai ismeretanyagának az olvasó által történő feldolgozását a szerző olvasmányos stílusa jelentős mértékben megkönnyíti. Nótári Tamás tanulmánykötetét haszonnal tudják forgatni a római jog, illetve az egyetemes jogtörténet kutatói, de bizonytalannak tarthat számot a történészek, a klasszika-filológusok, valamint az antikvitás iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is.

JEGYZETEK

¹ NÓTÁRI T.: *Iuridicophilologica. Tíz tanulmány*. Budapest, 2004, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. 217 p.

² Ezen tényre hangsúlyozza NÓTÁRI TAMÁS is. Lásd: NÓTÁRI T.: Emlékezés Szádeczky-Kardoss Samu professzorra. *Jogtörténeti Szemle* 2005. évi 1. szám. 45.

³ Lásd: CICERO: *Négy védőbeszéd*. (fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta: Nótári T.) Szeged, 2004. A munkáról szóló ismertetést lásd: BOÓC Á.: Cicero: Négy védőbeszéd. *Jogtörténeti Szemle*, 2005. évi 1. szám. 70–71.

⁴ Lásd: T. NÓTÁRI: Summum ius summa iniuria. Comments on the Historical Background of a Maxim of Interpretation. *Acta Iuridica Hungarica*. 2004/3–4. 301–321.

BOÓC ÁDÁM

P I H E N Ő

FAZEKAS ANETT

„Vesd ki a gonoszt közüled!”¹

Boszorkányüldözés világszerte és megdöbbenő esetek Békés megyéből

2. rész

Magyarországon is elevenen élt közép-korban a boszorkányokba, varázslókba vetett hit, számos törvényt hoztak ellenük. Már I. István II. törvénykönyvének a 31. fejezetében ez olvasható:

„Ha valami boszorkány találkozik, vigyék a bírák törvénye szerint az egyház eleibe és bizzák a papra, hogy bőjtöltesse és oktassa hitben; bőjtölés után pedig menjen haza.

1.§. Ha másod ízben találta azon vétekben, alázza meg magát ismét bőjtöléssel; annakutána a templom kulcsával keresztforma bélyeg süttetvén mellére, homlokára és válla közé, menjen haza.

2.§. Ha pedig harmad ízben, adják a bírák kezébe.”¹

Törvényeiben rendelkezik a strigákról. Valószínűleg a régi pogány valláshoz ragaszkodó varázslónőket tekintették ezeknek, ezért némileg elkülönül európai társaitól.

Maga a *striga* szó görög eredetű. A bagoly neve görögül (latinosan átírva strinx, stringos, ebből származik a latin strix, strigis és a striga). Jellemző, hogy a Burián-Édes-féle latin-magyar szótárban ez olvasható: „*strix, strigis, fülesbagoly: a régiek hite szerint a gyermekek vérért szívja.*” A babonák iránt fogékony népek hite szerint tehát a strigák állattá (bagoly, vámpír) átváltozó boszorkányok

voltak, éjjel röpködő lények, akik ember, főleg gyermekek vérével táplálkoztak, s általában az embereket eleméztik. Ez a hiedelem az egész Földön elterjedt.

I. László törvénye egy kalap alá veszi a strigákat a rossz erkölcsű nőkkel: (I. törvénykönyv 34. fejezet; *A lator asszonyok és boszorkányok meglakoltatásáról.*)

„*A lator asszonyok és boszorkányok úgy lakoljanak, a mint a püspök jónak látja.*”³³

Kálmán I. törvénykönyvének 57. fejezetében ezt olvashatjuk: „*A boszorkányokról pedig, mivel nincsenek, semmi emlékezet ne legyen.*”³⁴ Ezt sokan azzal magyarázzák, hogy Kálmán nem hitt a boszorkányok létezésében, és ezzel több évszázaddal megelőzte korát. Azonban nem így van: ő is hitt a boszorkányokban és varázslókban, de a strigák létezését az egyház tagadta, s mint a régi pogány vallások maradványát tiltotta a bennük való hitet.

A varázslással, boszorkánysággal való rontás (*maleficium*) bűne miatt már a XI-XV. században is folytak perek Magyarországon. Buda város XV. század elejéről származó jegyzőkönyve is foglalkozik ezzel a témával. Akit ebben első ízben találnak bűnösnek, arra pellengért szab, de ha visszaesik bűnébe, máglyára kell küldeni.

A legrégebbi boszorkányper, amelyről tudunk, 1565-ben Kolozsvárott, Botzi Klára ellen folyt. E perből látszik, hogy már előzőleg égettek boszorkányokat e városban – a „szokott helyen” –, s nem ez volt az első ilyen per Magyarországon. A boszorkányperek kezdettől fogva nem az inkvizíció, hanem a világi hatóság, városi, megyei bíróság vagy úriszék előtt folytak.

Külön boszorkányüldözőket sohasem neveztek ki. De a papság, akármilyen felekezeti legyen is, kötelességének tartotta, hogy a boszorkányok után nyomozzon. Az egyházi főhatóság a XVI-XVII. században a felekezeti körútján mindenütt kérdezősködött, s számos adatunk van arról,

hogy a papság uszított a boszorkányok ellen. A híveket prédikációkban „világosították” fel a boszorkányok mibenlétéről és leleplezésük, megbüntetésük módjáról. Az akkor teljesen papi kézben levő iskolákban „tudományos” előadásokon tanították az ifjúságnak a boszorkányok tulajdonságait.

A hazai joggyakorlat nem tekintette kivételes bűnnek a boszorkánykodást, s így nem is alkalmazott rendkívüli eszközöket, ugyanúgy járt el, mint a gyilkosságoknál. A vízpróbát, mely az 1700–1730 közötti években volt a legintenzívebb, néhol alkalmazták, néhol nem. Területi kiterjedését tekintve Erdélyből, a Felvidék keleti részéről, tiszántúli területekről és a Partiumból származik az adatok túlnyomó többsége. Több típusba sorolhatjuk a boszorkányfűrésztéseinket, ezek területi kiterjedése eltérő:

1. Tömeges boszorkányfűrésztés

2. Egyéni boszorkányfűrésztés

3. Spontán boszorkányfűrésztés

4. Hatósági boszorkányfűrésztés

5. Átmeneti típus (a hatóság a spontán boszorkányfűrésztésbe avatkozik bele)

E fűrésztésnek több funkciója lehetett: A tanúvallomásokban az esőt elkövető boszorkányokról és esővarázslatra utaló elbeszéléseket olvashatunk. Ebből következik az esővarázsló funkció, amely egyébként máig fennmaradt a magyar pásztorkultúrában. A másik funkció pedig egyértelműen a büntetés.

A vádlott beismerését nem tekintették szükségesnek a halálos ítélethez, így a tortúrát többnyire nem alkalmazták oly kíméletlen kegyetlenséggel, mint a nyugati országokban, de azért nem maradt el a kínzás. A jegyzőkönyvek azonban, különösen a XVI-XVII. században, nem említik, csak a hóhér számadásaiból, s egy-egy elejtett megjegyzésből tudjuk, hogy a vallatásnál a hazai bírák is alkalmazták a csigázást, a spanyolcsizmat, a létrát, a viasszal való megcsepegtetést.

A kivégzés előtt kicsikarták a vádlottból a vallomásában a „bűntársak neveit” is. Csak

ritkán fordult elő, hogy a külföldi joggyakorlatnak megfelelően a vádlott sorsát a vallomásától tegyék függővé. Ilyen esetben, ha beismerte a bűnösségét, megégették, ha állhatatosan tagadott, száműzték. Sok asszony azért került bajba, mert tehetetlen haragjában átkozódik, fenyegetőzik. Sokszor abból kerekedett a boszorkányság vádja, hogy a szomszéd tehene rosszul tejtelt, rosszabb minőségű tejet adott, mint a „boszorkányé”. A rontásnak az volt a bizonyítéka, ha az állat rábőgött a boszorkány házára, vagy be akart oda menni. Ha vannak gyermekei a szerencsétlennek, azok tovább hordják a gyanú terhét. A közfelfogás szerint a boszorkány átadja a „tudományát” a lányainak, így sokszor a lány is az anyja sorsára jut. Szerelmi varázslat űzése gyakran szerepel a vádak között. A hatóságok azokra is keményen lesújtottak, akik helytelenítik az eljárásukat, vagy nem hisznek az elítélt boszorkány bűnösségében. 1682-ben találunk először említést arról, hogy a boszorkány a Szent Gellért-hegyre jár. Arra nincs példa, hogy kisgyerek került volna boszorkányság vádjával a bíróság elé, de mint tanúk, sőt koronatanúk gyakran szerepeltek. A perekben a tanúk vallomása volt a döntő. A vallomásokból sötét kép bontakozik ki: mérhetetlen szegénység, nyomor, számtalan természeti csapás, háborúk, fosztogatások, szörnyű betegségek, amelyekkel tehetetlenül áll szemben a tudatlan, agyonijesztett lakosság.

A vádlottak általában a szegények között is a legszegényebbek voltak, akiknek a legtöbbje értett a gyógyításhoz, füvekhez, és ismer különféle ősi babonákat, s maga is hiszi, hogy varázsolni képes. A bíróság tagjai úgy érzik, ezzel a kóbor, bűnös aljanéppel szemben a legszigorúbban kell eljárni, különben mindent és mindenkit tönkretesznek. Sokszor azért került bajba a falusi javasasszony, mert magára vonta a földesúr vagy a falusi bíró haragját. A földesúr időnként maga is igénybeveszi a boszorkányt, s ha

nem gyógyítja meg, hajdúival elfogatja s megkínoztatja, majd átadja a megyei bíróságnak. A falusi bírónak is nagy hatalma volt. Előfordult, hogy a barátainak, rokonainak, a jómódúaknak kedvezett és a szerényeket nyúzta. Ebből aztán sok súrlódás és veszekedés adódott. Különösen az asszonyok száját volt nehéz befogni; amelyikük nagyon szidta a bíró igazságtalanságát, könnyen került boszorkányság hírébe s borsószalmára.

A több száz boszorkányper között csak tizenhárom olyat találunk, ahol a vádlott köznemes. Ezeknek a kimenetelét néhánytól eltekintve nem ismerjük, valószínűleg sok esetben meg sem indították az eljárást. Csupán egyetlen nemesasszonyról tudunk, akit megégették. Még ritkábban fordult elő, hogy főrangú asszonyok ellen emeltek ilyen vádat. Mátyás humanista udvarában Beatrix királynő annak tulajdonította meddőségét, hogy Corvin János anyja megbabonázta. De ennek a rágalmazásnak szerencséire nem lett következménye. Ezenkívül a Báthory-családnál is több ízben is találkozunk a boszorkányság vádjával.

Az előkelőek elleni perek többnyire politikai jellegűek voltak, az alulmaradt párt vagy csoport tagjai ellen irányultak, ezek teljes megsemmisítését, rossz hírbe keverését célozták. Ezekben a perekben az anyagi érdek is szerepet játszott, hisz volt mit elkobozni. De akármi is volt az indíték, ezekkel a vádlottakkal másként bántak, mint a szegényekkel, s egyikük sem került a kínpadra, sem máglyára.

A kutatások eredménye azt bizonyítja, hogy az 1700-as évek elején szaporodni kezdő boszorkányperek száma hosszú ideig nem csökken; közel 50 éven át – 1756-ig – szinte változatlan erővel sújtotta a „magicus” személyeket a törvény ereje. Bár Mária Terézia 1756. január 26-án kiadott általános jellegű, majd az azt március 26-án követő rendeletét a boszorkányság címén indított perek számának erős csökkenése követte,

annak végrehajtása még évekig sem maradtalan. A legfelsőbb utasítás ellenkezést váltott ki a törvényhatóságokból és az úriszék bíraskodás jogával bíró földesurakból, jogaik csorbításának vették a rendelkezést és esetenként a legátlatászóbb ügyekkel igyekeztek megkerülni a betartását.

1768-ban a királynő végleg betiltotta a boszorkánypereket, de e határozott rendelkezést sem követte azok teljes megszűnése. Más jogcímen még továbbfolyt a boszorkányüldözés.

A boszorkányperek számának említett emelkedése Békés vármegyére is jellemző volt. A jelenben folyó kutatások mintegy száz olyan személy nevét gyűjtötték össze, akik az 1700-tól folytatott eljárásokban szerepelnek. A lezáruló korszak legnagyobbinak mondható persorozata éppen a korlátozó rendelkezés kiadásával egyidőben – 1755 őszétől 1756. március 31-ig – zajlott le.

Nem érdektelen Békés megye múltjából a boszorkányokat idézni, mert a boszorkányperek iratai sok anyagot nyújtanak a műveltségi fok megítéléséhez, a kor szemléletére, a gazdasági viszonyokra, a társadalmi rétegek jogállására vonatkozóan. A boszorkányperek vádlottjai között minden társadalmi réteg képviselve volt, de mégis a legtöbb a szegény, földhözragadt ember.

Gyula várából a védősereg Mehmed basa vezetésével 1695. január 18-án kivonult, és ezzel a 129 évig tartó hódoltság végetért. A török háborúságokban a megye hajdan népes falvai, városai elpusztultak. Békés megye 130 községéből csupán hét maradt, melynek lakosai voltaképp nomád életet folytattak és földalatti kunyhókban, úgynevezett putrikban laktak. Amikor a királyi kamara egyik tisztviselőjét leküldte, azt jelentette, hogy a békés megyei lakosság többnyire rablókból és tolvajokból áll, s a vadállatok úgy elszaporodtak, hogy Gyuláról Szolnokra menve a pusztán egy egész falka vaddisznó támadta meg. Sötét kép ez: leégett otthonok, éhes

vadállatok kóbor csapatai, elvadult természet, az emberek szegénysége, a félelem, az elhagyatottság érzése.

A királyi kincstár a török kivonulás után elfoglalta ugyan magának Békés megyét, mint gazdátlan birtokot, de mind gazdasági, mind politikai szempontból csak akkor javult a helyzet, amikor Harruckern János György császári és királyi élelmezési biztos és kamarai tanácsos megkapta a „békés megyei fiskális jószágokat”²⁵ Ezt a környezetet figyelembe véve kell szemlélni a Gyulai Állami Levéltár régi írásai között megtalálható boszorkányperek részleteit, azok vádlottjainak tragédiáját.

Ha egy személlyel kapcsolatban – a neki tulajdonított gonosz cselekedetek miatt – megindult a szóbeszéd, az előbb vagy utóbb a hatóságok tudomására jutott. Ez kétféle módon történhetett meg: A hatóságok kezdeményezésére, amikor a helységben általános vizsgálatra kiküldött magasabb rangú közigazgatási tisztviselők feladatainak egyikének kapták az esetlegesen ott lévő boszorkányok felderítését. Ebben az esetben a helybeli előjáróknak kellett az erre vonatkozó kérdésekre válaszolniuk. A másik mód lakosság jelentései alapján történt, amikor a magukat boszorkányok által kínzottaknak tartó emberek tettek jelentést az előjáróknál. A tanúvallomásokban többször találunk olyan kijelentéseket, hogy a vádolt személyt megfenyegették, tetteiről jelentést tesznek a bírának. Akár az egyik, akár a másik módon került valakinek a neve a boszorkánynak tartott listájára, rövidesen megindult ellene az eljárás. Mivel már a gyanús okok is olyan súlyos bűnök elkövetését feltételezték, melyek azonnali intézkedést követelnek meg, a vád alá helyezettnek nagy részét azonnal elfogatták és a vizsgálat lefolyásának idejére a vármegye börtönébe zárták. Az elfogadás egyet jelentett a halálos ítélettel, a börtönből az út csak a máglyához vezethetett. A vád alá helyezés után megindult a bizonyítási eljárás, melynek legfontosabb részét a tanúk vallomásai képez-

ték. Annak ellenére, hogy a gyakorlat szerint a boszorkányperekben hozott ítéletek kimondásához Magyarországon nem volt feltétlenül szükséges a vádlott beismerő vallomása, a tanúvallomások és a tárgyalási jegyzőkönyvek anyag mellett számos, a vádlottak vallomását rögzítő perirat is található.

A vádlottak által tett vallomásokat két csoportra oszthatjuk: az önkéntes – *benignum examen* – és a tortúra alatt tett – *torturale examen* – vallomásokra. Az önkéntes vallomásokat önkéntesnek csak annyiban lehetne mondani, hogy a vádlotthoz „a miért vagy fogva” kérdés hangzott el, amely egyébként minden kihallgatásban a per tárgyat érintő első érdemi kérdés volt. Nem szerepel tehát a boszorkány szó, annak *önként* történő kimondása a vádlottra várt volna. Magától értetődő azonban, hogy a boszorkányságot önként egyik vádlott sem vállalta. Elmondták, milyen okok miatt kerültek a bíróság elé, beismertek a vádpontok között lévő cselekedeteket is, de soha sem olyan értelmezést adva a szavaknak amit a boszorkányság nyílt beismeréseként értelmezhettek a vádlók. Ami a „*benignum examen*” közben elhangzott, azt a vádlott védekezésnek szánta. Úgy gondolta sikerül meggyőzni a bíróságot ártatlansága felől. Látszólag így is volt, ám a bírák tudták: ennek a vallomásnak alig van értelme, az ítélet alig ha kétséges. Tudták azt is, hogy amit a vádlott „önként” nem vallott be, az rövidesen elhangzik majd a kínvallatás közben.

A boszorkányperek túlnyomó részében alkalmazásra került a tortúra. Nem is annyira a „beismerő” vallomás kierőszakolására, hanem részben elrettentő példaként, részben a vádlott feltételezett boszorkánytársai személyének felfedezésére alkalmas eszközként. A kínpadra vont áldozat fölé hajoló bíró kérdezhetett bármit, megkapta a remélt választ. Sorakozhattak tehát a képzelet diktálta kérdések és jegyezhetette a jegyző a válaszokat.

A tanúk által elmondottakat perdöntő bizonyítékként fogadták el. A vádlottak fe-

lett tulajdonképpen egy közvetett formában teljesedő népitélet döntött; a bírák szerepe csak annyi volt, hogy a saját döntésükkel szembesítsék azt. Annak oka pedig, hogy mindez megtörténhetett, az volt, hogy az ügyész és a bíróság tagjai maguk is hittek a boszorkányok létezésében.

A tanúk vallomásának felvétele a helyszínen történt egy bíróság által, amiben esetenként az úriszéki jogát gyakorló uradalom képviselője is részt vett. Többször azonban az érdekelt helységek előjárói folytatták le a kihallgatásokat, amelyekről jegyzőkönyvet készítettek.

A jegyzőkönyvek vizsgálata alapján megállapítható, hogy a tanúvallomások nem adtak választ arra a kérdésre, ami miatt a perek tulajdonképpen folytak. A lényegbevágó kérdés ugyanis az volt, hogy aki ellen vallanak, az boszorkánynak tartható-e? Erre egyértelmű választ egyetlen tanú sem adott: „...*nem meri ugyan világosan boszorkánynak mondani...*” Sok tanú elkerüli a kérdésnek ezt a részét, mások pedig másoktól hallottakat vallják. Egyik-másik tanú azután szinte folytatja tanutársának vallomását, nevet is mond, de nem hangzik el a boszorkány szó. Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a következő „de” után el nem mondják, mi miatt gyanakszanak a vádlottra, fel ne sorolják azon mesterkedéseinek hosszú során, amire csak boszorkányok lehetnek képesek. A gyanús okokból lett aztán a vád és bizonyíték arra, hogy boszorkány áll a bíróság előtt.

A jegyzőkönyvek mondataiból kitarul a babona szellemi rabságában vergődő ember gondolatvilágában élő boszorkányhit sok részlete. A varázslatos cselekedeteik is felsorolásra kerültek, amikről a tanúk állítják, hogy saját szemekkel látták, saját füleikkel hallották. Boszorkányok úgy változtatják alakjukat, ahogy a kedvük tartja. Saját képükből szempillantás alatt állattá (fehér macska, fehér kutya, farkas, ló, bika) válnak, vagy éppen fordítva.

A szeghalmi Koós Andrásné Török Mária periratában olvashatjuk, hogy az egyik tanú vallomásaiban állítja: „Koósné kutya képében szeretett az emberekhez férközni...” A szeghalmiak babonás hite szerint a boszorkányok rendszerint agár képében jelennek meg. Ha akarják, láthatatlanná tudják magukat tenni, útjukat szokatlan és félelmetes zörejek kísérik. Éjszaka hirtelen fényességgel telik meg körülöttük és amint például csukott ablakon át távoznak áldozatuktól, egyszerre ismét sötét lesz.

Majd a panaszosokon elkövetett tetteik, károkozásuk felsorolása következik: embert és állatot egyaránt megrontottak; megnyomják az embereket, betegséget okoznak, amelyek gyógyítását ezután megtagadják; a beteget gyógyítás címén kínozzák, növelik baját, fenyegetnek és be is váltják fenyegetésüket; károkat okoznak. Mindez addig folyik, amíg az áldozat ki nem engeszteli haragjukat. Egész családok esküsznek az elmondottak valódiságára. De csak bizonygatnak, és nem bizonyítanak. Ennek ellenére a vád helyessége felől nincs kétsége sem az ügyésznek, sem a bírának; a vádlott sorsa így is beteljesedik. Amit elmondanak a tanúk, azt a kínpadon meg lehet ismételtetni, csak kérdezni kell a testileg-lelkileg meggyötört embert és választ ad bármire. A halálos ítéletet már ismeri, nincs tehát veszteni valója.

A tanúk az okozatok mellett áldozattá válásuk okairól is beszélnek: jelentéktelen kérések megtagadása, egyezségek teljesítése körül keletkezett viták, hanyag munka miatti „megpirongatás”, a kiváltó okok nagy része, de például házassági ajánlat visszautasítása is előfordul a bosszúra okot adó sérelmek között. És egyetlen kis sérelem sem maradhatott megtorlás nélkül, mivel a boszorkányok igen sértődékenynek bizonyultak, bizonyosra lehetett venni, hogy rövidesen elégtételt szolgáltat majd magának.

Az érintettek bizonyára számítottak is erre, aminek következtében egy feszült

idegállapot uralkodott el rajtuk és ebben az állapotban minden váratlan jelenség, egy bútordarab roppanása, egy kivágódó ablak-tábla, megindította képzelődések egész sorát. Másnap azután, visszaemlékezve a szorongás órájára, boszorkányokkal átélt kaland egészét kerekítette ki a mesélő.

Így történhetett Kertész István gerlai lakossal is, aki Harcsás Istvánné elleni perben ezt nyilatkozta:

„Tavaly éczaka az ágyban fekvővén Feleségüstül az Házba ben, semmit sem aludtam, egyszer csak nagy zörgést hallok, az ablakon nyígyen bejűnek Kiss Istvánné, Rókáné, Harcsásné, az a Herczeg vén napá legutóljára jött be, s a fejem feliben állnak mind a nyígyen, Ezt mondják: igen szeretik ezek egymást vegyük el tüle a feleségét. Én arra megöleltem a Feleségem s fel költöm, Fel kelvén, a Feleségemmel együtt kifutunk az ajtón, hogy nagy zörgéssel kimentek had Láthassuk őket, de nem láthattuk”.⁶

A szóváltás után hosszabb vagy rövidebb idő elteltével a boszorkánnyal szembe került család valamelyik tagján bármiféle betegség is jelentkezett, azt nem okozhatta más, mint a vád alá került személy, esetleg annak társa. Bosszúból rontás szállt a házra, amitől azután igen nehéz volt megszabadulni, viszont meg volt annak is a módja. Egyik a boszorkány kiengesztelése, hiszen a legeredményesebben az segíthet, aki ártott. Arra nem is gondoltak, hogy a gyanúsított személy nem ért a gyógyításhoz. Ha a segítséget megtagadta, csak tetézte a bűneit.

A bajok elhárításának másik módja volt hozzáértő személy segítségét kérni a boszorkány ellen. Ezzel a gyógyítással „hivatalosan” foglalkozó emberek paradox módon, sok boszorkányos elem közbeiktatásával, gyógyfüveikből főtt orvosságaikkal felül tudtak kerekedni a betegségeken és a boszorkányokkal szemben alkalmas eszközökkel, tennivalók ismeretével is bírtak. Igaz, ezek az orvosságos személyek állandóan ki voltak

téve annak a veszélynek, hogy boszorkány-nyá kiáltják ki őket. A vallomások tanúsága szerint a segítség általában eredményes volt, főként abban, hogy az ellenlépés nyomán lelepleződött a bűnös személye.

Összegezve a tanúvallomások mondani-valóját, megállapíthatjuk, hogy a tanúskodások alig voltak többek a fantázia kibontakozásánál. A képzelőerő diktálta „megállapítások” a jog azonos gondolkodású képviselői felé hangzottak el, akik emiatt a mai szemmel nézve legképtelenebbnek mondható részletekkel szemben sem éltek ellenvetéssel. Így válhatott cáfolhatatlan ténnyé és az ítélet alapjává mindaz, amit a tanúk „hitük szerint” elmondtak.⁷

Érdekes a dobozi főboszorkány pere:

Doboz, 1716: A falu lakosai panaszkodnak, „hogyan sok a veszedelem a közösségben, ki maga, kinek családja, tehene van örökös bajban... napirenden van a rontás, vesztés... nagy csapás az, ha a faluban boszorkány van, hát még, ha annyi. mint Dobozon”.

Sánta Mátyásné állott a legnagyobb hírben. Ő volt a feje a boszorkányhadnak. Sok panaszra és kérésre Csipkés Komáromi György alispán megbízta Bölcskey Miklós szolgabíró, hogy vizsgálja meg az ügyet és elindult az eljárás. Az iratok szerint 37 tanút idéztek meg. A periratban három kérdés szerepel, melyekre a tanúknak felelni kellett:

1. Tudod-e, láttad-e, hallottad-e Doboz Sánta Mátyásnének, Anna asszonynak nyilvánvaló ördögségét és boszorkányságát?

2. Ha ördögi mesteriségevel, varázslással valakit megkötött, vagy fenyegetés után valakit megvesztett vóna?

3. Kicsoda vóna ebben jó tanú megmondani tartatik a Fatens (valló).

A 6. tanú Szegedi Jánosné (25 éves) volt: „Nála laktam Sánta Mátyásnénél, hogy tülle el mentem, erősen megfenyegetett, hogy ha elmegyek tülle azt mondta, Amely Tejet az Anyámból kiszoptam, megsiratom, s énnékem az olta nincs tejem, a gyermekemet nem szop-

tathattam, a fenyegetés után kötés esett rajtam, mint egy két hólnappal. Tudom, hogy elő kötött meg engemet.”

Érdekes még a 16. tanúnak, Hajdú Jánosnénak (50 éves) a vallomása: „A lakodalmas házznál lévén Sánta Mátyásné magammal edgyütt főzött a magam gyermekem elakarván onnan menni házból ki is ment. S Sánta Mátyásné hitta vissza a Fiamat, hogy hívására vissza nem ment, megfenyegette, várjál nem jössz vissza de: megbánod, és azon étszakán a Fiamnak a lába ki tekeredett nem tudom ha: az elő ördögsége miatt e vagy sem.”

A 20. tanú Szabó György (25 éves): „Láttam valami Csontot a Sánta Mátyásné Leányának a Párnájából vettek ki, melyet kötésnek mondtak, hallottam hogy azon Párnán nem nyughattak míg a Csontot belőle ki nem vették.”

A 30. tanú Kis István „Doboz Ember” (30 éves): „Hallottam, hogy mondotta magamnak Kis Istvánné, Sánta Mátyásné vesztette meg a Bátyámat ha: Én meg nem gyógyítottam volna abban kellett volna meg halni.” (Ezt a vallomást a kihallgatást végző szolgabíró az irat szélén megjegyezte nyilván azért, mert itt hallott először Kis Istvánné kuruzslásáról, akit később perbe fogtak.)

35. tanú Pap Mihály dobozi (22 éves): „Egykor tűz mellett fütözvén és ülén, Sánta Mátyásnével nem maradhattam reám jöven Csiklandozott, harapdált, de: nem lévén kedvem semmihez: megfenyegetett, s rajtam nagy fájdalom esett, mondom az édes Anyámnak hujja elő Sántánét had kenyyen meg: eljött hozzám nagy hamarjával s meg kent, azt mondotta hólnap semmi gondgya nem leszen, a kenés után csendesen alhadtam, nyugodtan másnap egészségben keltem felis...”

A per tárgyalására a vármegye törvényszéke 1716. április 27-én ült össze Füzesgyarmaton Csipkés Komáromy György alispán elnöklete alatt és Bölcskey Miklós szolgabíró jelenlétében. A vérbíróság 11 tagból állt, de az iratok a bírák neveit – az előbb

említettekén kívül – nem tartalmazták.

Az alispán képviseletében a megyei tisztí ügyész, Tolnay István a következőket terjeszti elő: a vádlott, amint a múltban, ugyanúgy a jelenben is ördögi mesterkedést gyakorolva nemcsak kiskorúakat, hanem nagykorúakat is megrontott gonosz varázslatával. Minthogy az ilyen gonoszságokat a megégetés büntetésével tiltották az ország törvényei és közszokása szerint, kívánja a tanúkat meghallgatni, és az alapján a vádlott nőt kínzásra ítélni. A védőügyvéd, Kövér Péter kérelmezte a vádlott vád alóli felmentését, kérését elutasították. 1716-ban Füzesgyarmaton Sántánét megégették.

Amikor már kevesebbszer lobbantak fel a máglyák...

A boszorkányhit a középkorban nemcsak a tanulatlanok körében élt, hanem a műveltebb emberek között is. A boszorkányok létét tudományosan megállapított ténynek tekintették.

Voltak olyan bátor emberek, akik nem törődve a következményekkel, felemelték a szavukat a kegyetlen boszorkányüldözések, sőt a boszorkányokban való szilárd hit ellen.

Már a XVI. század elején kijelentette a nagy tudású Cornelius Agrippa von Nettesheim, hogy mágia nem létezik; azok a jelenségek, amiket varázslásnak tulajdonítanak, vagy csalás következményei, vagy eddig nem ismert természeti tűnemény. Brüsszelben egyévi fogságra ítélték.

Nettesheimnek számos követője akadt, s közben nagyot haladt a világ. A tudomány, a technika, a termelés mérőföldköveket lépett előre. A boszorkányhit bátor tagadóinak szavai egyre termékenyebb talajra hullottak, egyre többen ismerték fel, hogy boszorkányok nincsenek, a varázslás nem lehetséges, hogy a betegségeknek, rossz termelésnek,

természeti katasztrófáknak természetes okai vannak.

A katolikus és protestáns egyházak hivatalos körei ellenségesen nézték ezt az egész fejlődést, amely mind szűkebb térre szorította a vallásos hiedelmeket. Keményen védték állításaikat. Még 1758-ban hóhérral égetetett meg a katolikus egyház Tridentben egy könyvet, amely helytelenítette a boszorkányüldözést.

A katolikus és protestáns lelkészek könyváradatban támadták a vakmerőket, akik tagadni merték a boszorkányságot. Érvelésük a mérhetetlen emberi butaság és vakmerőség tárháza. A legfantasztikusabb betegségeket és gyógyulásokat hozták fel állításuk megvédésére. Sok helyen a kolostorokban még működött az ún. boszorkánypáter, a boszorkányszakértő. Még a XVIII. században is számos embert kínoztak meg.

Franciaországban már 1672-ben betiltotta a kormány a boszorkánypereket. A XVIII. század elején ugyan még folyt egy-két per varázslás címen, de ezek közül csak egy volt tragikus kimenetű. Angliában, 1682-ben szűntek meg a kivégzések. 1712-ben még folyt boszorkányper, de nem szabtak ki halált. Skóciában utoljára 1772-ben végeztek ki ilyen váddal egy asszonyt. De még 1736-ban is előfordult, hogy a tömeg megölt „egy boszorkányt”.

Nálunk a XVIII. század elején még tetemes a boszorkányperek száma. Ennek alapvető okai valószínűleg az ország súlyos helyzete és a polgárháború pusztításai lehetnek. Az uralkodó osztály a nép „elszemtelenedését” a sátán elhatalmasodásának tudta be, s a boszorkányperekkel próbálta megfékezni. E perekben a vádak még sokkal vadabbak voltak a korábbiaknál. Gyakran merült fel a vád, hogy a gyanúsított a Szent Gellért-hegyre jár; kenőcs segítségével repülni tud; „embereket megkantároz és nyargalózik rajtuk”; dióhéjban, vagy szítán közlekedik a folyón. Emlegetik a boszorkányok összejöveteleit, továbbá,

hogy szélvész, jégesőt is tudnak támasztani. Ezek a vádak szerepelnek a hírhedt szegedi boszorkányperekben.

1713-ban merült fel első ízben hazánkban a sátánnal közösülés vádja, egy hetven éves nagyszombati nőt ezért fejeztek le és testét a máglyára vetették. 1719-ben először merült fel nálunk a szentelt ostyával történt varázslás vádja, amely külföldön már régóta szerepelt ilyen perekben.

Az 1700-as évek első évtizedeiben nagy nyugtalanság jelei mutatkoztak Szegeden. Megnőtt a nincstelenek, koldusok és csavargók száma. A papok hangos szóval hirdették: minden baj a nép bűneitől fakad, ezek miatt érzi a város az Úr sújtó kezét; gyakran emlegették az ördögöt és a vele cimboráló gonosz embereket. A vallomásokból kitűnik, hogy a bírák azt szedték ki a vádlottakból, amit hallani akartak. A szegedi per Európa-szerte nagy port kavart. A „Frankfurter Zeitung” terjedelmes tudósítást közöl róla, de érdekes módon még bővíti a vádak: az egyik bába 2000 gyereket keresztelt meg az ördög nevében, egy nagyon kövér boszorkány csak másfél latot nyomott. Külföldön többször végeztek ki embereket azért, mert „farkassá változtak”, és így kárt tettek. Nálunk 1758-ban merült fel először ez a vád.

Ösödök óta mindenütt a világon élt az a hit, hogy vannak halottak, akik nem tudnak a sírban nyugodni, feljárnak, háborgatják az élőket és kiszívják a vérüket. Leggyakrabban denevér alakban képzeltek el ezeket az ún. vámpírokat. A boszorkányperekben nálunk ez a vád csak egyszer-kétszer bukkant fel. Igen ritkán, de előfordult a XVIII. században a kincsesárral összekötött varázslás. Míg egyes, a polgári fejlődésben előrehaladtabb országban mind többen emelték fel szavukat a szörnyű perek ellen, nálunk a XVIII. században az uralkodó osztály és az értelmiség rendkívül hitt a boszorkányokban. Az elő halvány kétség nyomát egy 1716–1717-es segesvári perben látjuk.

Az 1718–1721-ben Szebenben folyó boszorkányperekben a bírák már haboztak az ítélethozatalnál, ezért a „*Boszorkányok pörölve*” című mű álláspontját képviselő bécsi és a haladottabb felfogást valló lipcsei egyetemhez javasolták, a tanács ezt fogadta el. De a bíróságok többsége továbbra is a régi felfogás híve volt, s így még a XVIII. század közepén is egyre folytak a boszorkányperek. Közben mind külföldön, mind hazánkban egyre erősödött a felvilágosodás híveinek a hangja és a perek megszüntetését követelték.

1756-ban Mária Terézia elrendelte, hogy a varázslási és boszorkányperekben ezentúl a halálra, vagy tortúrázásra szóló ítéleteket nem szabad végrehajtani, hanem fel kell terjeszteni a Helytartótanácshoz. Több megye törvénykezési jogainak csorbítását látta ebben és attól félt, hogy e perek nélkül nem tudja majd kordában tartani az „aljanépet”, ezért hevesen tiltakoztak. Végül a kormányzat keresztülvitte az akarát és a felterjesztett perekben a Helytartótanács általában a felmentés mellett döntött. 1758-ban a királynő újabb rendelete szerint a boszorkánysággal vádolt személyeket Bécsbe kell szállítani. E rendeletekkel valószínűleg ki akarták ütni ezt az erős fegyvert, a boszorkánypereket, a központosítással szembe szegülő helyi hatóságok kezéről. Röviddel ezután azt is elrendelte a kormány, hogy a hatóságok ne is tárgyalják többé a boszorkányok elleni pereket, hanem terjesszék fel a gyanúokat a Helytartótanácshoz. Itt külön bizottság alakult a perek felülvizsgálatára. A megyéket nem volt könnyű meggyőzni.

Egészen biztos, hogy sok magyarországi per anyaga elvesztett, több mint Franciaországban vagy Angliában, a perek száma tehát jóval magasabb volt, mint 554. De még ebben az esetben is alacsony ez a szám a nyugati szomszédainkhoz viszonyítva. Ez több körülményre vezethető vissza: az ország a XVI–XVII. században viharos időket élt

át, a közigazgatás nem működött szabályosan, a csavargóknak, a gyanús személyeknek könnyű volt eltűnniük, hiszen elegendő volt, ha átmentek az egyik megyéből a másikba, vagy éppen a hódoltsági területekre. Másik ok: a magyarországi egyház befolyása kisebb volt, mint a nyugati országokban. A XVIII. század második felében Ausztrián és Magyarországon kívül Európa számos más területén is megtiltották az ilyen pereket. A legutolsó európai boszorkányperek egyike a svájci Glarusban folyt egy cseléd lány, Anna Göldli ellen.

Feltűnően sokáig folytak a perek Mexikóban. Még 1877-ben is égettek boszorkányokat. Ez nem véletlen, hiszen ebben az országban rendkívül erős befolyást gyakorolt a katolikus egyház, ami még a XIX. században is ragaszkodott a régebbi nézeteihez. Mialatt a technika és a tudomány fényes eredményeket ért el, az egyház minden rendelkezésére álló eszközzel védte a régi sötétséget. Ilyen körülmények között nem szűnt meg a boszorkányhit, s bár a hatóságok abbahagyták a pereket önkényesen, törvénytelenül mégis tovább tartott az üldözés. Angliában például 1731-ben megglincseltek egy öregasszonyt, mint boszorkányt, 1863-ban pedig varázslás miatt halálra kínoztak egy aggastyánt.

Epilógus

Az inkvizíció, a boszorkányüldözés szomorú, sötét fejezetei az emberiség történelmének. Nemcsak az kell tekintetbe venni, hogy hány ember pusztult el miattuk és hány embert tettek szerencsétlenné, hanem azt is, hogy milyen szörnyű hatást gyakoroltak, milyen erőteljesen segítették a feudális rendszer fenntartását, a nép elnyomását és hogyan terjesztették a tudatlanságot, vak rémületet, babonát, akadályozva a tudomány fejlődését.

Talán még ma sem szabadultunk meg

teljesen káros következményeitől.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BRENCSÁNY JÁNOS: *Orvosi szótár. Idegen orvosi kifejezések magyarízata V.* Budapest, 1975, Terra.
- BRIAN INNES: *A kínzás és kínvallatás története.* Nagykánizsa, 1998, Copyright Canissa Kiadó.
- BURIÁN JÁNOS (szerk.): *Latin-magyar szótár. II. (A középkorok számára).* Budapest, 1909.
- GECESE LAJOS: *Tanúk és vádlottak vallomásai. A Békés vármegyei boszorkányperekből.* Békéscsaba, 1984, Tevan Andor Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola.
- GUSTAV JAHODA: *A babona lélektana.* Budapest, 1975, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- KISS ANDRÁS: *Boszorkányperek, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák.* Budapest, Kolozsvár, 1998, Kriterion Könyvkiadó.
- KULCSÁR ZSUZSANNA: *Inkvizíció és boszorkányperek.* Budapest, 1961, Kossuth Kiadó.
- MÁRKUS DEZSŐ DR.: *Magyar Törvénytár. 1000-1526. évi törvénycikkek. (Corpus Juris Hungarici).* Budapest, 1899, Franklin Társulat.
- MÁRKUS DEZSŐ DR.: *Magyar Törvénytár betűrendes tárgymutatója. 1000-1902.* Budapest, 1905, Franklin Társulat.
- PANDULA ATTILA: *Kivégzés, tortúra és megsemmisítés a régi Magyarországon.* Eger, 1989, Dobó István Vármúzeum.
- PÓCS ÉVA (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában.* Budapest, 2001, A Pécsi Tudományegyetem Néprajz Tanszék és a L'Harmattan Könyvkiadó közös sorozata.
- TORRENTE DEL BOSQUE: *Kínzások és kivégzések Magyarországon.* 2004, Vagabund Kiadó.
- VERESS ISTVÁN: *A titokzatos macska.* Budapest, 2001, Sensus Kiadó.

JEGYZETEK

- ¹ Corpus Juris Hungarici 35.
- ² Burián 734.
- ³ Corpus Juris Hungarici 61.
- ⁴ Uo. 113.
- ⁵ Gecsei 6.
- ⁶ Uo. 14.
- ⁷ Uo. 14.

Személyes beszámoló a harmadéves tanulmányútról

Szöveg: Goda Gabriella, fotók: Zakar Péter

A jelenleg harmadéves történelem szakos hallgatók nagyon szerencsés helyzetbe kerültek, hisz négy tanár is elkísérte őket az idei tanulmányi kirándulásra: Zakar Péter, Kruppa Tamás, Kiss Gábor Ferenc és Döbör András tanárurak vállalták magukra ezt az izgalmas feladatot. A kirándulás május 1-től 5-ig tartott. Utazásunk célpontja Arad és Temesvár környékének, valamint a Délvidék területének megismerése volt, oly módon, hogy mindvégig Szegedhez közel – kb. 150 km-es körön belül – utaztunk. A kirándulás célja leginkább az volt azon felül, hogy a ma már a határon túlra eső magyar történelmi és kulturális emlékhelyeket felkeressük, hogy képet kapjunk arról, hogyan tudják a kisebbségben lévő magyarok megtartani nemzeti tudatukat és továbbadni az újabb generációnak anélkül, hogy atrocitásba kerüljenek a helyi hatóságokkal vagy értelmiséggel. A

másik fő mozzanata a tanulmányútnak abban rejlett, hogy átérezzük a régió súlyát a történelmi Magyarország létezésének korában. Kísérőink – főként Zakar tanár úr – nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy tisztában legyünk az 1848-49-es szabadságharc helyi vonatkozásaival, és a tizenhárom aradi vértanú szerepével a magyar történelemben.

Az első helyszínünk Magyarpécska volt, ahol gróf Klebersberg Kunó (1875–1932) született. Egy évfolyamtársunk tartott beszámolót a vallás- és közoktatásügyi miniszter életpályájáról. Nagy István és dr. Pálfi Sándor mutatta be a városka történetét, minden napjait, különös tekintettel az ott élő magyarság problémáira. Ezután továbbindultunk a vértanúk városa, Arad felé.

Aradon elfoglaltuk a szállásunkat az Alma Mater Egyesület kollégiumában, ahol a következő két éjszakát töltöttük el. Délután megismertük az óvárost és az újvárost. Helyi idegenvezetőink színes és olykor pajzán történetekkel tűzdelve mutatták be Arad történetét, irodalmi- és kulturális életének legérdekesebb eseményeit. Természetesen első célpontunk a zavaros politikai eseményeket megélt Szabadság-szobor volt, amit először 1890. október 6-án avattak fel. Ujj János és Pávai Gyula kíséretében ellátogattunk ahhoz a házhoz is, ahol kizárólag a tisztikar számára tartottak fenn „piroslámpás” örömtanyát, illetve megismertük Ady Endre egykori kedvenc helyét is, ami szintén egy korabeli „kájbarlang” volt. Természetesen a költő annál nagyobbat alkotott a költészet javára, mintsem emiatt őt bárki elítélné. Mélyen lesújtott az a felismerés, hogy a 150 évesnél is idősebb házak állagát nem próbálják, vagy

ÉN ÉS KLEBERSBERG: MAGYARPÉCSKÁN, A NAGY KULTUSZMINISZTER SZÜLŐHELYÉN

AZ ARADI VÁROSHÁZA AKÁR MA IS ÉPÜLHETETT VOLNA: EREDETILEG HÁROMMELLETERESRE TERVEZETT ÉPÜLET LEGFELSŐ SZINTJE ANYAGHIÁNY MIATT NEM KÉSZÜLT EL TELJESEN

tudják megóvni az idő vasfoga ellen és a városvezetéség hagyja elpusztulni ezeket a magyar szívnek kedves történelmi-kulturális emlékekről árulkodó csodálatos építményeket. A legrosszabb állapotban egy 1700-as évek közepéről származó lakóház volt, de a legmeggrázóbb talán az, hogy nincs esély a mihamarabbi renoválásra.

MÁRIARADNA, A KEGYTEMPLOM HOMLOKZATA

Másnap ellátogattunk a 13 aradi vértanú emlékhelyére, amit 1881. október 6-án avattak fel. Zakar Péter tanár úr tartott részletes beszámolót e személyek életéről. Ezután elutaztunk Máriaradnára, ami a ferencendi kolostoráról és templomáról nevezetes, valamint arról, hogy a környék egyik leglátogatottabb búcsújáróhelye évszázadok óta. 1520-ban építették ide az első kápolnát, később templom épült a helyén,

melybe 1668-ban helyezték el a csodatevő Mária-képet. A mostani templom 1760-as években épült. A kolostor mögötti dombon emlék örökíti meg II. Józsefnek 1768. évi látogatását. II. József szerint itt volt a legszebb kilátás egész Magyarországon. A templom arról is híres, hogy a falain belül egy hosszú folyosón azoknak a hívőknek az adományképei láthatók, akik Szűz Máriának köszönhetik gyógyulásukat. Személyes halál közeli élményüket s csodás megmenekülésüket örökítették meg egy-egy festményen, ezzel is kifejezve hálájukat a Szent Szűznek. A délután folyamán ellátogattunk Solymosra, egy Arad megyei kisközségre, ami a Maros közvetlen közelében, annak jobb partján található. A középkori vára a település keleti oldalán, a Dévát Araddal összekötő műút mellett emelkedő hegyen fekszik. A romos állapotban megmaradt épület egyik legfontosabb emléke a középkori magyar királyság nemesi várépítészetének.

Miközben autóbusszal a szállásunk felé tartottunk, Zakar tanár úr hasznos információkkal látott el minket a szigorlati témaköröket illetően.

Este szűk körű beszélgetésen vehettek részt az érdeklődő diákok két helyi fiatal értelmiség, Bálint Zoltán és Borbély Zsolt Attila

MÁRIARADNA, EGY CSODÁS MEGMENEKÜLÉS TÖRTÉNETE: DÁ-
CIA ÉS A SZENT SZÜZ

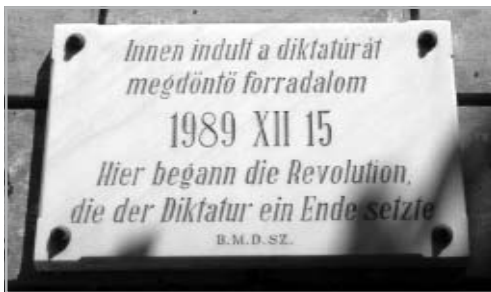
társaságában. A helyszín nagyon is találóan az egyetlen helyi magyar könyvesbolt, a Tulipán volt. Átérezhettük a beszélgetés során azt, hogy milyen nehéz helyzetben vannak azok, akik valóban tenni akarnak valamit a helyi magyar közösség érdekében, és nem

A SOLYMOSI VÁRÚRNŐ ELŐADÁSA UTÁN

csupán a román vezetőség hozzáállásának következtében, hanem a helyi magyar értelmiség eltérő és kibékíthetetlen nézeteltérései miatt is. Sajnos az anyaország segítsége sem mindig a legmegfelelőbb helyre jut el. Ezt a személyes hangulatú beszélgetést a kiváló helyi borok kóstolásával zártuk le.

Kedd reggel elhagyva aradi szállásunkat elindultunk a következő helyszínre, Temesvárra. Temesvár a Bánság fővárosa. A 18. században Mária Terézia rendeletére különböző népcsoportokat telepítettek itt le, így lett Európa etnikailag egyik legszínesebb városa. Mintapéldája a nemzetek együttélésének, hisz

A KOMMUNISTA DIKTATÚRÁT MEGDÖNTŐ 1989-ES FOR-
RADALOMRA EMLÉKEZTET A FALON ELHELYEZETT MÁRVÁNY-
TÁBLA

lakosságát magyarok, románok, németek és szerbek alkotják. Európaisága a romániai forradalom idején (1989) is megnyilvánult: ez a város rázta le legkorábban a diktatúra fojtogató szorítását, és vált a megmozdulások központjává. Az 1800-as években már az egykori Magyarország legfejlettebb városa volt, itt vezették be az országban először a gázvilágítást (1857), majd később a villanyvilágítást (1884) az utcákon. Idegenvezetőnk, Szekernyés János kíséretében megtekintettük Dózsa György emlékművét is, akit 1514-ben itt végeztek ki.

A délután folyamán átléptük a román-szerb határt. A Magyarkanizsa felé tartva kísérőnk Dulka Andor tanár úr árult el a közvélemény számára kevésbé ismert informá-

MÉG MINDIG TEMESVÁR: TÖBBEN ALFÁBAN PRÓBÁJÁK MEGJEGYEZNI IDEGENVEZETŐNK TÖRTÉNETEIT

ciókat a vajdasági kisebbségek életéről. Számomra nagyon megrázó volt hallani a szanádi német lakosokkal történt kegyetlenkedésekről a második világháború alatt.

HELYI ÚTIKALAUZUNK, SZEKERNYÉS JÁNOS VEZETTE KICSINY Seregűnk

Este érkeztünk meg Magyarokszárára. Ez a város azért is jelentős, mert itt a magyarok aránya 88,8%. A csapat három helyen volt elszállásolva. Ez azért érdekes, mert 25 fő a Tisza árterében kapott helyet, így számukra már maga a szállás is külön élményként hatott, hisz az áradás miatt

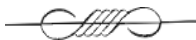
csak csónakkal tudták megközelíteni. Szerdán ellátogattunk Péterváradra, ahol megtekintettük a híres erődöt és a vármúzeumot. Este a szállásunk felé közeledve az idegenvezetőnk megmutatta az arasi templomromot. Az utolsó nap ellátogattunk Zentára, ahol megtekintettük a helyi múzeumot és a magyar gimnáziumot Kávai Szabolcs és Pósa Károly segítségével, Pataki Tibor, zentai gimnázium igazgatója és történelemtanára pedig a város történetéről beszélt. Elindulván Szeged irányába, még megálltunk Szabadkán, ahol egy kétórás szabad program keretén belül megismerkedhettünk a város nevezetességeivel Hegedűs Attila kíséretében és elkölthettük utolsó dinárjainkat is.

Társaim nevében is bátran kijelenthetem, hogy nagyon hasznos volt számunkra ez az öt nap időutazás a történelem viharos évszázadaiban. Véleményem szerint segített nekünk abban, hogy átérizzük magyar nemzetársaink küzdelmét nemzeti öntudatuk megőrzésében. Ráébredtünk arra, hogy bár Trianon szétválasztotta, de a közös múlt örökre összeköti a magyarokat. remélem, hogy a másodéves hallgatóknak jövőre legalább ilyen értékes és élvezetes történelmi kirándulásban legyen részük, mint most nekünk kijutott.

„HALLGASS, DE EMLÉKEZZ!” AZ 1944-ES ALDOZATK EMLÉKMŰE MAGYAROKSZÁRÁN

A mi Balkánunk

2005. május 25-én délvidéki útra indult lapunk szerkesztőgárdája. A vajdasági Nyitott Távlatok civil szervezet meghívásának eleget téve Szabadkán mutatkozott be a Belvedere Meridionale szerkesztősége.

FOTÓ: ZAKAR PÉTER

Először a határ közelében lévő Palicson álltunk meg, ahol Hegedűs Attila fogadta a csapatot. Vendéglátóként rá hárult az idegenvezetés sok türelmet igénylő feladata. Rövid sétát tettünk a Palicsi-tó partján, ismerkedtünk az annak idején oly divatos üdülőhellyel. A kulturált környezetben először éreztünk meg valamit a hajdani Délvidék hangulatából, azt hiszem nagyrészt a szerény kilátásokkal rendelkező jelennek köszönhetően.

Kosztolányi városát délután három körül értük el. A nyüzsgő város nyugalma talán a kelleténél több rendőr is vigyáz, szinte százméterenként láttunk gyalogos vagy autós járőröket. Szabadkán először egy kifőzdét kerestünk fel, számomra kiejthetetlen és megjegyezhetetlen nevű, de finom szerb ételek sorát kóstolva meg, nem is beszélve a sörről. A gasztronómiai kitérő után végig sétáltunk a Korzón. Ennek végén a Szabadkai Népszínház korinthuszi oszlopos épülete magasodik, amely elé nemrég Cserni Jován „cár” szobra került. Innen karnyújtásnyira áll a városháza, amely a magyar szecessziós építészet egyik csúcsa. Lenyűgöző méretű épület, melynek

igazán különleges részeit odabent találtuk meg. (Itt nemcsak arra gondolok, hogy közelről láthattuk a szabadkai látogatáson lévő Szili Katalint.) A városnézést a város egyetlen magyar kézben lévő kávéházában fejeztük be.

Végül hat óraker kezdét vette a szakmai program. Először Zakar Péter köszöntötte a megjelenteket, majd Döbör András volt főszerkesztő ismertette a lap történetét. Külön kitért minden rovat történetére, valamint az egyes szerkesztőgenerációk preferált témáira. Ezután Kiss Gábor Ferenc főszerkesztő ragadta magához a szót, ecsetelve a Belvedere jelenlegi helyzetét és a hallgatókkal kialakított különleges kapcsolatot. Végezetül Jancsák Csaba vázolta a lapot működtető alapítvány pénzügyi helyzetét, kiemelve a könyvkiadásban elért sikereket is. (Ezt alátámasztandó a Belvedere Meridionale könyvbemutatóira jellemző ingyen könyvek is kiosztásra kerültek.) Ezután az érdeklődő vendégek kérdezhettek, akik főként az idősebb generáció tagjai közül kerültek ki. Tulajdonképpen inkább köszönetnyilvánítások hangzottak el, és lassan egy oldott hangulatú, kötetlen beszélgetés bontakozott ki. Később ez folytatódott a szomszédos kocsmában egészen hazaindulásunkig.

Este tíz körül a röszkei határon ért minket a legnagyobb meglepetés. Miután az egész nap kiválóan sikerült, épp az utolsó pillanatban adódott egy kellemetlenség. Nyolcfős delegációnk egyik tagja elveszítette útlevelét, és így az a veszély fenyegetett, hogy Szerbia nem túl közeli uniós csatlakozásáig ott kell maradnia. Szerencsére sikerült tele-

A TÖRTÉNELEMHAMISÍTÁS ÍZLÉSTELEN PÉLDÁJA: A FŐ TÉREN CSERNI JOVÁN „CÁR” SZOBRA

fonon elérni a Szabadkán maradt barátokat, akik megpróbáltak segíteni. Az egyik autó tehát visszaindult a városba, a többiek pedig átlépték a határt. Miközben az ismerős utakat róttuk, sms-ben jött a hír, hogy épp az évszázad Bajnokok Ligája döntőjét szalasztjuk el. Az autó is rakoncátlankodni kezdett, de végül visszaértünk Szabadkára. A határát-

lett éjszakázni. Ekkor újabb telefonok következtek szállásügyben, nem remélt gyors sikerrel. Végül minimális emberveszteséggel zárhattuk ezt az igazán felejthetetlen napot, és tértünk haza Szegedre.

Köszönet minden szabadkai barátunknak!

BÍRÓ CSABA

I N M E M O R I A M ∞

Ki volt nekünk Pongrátz Gergely?

Meghalt Pongrátz Gergely. A halál 73 éves korában érte utol, magyarországi életművének, a Kiskun-majsa-Maris pusztja földjén álló tanyáján létesült, 1956-os múzeum udvarán. A hír bennünket, akik Pongrátz Gergelyt jól ismertük, hozzá meleg, bajtársi érzelemmel kötődöttünk, nagyon fájdalmasan ért. Tudtuk, hogy élénk életszeretete révén

számos terve és feladata várt még megvalósításra, amit a halál már lehetetlenné tett számára. Tudtuk, hogy élete egyedi és pótolhatatlan azok soraiban, akik még élnek, a forradalmat átélő, abban résztvevő, azt győzelemre vivők között. A számos forradalmi fegyveres helyszín között a Corvin köz vált a legismertebb legendává, ami nem a legendagyártók-

nak köszönhető, hanem az ott harcolók halált megvető bátorságának, a vezetők elszánt és határozott irányításának, bajtársi gondoskodásának és minden corvin-közi hazaszeretetének és a ránk törő ellenséges hatalom teljes elutasításának és gyűlöletének. A Corvin köz, Pongrátz Gergely és csapatának tettei, magatartása, küzdelmei és győzelmei váltak jelképévé a magyar 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak, amelynek egyik legfontosabb, legsikeresebb és leglátványosabb eseménysora Pongrátz Gergely és társai szereplésével zajlott.

Corvin köz, 1956 című könyvének 1982-ben, még emigrációban való kiadása, majd a „rendszerváltás” után itthoni megjelenése ismertté, áttekinthetővé, hitelessé tette a Corvin köz legendáját. A könyv többszöri kiadása azt mutatta, hogy széles körű azoknak az olvasóknak tábora, akik felismerték, tudták, hogy mi volt a tétje, mi volt az eredménye és mi volt a jelentősége mind a magyar, mind a világtörténelemben a magyar forradalomnak. Borisz Jelcin a Szovjetunió összeomlását követően nyilvánosan elismerte, hogy a kommunizmus építményének eső megrendülése 1956 októberében Magyarországon következett be. Kétségtelen, hogy Pongrátz Gergely könyve az egyik legragyogóbb írott munka a magyar forradalom eseményeinek és szellemének történetéről. Visszaemlékezés arra az egy hónapra, ami 1956. október 25. és november 28. között Pongrátz Gergely és társainak számára, életük minden percére meghatározó élmény volt, s ami őket megváltoztathatatlanul a huszadik század magyar történelme legemlékezetesebb szereplőivé emelte. Gergely október 25-én érkezett a Corvin közbe a hénypusztai állami gazdaságból, munkahelyéről. Testvérei már a Corvin közben harcoltak, október 30-án a Corvin köziek főparancsnokuknak választották, és a harcok után november 28-án lépte át Magyarország határát, megmenekülve a számára biztos halált jelentő és várható

bíróági ítélettől. A könyv egy tisztaszívű és megingathatatlan forradalmár vallomása, tárgyszerűen, ám szenvedéllyel megírt visszaemlékezés. Az a sokféle kifogás, kétely, ami megjelenése óta érte a könyvet, s ami még Pongrátz Gergely halálának fájdalmas és szomorú gyásznapiját is szégyenteljesen beárnyékolta, lepereg a könyvről és szerzőjéről, mint ahogy általában az idő múlásával az igaz szó, az igazság fénye áttündököl a hazugság por- és ködtakaróján.

Ám Pongrátz Gergely könyve csak az első jelentős tett volt – az 56-os tettek után ismert időrendben – s abban a cselekménysorban, amely hazatérte után meghatározta életét. Ami nem szűkölködött konfliktusokban sem, s ezt nyugodtan tarthatjuk természetesnek, hiszen jól ismert az a szemlélet és magatartás, ami a hosszú ideig emigrációban élőket jellemzi. Akik számára az országból való kényszerű, életmentő távozás után megszűnt a lehetősége annak, hogy az itthoni eseményekről, az itthoni élet gond-

A MŰZEUM EMLÉKSZOBÁJÁBAN

jairól, lehetőségeiről és azok korlátjairól, sőt tragédiáiról személyes tapasztalatokat szerezzenek. Nem éltek át, nem éltek meg a forradalom itthon maradt résztvevőinek életét, a megtorlást, az akasztásokat, a hosszú börtönéveket, a büntetések kiállása utáni törvényen kívüliséget, a páriálétet, a kilátástalanságot és reménytelenséget. Az emigráció, a honvágy fájdalmas volt, de nem életveszélyes, szemben az itthoni élettel.

Pongrátz Gergely azonban az itthoni, gyakori, csaknem rendszeres konfliktusokon túltette magát. Eltökélt, hogy személyesen pótolja azt, amit 1956 emlékének és jelentőségének ébrentartása, megismertetése terén a magyar közélet elmulasztott. Láta, hogyan válik a forradalomra való emlékezés ünnepe egyre csökkenő fontosságú rutin-eseménnyé az átélt ünneplés helyett, látta, hogyan kapaszkodnak egyre látványosabb szerepmesékbe látszatjelentős tettekkel, voltaképpen a demokráciának hazudott rendszer ellenzéki imitátoraiként. Akik az új uralmi szerkezetben tényleges szerepük és jelentőségük sokszorosáért kaptak szerepet és hatalmat a forradalom tényleges, megbüntettetett szereplői helyett. Látta ezt, de nem csak látta, nem csak fölháborodott ezek láttán, hanem a saját lehetőségeit sokszorosára tágítva feladatokat, áldozatokat vállalt a torzult állapot korrigálására.

Egy ember életének, tetteinek tartalmát és súlyát valóban csak a bevégzett élet, a halál után lehet lemérni. Ám Pongrátz Gergely hazatérése és tájékozódása után elhatározta, hogy a számára és a magyarság számára legfontosabb történelmi esemény emlékeinek halványulását megakadályozza vagy legalábbis lassítja. Ezért fogalmazta meg az 1956-os múzeum megalapításának tervét, amit először és logikusan Budapesten próbált megvalósítani. Azt azonban döbbenet tapasztalta, hogy az ő kezdeményezése részére nincsen sem hely, sem engedély, hogy úgy emlékezzen és úgy emlékeztessen

a forradalomra, ahogy az benne, személyes emlékeiben élt. Hiszen itt, itthon, a magukat rendszerváltónak hirdető, 1956-ot és a magyarság gondját szívükön viselő illetékesek („vállukra venni nem bolondok!”) addigra, sőt máig sem jutottak sokkal tovább a hangzatos és üres szavaknál. Gergely sem szakmai támogatást, sem anyagi segítséget nem kapott, sőt kezdeményezésének útjába alig áthidalható árkokat ástak, esetenként még azok segítségével is, akik vele azonos törekvéseknek hirdették magukat.

Így és ezért született meg a kiskunmajsai Maris-pusztán, az egykori tanyai iskola épületének megvásárlásával az 56-os múzeum, magánterületen, magánérőből, való megvalósításának gondolata, majd a gondolat tettéérése. E megvalósulással párhuzamosan világossá vált, hogy ebben az országban mélyen, de még él 1956 igazságának és jelentőségének emléke. S bár a Pongrátz Gergely által joggal elvárt feladatú állami vezetők vagy állami tisztviselők, s különösképpen a Pongrátz Gergellyel hasonló 56-os szerepű hazai személyek közül kevesen vagy alig álltak kezdeményezésének megvalósítása mellé, mégis számosan akadtak, akik érdeklődtek és segítettek, ahol tudtak. A marispusztai tanyai iskolán a Szeged-Kiskunmajsza úton haladóknak tábla hirdette, hogy ott 56-os múzeum van. A szerényebb, kevésbé látványos emléktárgyak mellé odakerültek az épületben már nem is fűző ágyúk (lövegek), egy, az akkor legyőzhetetlennek tartott T-54-es tank, került elő az egyik közeli padlásról valóban eredeti 56-os lyukas nemzeti zászló, könyvek, térképek stb. A pusztai múzeumba egyre több látogató tért be, már nem csak elsuhantak az úton az autóbuszok, hanem meg is álltak, szaporodtak a látogató csoportok, iskolai osztályok érkeztek tanárjuk kíséretével, látni és hallani, mi is történt 1956 októberében a Corvin közben, kik kockáztatták az életüket a forradalomban, a szovjet megszállók ellen a szabadságért.

A marispusztai múzeum ugyanis nem csak látványossággal szolgált, hanem a látogatók személyesen megismerkedhettek az élő, a hiteles tanúval is. Pongrátz Gergely fáradhatatlanul, lelkesedéssel és eseményhűséggel kalauzolta, tájékoztatta a látogatókat, újra és újra, százszor és ezerszer elmondva, újraélve a Corvin köz eseményeit, dicsőítve és elsimítva az elesett bajtársakat, fölelevenítve az emlékezetes, történelmi napokat. S amikor már szinte napi rendszerességgel működött a múzeum, jöttek a látogatók, terjedt az 56-os múzeum híre, akkor született meg az emlékkápolna gondolata és terve. Az út túloldalán, a pusztai homokra telepített erdőbe Csete György egy kéttornyú kápolnát tervezett, amelynek egyik tornya – az épen álló – a forradalom győzelmét, a másik – a derékban ledőlt – az elbukott forradalmat szimbolizálja. A kápolna belső falán a forradalom mártírjainak neveit kis fekete márványtáblák őrzik.

A múzeumot látogató iskolások érdeklődése, figyelme hívta létre az ifjúsági tábor tervét, ami a kápolna mögötti erdőben valósult meg, s már két éve fogadta nyaranta a hosszabb időre idelátogató diákokat, akik a szokványos tábori életmód és program mellett megismerték 1956 forradalmi eseményeit, szereplőit. Mert a táborban is Pongrátz Gergely volt a tanító, a tájékoztató, az emlékező, az élő, hiteles tanú.

A hatalmas gondolati és érzelmi teher, a túlfeszített munka, a sokféle feladat ellátása, a - szívélyes segítők mellől az állam őriző és támogató gesztusainak elmaradása elvégezte egészség-pusztító munkáját Gergely szervezetében. Bár egészségesen és fegyelmekkel élt, a túlzott teher elviselhetetlennek bizonyult Hosszú távra, szinte az öröklétre tervezett, számtalan, főként a magyarságra felkészítési nevelési elgondolásai voltak. A halálra, az elmúlásra is gondolt, óhaja szerint ott vágyott nyugodni a kis kápolna előtt az ülő fa-Krisztus lábainál. De a gondos utó-

dok, a család a legméltóbb helyen, benn a kápolnában, a mártírok emléktáblái alatt, voltaképpen harc- és sorstárai körében jelölte ki végső nyughelyét

A marispusztai 56-os emlékhelyen sokszor jártam. Egyedül is, családdal is, bajtársi közösségben, barátokkal, látogató csoportokkal. Ismertem az emlékhely életét, napi eseményeit. Számomra két alkalom különös hatást nyújtott, mind a színhely, mind az emléktárgyak, a létesítmények és főleg Gergely szerepének sajátosságáról. Az egyik a kápolna avatása volt. Nem szükséges leírni az ünnepi események részletes folyamatát, ám azt igen, hogy az avatás megdöbbentő, örömteli erővel mutatta meg, hogy Pongrátz Gergely, az általa megalkotott emlékhely és ezzel 1956 emléke milyen sok embert tud megmozdítani. Gergely életre hívója, generálója volt e tömeges megmozdulásnak, de az esemény súlyát 1956 emléke adta. A személyautók, autóbuszok százai alig fértek el a múzeumépület melletti hereföldön. És az egymást személyesen alig ismerő emberek sokaságának együtt érző sőt együtt cselekvő harmóniája megható és összekapcsoló élmény volt. Ott, távol a nagyvárosok felgyorsult ütemétől, közel a természet csendjéhez és békéjéhez szintén létrejött az az erőt adó hangulat és érzés, hogy nem vagyunk egyedül, nem vagyunk szétforgácsolt és bomlásra ítélt erőtlen tömeg, hanem a család ereje mellett legerősebb összetartó kötelék, a nemzet gondolata és eszméje hozott és tart bennünket össze. Kevés szó volt és sok mosoly, sok derűs arc, bizakodó, fényes tekintet. Pongrátz Gergely személye és vállalt szerepe hozta létre és tartja fenn most is, halála után is, ezt a közös ihletet.

A másik hasonló esemény éppen a halál okán alakult ki. A marispusztai temetés, illetőleg az előző napon Budapesten a Szent István bazilikában az ünnepi istentisztelet és a Corvin közí búcsúztató nagy tömeget vonzó és megrázó fájdalmú és ünnepélyességteljes eseménnyé vált. Hogy Pong-

rátz Gergely corvinközi szabadságharcos, választott főparancsnok személye és szerepe milyen mélyen hatolt be a magyar köztudatba és közérlelmebe, ezek az események és élmények bizonyítják átütő erővel.

A halál, a bevégzett és beteljesedett élet és életmű társadalmi folytatása a halál és a gyász fájdalma és megváltoztathatatlanságának tudata mellett nagyon figyelemre méltó bizonyítékot is szolgáltatnak. Az 1956-os forradalom emléke nagyon mélyen él a lelkekben, s a forradalom hőse, hősei iránti tisztelet és nagyrabecsülő szeretet szintén kitéphetetlenül gyökeresedett meg az emberek százazeiben.

Ám ennek az utolsó mondatnak bizonyítéka nem mindenkre és nem feltétel nélkül vonatkozik. Mi, akik Pongrátz Gergely forradalmi társai vagyunk, akkor is, ha nem álltunk és harcoltunk mellette a Corvin közben, súlyos tanulságot nyertünk Pongrátz Gergely élete és halála révén. A köztudatban hőssé, jelentős, tiszteltre méltó emberré csak az válhat, aki tetteivel, nemcsak a közel félévszázaddal ezelőtti, hanem a mai, napi magatartásával, életvitelével, közösségi életelével és gondolkodásával méltóvá válik a tiszteletre. Pongrátz Gergely nem egyéni vagyongyűjtéssel, nem jövedelmei fölhalmozásával, nem látványos és tüntető szerephangoztatással, nem saját követeléseinek véget nem érő hangoztatásával töltötte el itthoni éveit, hanem fáradhatatlanul dolgozott, tett azért az ügyért, amelynek emlékezetben való megtartását a haza, a nemzet önazonossága nélkülözhetetlen részének tartotta. S eszerint élt, ezért cselekedett.

1956 októbere Magyarország életteli erejű talpraugrása szabadságszeretetének, igazságvágyának évszázadokra szóló bizonyítéka volt. A nemzet, a nemzeti tudat és érzés, s az esetenként nélkülözhetetlen nemzeti akarat magyar történelmi és világtörténelmi megnyilvánulása volt. Mert a forradalom országra szóló győzelme nem csak a Corvin közben, a

Széna téren és a többi harci cselekmény helyszínén vált valóra, hanem az egész országban. A forradalom fogalmi lényege és sajátossága, az illegitim hatalomváltás és társadalmi szelekció a fegyveres harc hátterében biztosította a forradalom széles, sőt teljes társadalmi jellegét. Minden városban, minden helységben, városi, községi tanácsokban, minden munkahelyen, minden intézményben, minden termelőszövetkezetben, a fegyveres testületeknél, az oktatási, a tudományos intézményekben s az állam, a kormány vezető testületeinél megvalósult, végbement a forradalmi hatalomváltás. Létrejött a legitim magyar kormány Nagy Imre vezetésével, megalakultak a munkástanácsok, a forradalmi bizottságok, a forradalmi nemzeti bizottságok az új hatalom közösségi szervei. Véget ért a kommunista uralom. A pártállam kiszolgáló megbízottait, a korlátlan hatalmú párttitkárokat, minden rendű és rangú elkötelezett kommunista személyt a helyi közösségek leváltottak, megfosztották hatalmától és helyükbe a pozitív szelekcióval, alapos ismertség és személyes kiválasztással másokat választottak. Olyanokat, akik személye, személyisége, jelleme garanciát jelent a közösség további vezetésére, céljainak minőségére és tartalmára. A fő cél a forradalomban a nemzet függetlensége, felszabadítása a szovjet gyarmati elnyomás igájából és a társadalom demokratikus újjászervezése, megszabadítása a kommunista hatalombitorlók uralma alól. Ebben voltunk társak valamenynyien, a forradalom résztvevői, támogatói, a forradalmi szervezetek választott tagjai és cselekvő résztvevői. Ezért jártak el ellenünk példátlan szigorral az új szovjet invázió által a hatalomba visszasegített személyek és hatalmi intézmények. Mindenki ellen, akiről kiderült, hogy közösségi rokonszenvet élvez, hogy vezetői képességekkel, személyes bátorssággal, határozottsággal és értelemmel van felruházva s erről tett tanúbizonyságot a forradalom napjaiban. Ezért végezték ki

AZ ORSZÁGOS ÁLTALÁNOS ISKOLAI '56-OS EMLÉKVERSENY ZSÚRIJÉBEN

Nagy Imrét és négyszáz forradalmár társát, ezért menekült el kétszázezer magyar szülőföldjéről. Pongrátz Gergely már nem látta meg, nem érte meg itthon azt az áradó erőt, ami a forradalom bukása után még hónapokig működött és hatott, amit csak a legkegyetlenebb eljárásokkal, verésekkel, akasztásokkal, évekig tartó börtönnel, sor-tüzekkel, elbocsátásokkal, évtizedekig tartó féken tartással tudtak megtörni. Gergely már nem élte át a decemberig, majd tavaszig tartó újabb és újabb erődemonstrációkat a forradalmi nemzet részéről és a kegyetlen elnyomás újabb és újabb bilincsszorító akcióit.

Ám Pongrátz Gergely tisztelete, halálán érzett fájdalom és gyász széles köre, a tömegek érintettsége azt bizonyítja, hogy a forradalmi célokhoz és forradalmi szemlélethez való hűség, az önzetlenség és bátorság, az áldozatkészség és a közösségi érdek védelme nemcsak Pongrátz Gergelynek, hanem az általa képviselt eszme és magatartás minden képviselője számára biztosítja a tiszteletet, elismertséget és szeretetet, ami

Pong-rátz Gergely élete és halála során iránta nyilvánult. Az Ő személyének és tetteinek utóélete bizonyítja, hogy az eseményekben, a történelemben döntően meg-határozó az egyén szerepe, vállalása, akarata, jelleme. Minden tett azzal válik érvényessé és hatássá, ha valaki elköveti. Pongrátz Gergely tetteinek példája, eredményeinek elkövetése arra tanít, hogy aki tiszteletre,

szeretetre, azaz örök életre vágyik, annak számára ajánlatos Pongrátz Gergely útjához hasonló utat választania.

Búcsúzzunk Tőled, Gergely. Nyugodj békében, hősi és termékeny életed jutalmául. Biztosítson számodra békét és nyugalmat a mennyei Atya, tetteidért, példádért köszönetet mondunk, emlékedet megőrizzük amíg élünk, de tudjuk, harcod és munkád mindaddig példakép marad valamennyiünk számára, amíg magyarok élnek e földön.

FEJÉR DÉNES

GERGELY BÁCSI NAGY TÁMOGATÓJA VOLT A FIATALSÁGNAK, SZÁMOS ALKALOMMAL LÁTOTT VENDÉGÜL OSZTÁLYOKAT RENDHAGYÓ TÖRTÉNELEMÓRÁRA, SŐT TÖRTÉNELMI GYERMEKTÁRBOROKAT IS SZERVEZETT (MINDKÉT FOTÓ: SZILCZ ESZTER)